

54425

54425

392

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

64

ACTA HISTORICA

TOMUS LXIV.

SZEGED

1978

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORICA

TOMUS LXIV.

SZEGED

1978

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
ACTA HISTORICA

Szerkesztőbizottság

DR. CSATÁRI DÁNIEL, DR. GAÁL ENDRE, DR. GYIMESI SÁNDOR,
DR. KRISTÓ GYULA, DR. MÉREI GYULA, DR. SZÁNTÓ IMRE

Studia mediaevalia historiae universalis

IX.

Redegit

DR. GYIMESI SÁNDOR

Középkori egyetemes történeti tanulmányok

IX.

Szerkesztette

DR. GYIMESI SÁNDOR

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*

PÉNZ ÉS EMBER

A PÉNZ XVII. SZÁZADI TÖRTÉNETE APROPÓJÁN

Előszó

Egy történelmi folyóirat úgy szól a történészekhez, hogy hatóságából gyakorlatilag kirekeszt minden más olvasót. Magának a történelemnek a szempontjából mindnyájan „specialisták” vagyunk, s nem az a fő baj, hogy hiába szeretnénk valamiféle interdiszciplináris kutatómunkát kifejteni, hanem hogy a történettudományon belüli gondolkodásunkat skatulyákba szorítják, a „periódusok”, a „kultúrák”, a nagy témák skatulyáiba. Ezért van az, hogy ha egy „itáliai” vagy egy XVII. századi téma szóba kerül, elkerülhetetlen számunkra, hogy ne szögezzük le pontosan a téma indítékait.

Leegyszerűsítve a kérdést azt mondhatjuk, hogy a történettudomány a gazdasági-társadalmi formációk fejlődését tükrözi vissza. Más szóval azt a képet reprodukálja, amit minden formáció mutatni szándékozik¹. Ezért az a célja, hogy megörökítse a termelési struktúrát, hogy elmarasztalja, s a lehetőségekhez képest elhomályosítsa az alternatívát.² Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy oly kevéssé vesz részt a konkrétum kimunkálásában, s tüstént arra ítéli magát, hogy minden további lépése önmagát hazudtolja meg.³ Következésképpen az emberek megértik azt a „lemaradást”, amit a történelmi kutatás *szükségszerűen* felmutat a társadalomtudományok és a „civilizációk” problémáival kapcsolatban.⁴

Hanem azért a mindenkorai kutatott formáció a rendelkezésre álló anyagok összességének tanulmányozásából kiindulva segítséget nyújthat ahhoz, hogy eljussunk a társadalmi és emberi valóság megismeréséhez és világos megértéséhez. Ez a formáció, ha lehetősége lesz rá, előnyt fog húzni ebből, a választás és döntés erejét és szabadságát, szemben a történelmi kutatás ismereteivel. Ez az, ami megragad Marxnak, a történészeknek és tudósnak munkáiban, s bizonyos biológusok írásaiban is.⁵

¹ Akárhogy is van, vissza kell térnünk G. B. VINCÓ: *La Scienza Nuova* c. művéhez, melynek negyedik könyvében ez áll; „del corso che fanno le nazioni”, majd a „Tizedik szekció” 4. és 5. fejezetében adott bizonyításhoz: „Az emberi ítéletek nem bizonyosak és nem ünnepélyesek, de igazak, mivel az igazságosság természetes értelme magyarázza azokat.” L. még V. Grotiusról és Bodinról adott kritikáit. Fausto Nicolini kiad. Vol. III. pp. 785., 852 és kk., 910 és kk. Lásd BENEDETTE CROSE: *Théorie et histoire de l'Historiographie*. Geneve, 1968.

² Sokat lehetne beszélni az „eltűnt civilizációkról”, a „perzsa bukásról”, Karthágó lemerüléséről, az amerikai, aztek és inka formációk tönkretételéről. Lásd GUY DHOQUOIS: *Pour l'Histoire*. Paris, 1971. p. 124 és kk.

³ A megállapításról általában I. pl. FRANCOIS FOURQUET: *L'idéal historique*. Paris, 1974. A gazdasági életet illetően I. J. G. BERAMENDI et E. FIORAVANTI: *Miseria de la economía*. Barcelona, 1974. I. még J. G. DA SILVA: „I fattori monetari nella storia del capitalismo”. *Studi storici*. 1969. 3. p. 447—468., és UGYANATTÓL „Il deprezzamento monetario come indice dello scontro tra capitale e lavoro”. *Agricoltura e sviluppo del capitalismo*. Róma, 1970. p. 180—200.

⁴ A „civilizációk”-ra hivatkozni már egyfajta visszautasítás, mivel egy homályos fogalomnak köszönhető, mely szerint a történelem egy „civilizáció”-n belül specializálódott tudomány.

⁵ Pl. a legismertebbek közül I. FRANCOIS JACOB: *La logique du vivant. Une histoire de l'héritité*. Paris, 1970. és JACQUES MÓNOD: *Le hasard et la nécessité Essai sur la philosophie naturelle de la biologie moderne*. Paris, 1970.

S egyben ez az, ami korlátozza is hatásukat. Vagyis az előbbi vád alá helyezte a kapitalista termelési módot, és méginkább, a kapitalizmus „civilizációját”. A többiek, történészekhez hasonlóan elvi, cselekvési és technikai korlátok közé vannak szorítva, s ezeket valamilyen különleges hatásra képesek csak átlépni. A hivatalos történettudományban a szakemberek számára tilos ezeknek a felhasználása, mivel az interdiszciplináris tudomány az emberi (egyéni) szándékon kívül nem létezik, perspektívái csak negatív értelemben vannak, s főleg a kutatás eszközeinek korlátozására szolgálnak, elsősorban a történettudományt illetően.⁶

A történettudomány, miután felvázolta a politikai gazdaságtan és a szociológia körvonalait, alig és igen balul használja fel azokat a technikai eszközöket, melyekkel a kapitalista civilizáció rendelkezik. Pillanatnyilag még antropológiai kódokat is képes felhasználni, hogy vérrel-verejtékkel bebizonyítson valamit.⁷ A történettudomány status quoját fenyegető interdiszciplináris perspektívák hiánya miatt a történettudomány továbbra is historizáló, nyugodt és megnyugtató tudomány marad, amelyet elárasztanak az ökológiai kalandok. A kudarc autentikus megállapítása azonban a jövőre nézve már ígéretes lehet.⁸

Ezzel szemben most ellenáll a termelékenyebb kutatásoknak, mint pl. a történeti demográfia perspektíváinak, melyek ajtót nyitnak az emberi magatartásformákra⁹ és a pénz történetére, ami végigkíséri „általában az emberi munka folyamatát” az adás-vétel folyamatán keresztül, amely kifejezi, hogyan lesz egy pénzösszegeből a termelés folyamatának tényezője.¹⁰ Kétségtelenül ez a „közvetlen termelési folyamat” az, amit a marxisták nagy része általában visszautasít.

A következő lapok „A bank és a hitel Itáliában a XVII. században”¹¹ című, hosszú kutatások eredményeként létrejött munka, s az ezt követő tanulmányok¹² néhány kérdését feszegetik. Alapjában véve egy olyan ismertetésről van szó, amely más mun-

⁶ Ezen művek elég jelentéktelen és elég rövid ideig tartó következményei jellemzőek. Ezeknek a „kivételes kitérés”-eknek a kezdete, s az utána következő közepszerűség kifejezik a kutatásnak engedélyezett szélességi fokot, mégpedig egyfajta „deffenzív” rend segítségével. Különbösen az elérhető művek nem tökéletesek, lásd CONDORCET: *Mathématiques et société*. A szövegeket válogatta és a kommentárokat írta ROSHDI RADHED. Paris, 1974.

⁷ Ezzel szemben a nyelvészet eredményei a laboratóriumok falai között maradnak.

⁸ Pl. a „hosszú időtartam”-ról szóló írások zagyvaságok. Lásd 3. sz. jegyzetet.

⁹ Louis Henry legvisszafogottabb módszereinek alkalmazása is többet ér, mint a „mentalitások” történetéről szóló legragyogóbb kísérletek. Egyetlen példa bemutatja ezek alkalmazását, lásd CLAUDE MAZET: „Population et société à Lima aux XVIe et XVIIe siècles: La paroisse de San Sebastian, 1562—1689”, *Cahiers des Amériques latines*. 1976. 13—14. p. 51—87.

¹⁰ KARL MARX: *Un chapitre inédit du Capital*. Fordította ROGER DANGEVILLE. Paris, 1971.

¹¹ Tome I: *Les foires de change et la dépréciation monétaire*, tome II: *Sources et cours des changes*. Paris, 1969.

¹² Lásd főleg: Pénzpolitika Velencében: Technikai és gazdasági motívumok. *Studi veneziani*. 1969. XI. p. 57—74; Bisenzone, ferias de cambios de los Genovese, siglos XVI—XVIII: Documento sobre la utopia durable y eficaz que aseguraba un benefico regular al capital. *Revista de economia y estadística*, (Cordoba, Rep. Argentina). 1969. 3—4. p. 109—132; Forza-lavoro, deprezzamento della moneta e strategia del capitale nel secolo XVII. *Rivista storica italiana*. 1972. a. 84, fasc. 4. p. 945—977; Lyontól Perpignanig: „A váltó, az üzletek és a tőkegyümölcsötetés a középkor végén”. *Bulletin philologique et historique*, 1969 (1972), p. 283—297; A gazdasági élet konjunktúrái és állandóságai: A tőke gyümölcsötetése Spanyolországban egy 1680-as szöveg alapján. Homenaje al Doctor Ceferino Garzon Maceda, Cordoba (Rep. Argentina), 1973. p. 79—113; A pénzleértékelődés Észak-Itáliában a XVI. században: Velence esete. *Studi veneziani*. 1973. XV. p. 297—348; Megjegyzések a kontinentális Európa migrációjának történetéről (XVI—XVIII. század). *Actes des journées d'études*, Bendor, 1973. Nizza, 1974. p. 174—193; A városi munkaerő: *Actes des journées d'études*, Bendor, 1974. Nice, 1975. p. 13—16.

kákra is hivatkozik. Sorban beszélünk majd a munka értékének rossz minőségű pénzzel való kiegyenlítéséről, az értékkel rendelkező és örökséget megőrző érmékről, s végül a pénzleértékelődés konjunktúráiról, küszöbeiről és periódusairól a kapitalizmus kialakulása idején.¹³

¹³ Itt elsősorban egy felépitményekről szóló tanulmányról van szó, amelyben más korok technikai effektusairól és aspektusairól szólnak. Az ún. „történelmi pillanatok” periodozációjának szintjén érdeklődünk az ilyen „visszatéréseket” megemlítő művek iránt; a válasz lehet: eufémizmus, dagályosság és lelemény. Lásd *Lexique, temps, histoire*. Paris, 1969. (Tézis) és *A történelem: mint a politikai esemény biológiája*. *Annales E. S. C.*, 1971. n. 3—4, p. 854—872.

1. A munka ára: a rossz pénz

A termelési eszközöket, a munka anyagi eszközeit bíró emberek aránya a XVI—XVII. században természetesen jóval magasabb volt, mint jelenleg. De ahogy nőtt vagy csökkent a munka kapacitása, úgy változott ezek anyagi jóléte, vásárlóereje, a pénz a munkafolyamat objektív tényezőjévé, termelési eszközzé alakult át.¹⁴ A bérmunkás, termelői kapacitását áruba bocsátva az anyagi gazdagságot tőkévé alakítja át. Ez nem elvi vita kérdése, hanem történeti és pénzügyi tény.

A XIV. századtól a XVIII. századig ércpénzek vannak forgalomban, ezeket munkapénznek nevezhetjük. Ez a „törvényes forgalomban levő pénz” — ahogy általában a kor forrásai emlegetik —, nem rendelkezik „belső érték”-kel,¹⁵ a kibocsátó iránti bizalmon alapul, ugyanúgy, mint az általunk is ismert fémpénzek, bankjegyek, nemzeti devizák,¹⁶ Ezek a pénzdarabok viszonylag kis értékűek, jelentéktelen összegek kiadására, bérek, kisebb vásárlások fedezésére szolgálnak. A források tanúsága szerint a munkaerő története a döntő. Olyan dokumentumokat kísérvünk figyelemmel, amelyek Nizza városáról, az itáliai adminisztráció hatalma alatt levő, viszonylag gyengén fejlett területről adnak tájékoztatást.¹⁷

A Földközi-tenger vidékének urai bőségesen bocsátottak ki pénzt. Nagy az emberek fluktuációja a városban. Jóllehet az ipar hiányzik, mégis van munkaalkalom. Kétségtelen, hogy az emigránsok válogatás nélkül érkeznek a városba. Munka van. A foglalkoztatási struktúra első megnyilvánulásai a tarifák (díjszabások). Egyetlen példát nézzünk erre, az 1634-es piemontit. A november 17-én publikált rendelet a mezőgazdasági munkások napi bérét télen (novembertől februárig) 8 sou-ban, tavasszal (márciustól májusig) és októberben 12 sou-ban, nyáron 16 sou-ban állapítja meg.¹⁸ A gyakorlatban ez a rendszer sokkal bonyolultabb. Meg fogjuk látni, hogy egy nizzai műhelyben télen (1666.december—1667. január)¹⁹ 6 munkás napi 10 sou-t keres, de csak három napig; azután csak négy munkás kap ennyit, a másik kettő már csak 8 sou-t. Azután nagyobb feladatok jönnek, ezért egy napra alkalmaznak még öt embert 10 sou bérrel, négyet pedig 19 sou-val, majd még egy napra öt embert 12 sou bérrel, majd három következő napra öt embert 10 sou-val. S végül, a négy utolsó nap közül három napon öt embert alkalmaznak 19 sou-ért, az utolsó napon pedig egyetlen egyet, ugyanilyen bérrel. Ugyanebben az évszakban két mester, kik közül az egyik egy napot, a másik másfelet dolgozik, 30 sou-t kap, egy kőművessegéd 20 sou-t, öt napon át, ugyaneddig dolgozik egy „fiú” 10 sou-ért, két asszony (donne-manobre) két napi munkáért 10, ill. 8 sou-t kap, míg az a hat asszony, akit öt napra alkalmaznak, csak 6 sou-t kap. Ennek a műhelynek a jövedelme tehát 100 sou a segéd révén, 60 sou az egyik, 45 sou a másik mester, 50 sou a „fiú” révén, 50 sou-t keres a hat asszony közül egy, 46-t egy másik, a többi négy pedig 30-t.²⁰

Újra egy téli példa²¹: egy földmunkás egy nap 15 sou-t keres, egy kőművessegéd négy napig dolgozik 20 sou-ért, egy „fiú”-val (10 s.), és hat asszonnal, akik közül

¹⁴ K. MARX: Un chapitre inédit, p. 163.

¹⁵ Lásd pl. ETIENNE FOURNIAL: Histoire monétaire de l'Occident médiéval. Paris, 1970. p. és J. G. DA SILVA: Banque et crédit, I. p. 289. és kk.

¹⁶ Lásd J. G. DA SILVA: Forza lavoro, p. 946 és kk.

¹⁷ Lásd J. G. DA SILVA: Nice dans l'économie méditerranéenne, Histoire de Nice, Toulouse, 1976. p. 97—134.

¹⁸ Lásd G. PRAJ: La moneta piemontese ai tempi di Vittorio Amedeo e di Carlo Emanuele II, 1630—1675. Bolletino storico bibliografico subalpino, 1938. p. 222—332.

¹⁹ Archives Municipales, Nice (a továbbiakban AMN), CC. 291, fol. 431.

²⁰ AMN, CC. 293, fol. 206. 1675 februárjában.

²¹ AMN, CC. 293, fol. 205. szintén februárban.

négy 4 napig marad, kettő csak két napig, s mindnyájan 6 sou-t kapnak naponta. A műhely fejenként fizet 80 sou-t a segédnek, 40 sou-t a „fiú”-nak, 24-24 sou-t a négy asszonynak, 15 sou-t a földmunkásnak, 12 sou-t a másik két asszonynak.

Még egy téli példa²²: a kőműves 27 sou-t kap, a segéd 20 sou-t, (fél napra 18-t), a férfiak 12—14 sou-t, az asszonyok 6-ot; együttesen 47 és fél napi munkáról van szó, amelyből 10 és fél a mesteré és a segédé, 13 négy férfié, 24 pedig a négy asszony között oszlik meg.

Kevesbé vonzó, de lehet, hogy jövedelmezőbb a rakodómunkás szakma, az egyik példában 20, a másikban 8 sou a bér.²³ Természetesen más az időpont, a távolság, s a súly is. Tehát a téli munkáért a város fizet. Ez egy kivételes kedvezmény a város részéről a munkások számára, akik viszonylag jól megfizetett munkát keresnek.

Ugyanebben az időszakban, de júniusban²⁴ egy mestert sokkal jobban megfizettek, (30 sou), míg az asszonyok 9 sou-t kaptak. Ezért van azután, hogy egy másik ilyen műhely 16 napra szerződött két mestert, és 17 napra három asszonyt, akiknek azonban hat napon át csak 8 sou-t fizet. Egy másik férfi, aki nem itt áll alkalmazásban, de mint földhordó munkást kilenc napra felveszik, 2 sou-t kap naponta. Októberben²⁵ éegy kőművesmester mindig 30 sou-t keres, a *dona manobra* egyetlen napért 8 sou-t. Más alkalommal,²⁶ de még mindig októberben a férfiak egy napi munkája 19 sou-t r (fél napé rt 10 sou), a nőké 8-at (fél napért 4 sou), ennyibe kerül a „nemes” Antoine Thealdónál a műhely számára vásárolt 4 kosár mindegyike; bár néha ezek a kosarak csak 3 sou-ba kerülnek.²⁷ Összesen hét asszony és három férfi dolgozott másfél napot, s minden asszony 12 sou-t, minden férfi 29 sou-t kapott, egyetlen „fiú” dolgozott még, 3 sou-ért.

Ezekben a város által fizetett munkákban nagyon kedvelték a kőművessegédeket, mivel rajtuk többet nyertek, mint a mestereken; sőt, férfiak helyett gyakran asszonyokat keresnek, akik a segédek bérének csak harmadát kapják. Egy „fiú” kb. a legjobban fizetett munkás bérének felét érheti el. Ezeket az aspektusokat kellene alaposan tanulmányozni, mivel ezeket elhanyagolták különlegességük, s emiatt nem általánosítható jellegük miatt, s amiatt, hogy a hosszadalmas kutatások ellenére lekezelően foglalkoztak a városi műhelyek bérstruktúrájának kérdéseivel.²⁸

Most rövid pénzismertetést adunk: minden bért, vagy legalábbis azok nagy részét aprópénzben kellett fizetni.²⁹ Ebben a korban a legkevesbé értékes itáliai dublon (doblob) többet ért, mint 14 livre (280 sou), az itáliai écu (tallér) kb. 7 livre értékű, a dukát 5 livre-et ér, a 8 reális pénzdarab több mint 3 livre-et (ez 76 sou). Ez nagy szerencse volt az itteni embereknek.³⁰ Sőt, ennél több: egy segéd, egy „fiú”, és done manobre-ok jelenléte valószínűleg olyan realitás, ami gazdasági visszafejlődést tükröz. Ez mindenestre jellemző.

Az asszonyok, fiúk és segédek néhány rézpénz vagy silány ötvözetű pénzdarab tulajdonosai. Elképzelhető, hogy egy segéd vagy mester egy 8 reális „spanyol” pénzt,

²² AMN, CC. 293, fol. 191. 1674 decemberében.

²³ AMN, CC. 293, fol. 5. 1670 októberében.

²⁴ AMN, CC. 291, fol. 424. 1669 júniusában.

²⁵ AMN, CC. 293, fol. 6. 1670-ben.

²⁶ AMN, CC. 293, fol. 6.

²⁷ AMN, CC. 293, fol. 207. 1675 januárjában.

²⁸ Lásd J. G. DA SILVA: A bérek szerepe a nemzeti jövedelemben, történeti szempontból, Troisième conférence internationale d'Histoire économique, Munich, 1965. III. Paris, 1968. p. 621—646.

²⁹ Lásd később az ezüst pénzek, nevezetesen a dukátok árfolyamainak táblázatait. 1670-ben a nyolc reális 76 sou-t ér.

³⁰ Az itt szereplő térítésekről később lesz szó.

dukátot vagy ezüstöt kapjon? Természetesen nincs kizárva, főleg akkor, ha azt megőrzi, mivel a munkája még valami plusz jövedelemhez juttatja, s a mindennapit valahol máshol biztosítja neki. Ez utóbbi vonatkozik a kamaszokra és a nőkre is, akik viszont addig gyűjtögetik az aprópénzt, amíg nem válthatják be egy dukátra, écu-re vagy dublonra. A segéd hamarabb eljuthat a beváltáshoz. Persze csak akkor, ha naponta kap valami kiegészítést. Űgy tünik, a segéd válik profivá, aki azután könnyedén helyettesíti a mestert. Ez már-már szabályszerűség.³¹ Jóllehet fokozatosan a fiatalok és a nők is bekapcsolódnak a tevékeny életbe, és bár pontosan nem tudjuk, milyen mértékben, minden ügylet lebonyolításakor bevándorlókról is szó van, akiknek ez az egyetlen pénzforrásuk. Mivel ők szezonmunkások, később háztartásukkal és vásárolt szerzeményeikkel hazatérnek.

Magán a létfenntartáson kívül a város más kiadásokra is ösztönöz. A szezonmunkásnak döntenie kell, mit is vegyen. Piemontban 1634-ben a tarifa már pontosan megszab bizonyos árakat: egy pár jó erős bőrtalpú durva cipő 26 sou, könnyű bőrcsizma 80 sou, ha bélelt, 120 sou. 1670 körül Nizzában 50 sou-t ér egy pár cipő.³² Tehát ez azt jelenti, hogy egy pár cipő megvásárlásához a kőművesmester két napi munkájának, s a segéd három napi munkájának bére szükséges, tehát öt munkanap ára, valamint a „dona manobra” 7—8 napi munkabére. Ilyen mozgatórugói vannak tehát annak, ha egy munkás odébbáll egy olyan munka kedvéért, amely alapvető szükségleteit jobban biztosítja. Közlünk további részleteket is a korszak fogyasztási helyzetéről. Ezek meghatározó jellegűek.

A gyermekcipők párja 10—14 sou-ba kerül, aszerint, milyen korú gyermeknek kell, 1—4 éves korig (még mindig 1670 körüli nizzai példa)³³ kb. egy asszony két nap, munkájának bére. Egy férfinag ára több mint 90 sou, amiből 12 sou a varrás (fattura) i egy nyakkendő (gravata) 40 sou; ebből 33 sou 4 d. a batiszt anyag (tela batista), kb 2 sou 8 d. a cérna és 4 sou a varrás.³⁴ Ezek az árak az eddig említett napi bérekhez viszonyítva magasnak, s csak jó minőségű („belső értékkel rendelkező”) pénz birtokosai számára elérhetőeknek tűnnek. Természetesen ez a fajta kereskedelem, illetőleg ennek vevőköre merőben különbözik a maitól. Példáinkban mindenütt maga a város adja ki ezeket az összegeket, hogy karácsonyra felöltöztesse alkalmazottait. Itt nem egyenként veszik a holmikat, hanem ún. „vásári emberek” (gens du marché) végzik el a bevásárlásokat.³⁵ A zsidóknál vásárolnak, akikről sok szó esik a forrásokban a járványok leírásakor.³⁶ A számukra szükséges tiszteletet pazar öltözködésük szerezte meg, mivel ez növelte presztízsüket, ugyanúgy, mint pl. a közösségi funkciót ellátó *trompeta* esetében. Ugyanakkor ezek az árak, habár kizárják vevőköriükből a nap-számosokat, eszünkbe juttatják azokat a feladatokat, melyeket meg kellene oldanunk, mivel még nem olyan hozzáférhetőek számunkra, mint egy szeméttelep, vagy egy építőműhely munkája, mint ahogy azt sem tudjuk, ki készíti pl. a *caffé*-okat, ezeket a mindenféle szállításkor használt kosarakat, amelyek — ahogy említettük

³¹ Lásd ANTONIO EIRAS ROEL: La degradación del salario real de los trabajadores urbanos en Santiago de Compostela a fines del Antiguo Regimen. Actes des journées d'études Bendor, 1974. p. 17—56, és J. G. DA SILVA: La depreciation monetaire, p. 331—341.

³² AMN, CC. 293, fol. 362, 1679. március 4-i számítások és fol. 117, 1673-ban.

³³ AMN, CC. 293, fol. 8—9, az 1670. október 29-i számítások alapján.

³⁴ AMN, CC. 293, fol. 362, 1679. március 4-i számítások.

³⁵ Többek között ez az a kifejezés, amely a munkások helyzetét meghatározza. Lásd O. TRAFALI: Thessaloniquè au XIVE siecle. Paris, 1912. p. 15—16 és 19, és BRONISLAW GEREMEK: Vezető nélküli emberek. Az utonállás az iparosodás előtti korszakban. DIOGENES, 1977, n. 98. p. 29—57.

³⁶ Az új ruhák a népszerű piacokra, a használtak a nagyvárosok peremén található „bolhások” piacára érkeznek még napjainkban is, a határmenti nagyarányú paraszti vándorlás következményeként.

— egy „nemes”-nél 3 vagy 4 sou-ba kerülnek.³⁷ Ki és hogyan alkalmazza őt és milyen fizetéssel?³⁸

A helyzet olyan, hogy a serdülő korúaknak, a nőknek és a segédeknek a megélhetésükhöz az egész napi bérükre szükségük van, ebből csak nagyon ritkán és nagyon kis összeg marad.³⁹ Az 1634-es piemonti edictum után egy napi élelem (ideszámítva egy hátasjóság zabmennyiségét is) 30 sou-ba kerül, csak a vacsora ebből (a zabbal együtt) 12 sou. A század második felében egy hátasló (cavalcatura) bérleti díja 20 sou naponta.⁴⁰ Azt kell hinnünk, hogy a munkások gyalog mentek egyik helyről a másikra, s pénz hiányában nem álltak meg a fogadóknál. A XVII. század második felében egy bizalmi ember városi tartózkodásának költségei elérték a napi 20 sou-t, ilyenek voltak pl. a *pedoni*-k, akik Nizza és Turin közt futárként tevékenykedtek.⁴¹ Tudjuk pl. azt, hogy a szavojai börtönökben a napi étkezés általában kétszersültből, babból vagy rizsből, egy héten háromszor friss kenyérből, olivaolajból, borból és borecetből állt.⁴² Anélkül, hogy költségvetést készítenénk, megemlítjük, hogy egy jó fehér kenyér (pan regalato-nak hívták) 1 sou-ba került, egy pint vörös bor (Nizzában egy-egy „kis liter” — 0,786 l) 2 sou 4 d. — 2 sou 8 d.-be került, a fehér ennél drágább volt, még három sou felett is lehetett az ára.⁴³ Az emberek pedig ittak⁴⁴; az a frissítő, amit a város a francia tengerészeknek adott 1678-ban, 4 sou-ba került fejenként.⁴⁵ Úgy tűnik, a 20 sou elfogadható, mint pénzben kifizetendő napi kiadás. Így kiderült, hogy a fiataloknak és a nőknek a napi bérből megmarad bizonyos plusz, míg a nizzai vagy bevándorolt munkások minden fillérjüket elköltik.

Akárhogy is van, az a néhány sou vagy livre, ami az övék marad, soha nem tesz ki annyit, hogy megérjen egy ezüst vagy egy aranypénzt. Általában aprópénzzel fizették ki őket, ezért, ha nem is voltak arra kényszerítve, hogy mindennap beváltsák élelemre a piacon, az ő érdekük az volt, hogy ezt mégis megtegyék. Ez a pénz ugyanis elértéktelenedik. A történészek ezt az elértéktelenedést a pénzfajták sokféleségének tulajdonítják. Nézzük meg, hogy is van ez.

Az államhatárokon belüli pénzegységesítés, mely napjaink jelensége, nem járt együtt azzal, hogy minden vidéken, városban vagy kerületben azonos lett a pénz vásárlóértéke. A kisebb és nagyobb bankjegyek cirkulációja különben nem egyformá. Volt olyan időszak ebben a korszakban, amikor mindenfajta fémpénz bejárt minden területet, bárhol volt is az a pénzverde, ahol készítették, bármilyen uralkodó jelvényt hordta is, fényes volt vagy kevésbé fényes. A numizmatikusok a pénznek ilyenfajta használatában látták a civilizáció jelét, vagyis a csere, a kommunikáció és bizonyos mértékig a termelés fejlődésében.

³⁷ Minden hordó értéke 5 sou, amikor 1669-ben a város újra megbízást ad a „nemes” Louis Rosseto-nak, (aki különben már 1664 júniusában szállított két hordót), hogy a Galleano hercegek kemencéjének egészéhez legyen miben vizet szállítani. AMN, CC. 291, fol. 421.

³⁸ Természetesen ez nem az asszonyok és a gyerekek munkájára vonatkozik, hanem a kézműves mesterekére. Lásd J. G. DA SILVA: En Espagne: Développement économique, subsistance, déclin. Paris, 1965. p. 125 és kk.

³⁹ Id. m. néhány kísérlet a Kasztíliaba visszatérő parasztlakosság számának felbecsüléséről, mint a bérmunkarendszer magyarázata, p. 29, 155 kk., 168. Lásd EIRAS ROEL: id. m.

⁴⁰ AMN, CC. 293, pl. fol. 334, 1678-ban; ez nagymértékben növekszik, 1670-ben 19 sou-t fizetnek.

⁴¹ Ez változatlanul marad végig a század második felében.

⁴² Archives Departementales des Alpes-Maritimes, Art. 52, § 13.

⁴³ Lásd pl. GRUPEPPE BRES: Note d'archivio (S.I.n.d.), p. 23 és az AMN, CC. 293 dokumentumai.

⁴⁴ 1685 telén, februárban vagy előbb, 14 személy elhelyezkedett Varban, húst hozatott, s mellé 12 pint „fekete” bort és 4 pint fehéret. Lásd G. BRES: id. m., különböző más művekben elszórva más példák is.

⁴⁵ AMN, CC. 293.

Nézzünk még egy piemonti és nizzai példát Frances Pellos-tól, aki a „Compendion de l'abaco” című, 1492-ben Turinban publikált mű szerzője.⁴⁶ Az ő megállapítása szerint a livre vásárlóértéke a következő volt: egy párizsi livre 1,33-at ért Flandriában, 1,71-et Szavojában, 1,99-et Milánóban, 2,68-at Piemontban és 3,58-at Nizzában. Ez világosan mutatja az államok közötti fokozatokat, vagyis azt, hogy a Földközi-tenger melléki és a piemonti területekre különösen ránehezedett a kereskedelem és a pénzpiac, míg a flandriai és a párizsi pénz sokkal kevésbé értéktelenedett el. (Ez akkor igaz, ha úgy végezzük az összehasonlítást, hogy eltekintünk a különböző hatással bíró vámvédelmi rendszerektől.) 1450-től 1530-ig az emelkedés Piemontban nagyobb, mint Szavojában, a dukát, amely mindkét helyen 22 gros-t ért, most Piemontban 68-at, Szavojában viszont csak 48-at ér.⁴⁷

Említésre méltó az is, hogy a pénzverés nem minden pénzverdében történt a törvény szerint, így az uralkodók a pénzforgalomba kerülő érmék jobb ellenőrzése céljából kénytelenek voltak ezek számát csökkenteni.

Ahogy mindenütt, több piemonti és szavojai műhelyben is készítettek olyan érméket, amelyet nem minden vidéken fogadtak el.⁴⁸ 1530 körül hat műhely volt: Verceil-ben, Turinban, Genfben, Chambery-ben, Bourg-ban és Montleuelben,⁴⁹ majd 1539—1541 között létrejött egy új Nizzában.⁵⁰ Az említett vizontagságok után Emmanuel-Philibert elhatározta, hogy ötre csökkenti a számukat: Chambéry, Bourg Szavojában, Verceil, mint Piemont legnagyobb városa, Nizza és Val d'Aoste.⁵¹ Termelésük minőségi színvonalát meg kellett őrizniök: 1544-től Nizza közbenjárta hercegnél, hogy tiltsa meg a valódi érték nélküli pénzérmék verését.⁵² A herceg csak két műhelyt akart fenntartani (Chambery, Turin). Vajon a silány ötvözés vagy a nem kielégítő súly volt az egyedüli oka annak, hogy a gros olyan hirtelen elérte értéktelenedett bizonyos városokban? Azt tudjuk, hogy az uralkodó 1562-ben az ezüst livre-et jelölte meg mint pénzegységet, „modell”-ként: „Instar omnium”, és megállapította, hogy az értékelés többé nem a 12 gros-ból álló forint alapján történik, hanem e 20 sou-t, vagy 240 dénárt érő érme alapján.⁵³ Így figyelemmel kísérhette szolgálai panaszait, akik beszámoltak a jobb ötvözetű aprópénzek eltűnéséről és a rossz, „külföldi” érmék elterjedéséről az országban.⁵⁴ Először ezeknek a Montferratból, Masseranából, Desanából, Genfből és Genuából származó érméknek a terjedését kellett betiltani.⁵⁵ Valójában maguk az államok is azt kívánták, hogy pénzverő műhely ne legyen csak Chambery-ben és Turinban.⁵⁶

⁴⁶ Az újabb kiadás Robert Lafont munkája, matematikai és filológiai kommentárral Guy Tournierrel látta el, Montpellier-i egyetem, 1697. p. 117.

⁴⁷ Lásd MARIO CHIAUDANO: *La riforma monetaria di Emanuele Filiberto. Lo Stato Sabauda al tempo di Emanuele Filiberto*. III. Turino, 1928. p. 171—477 és különösen a p. 257.

⁴⁸ Id. m. p. 233.

⁴⁹ Id. m. p. 240.

⁵⁰ E. CAIS DE PIERLAS: *L'Hôtel des monnaies de Nice*. Párizs, 1886. (részlet a nizzai természettudományi történeti és geográfiai társaság évkönyvéből); Lásd COMTE DE MUTRECY: *La monnaie à Nice 1541—1650*. M. de Perlas memoárjának ismertetése. Bulletin de la Société nicoise des Sciences. 1885. új kiad., I. p. 181—188.

⁵¹ M. CHIAUDANO: Id. m. p. 305.

⁵² AMN, CC. 29.

⁵³ M. CHIAUDANO: Id. m. p. 273 és köv. l. lásd A. GARINO CANINA *La situazione economica e finanziaria del Piemonte al tempo di Emanuele Filiberto*, Scritti di storia economica e finanziaria. Turino, 1961. p. 23—284 és különösen a p. 229.

⁵⁴ M. CHIAUDANO: Id. m. p. 311—313.

⁵⁵ M. CHIAUDANO: Id. m. p. 313, 316., 333.

⁵⁶ M. CHIAUDANO: Id. m. p. 203.

Meg kellett volna még akadályozni a teljes súlyú érmék körülvágását.⁵⁷ Ezek voltak tehát a tervek, de megvalósításukra később nem volt szükség.⁵⁸ Ugyanis ezt a mértékadó pénzt mindig inkább felül- mint alulértékelték.⁵⁹ Miért? Azért, mondták a szakértők, mert az aprópénz minősége javult.⁶⁰ Egy livre 1562—1573 között 30 gros-t ért, 1573—1576 között 37-et, 1576—1578 között 39-et, azután 1578—1580 között még többet.⁶¹ A Nagy Charles-Emmanuel tudomásul vette, hogy az 1562-es reform megbukott, vagyis hozzájárult ahhoz, hogy a livre megszűnjön modellnek lenni; s kétségtelenné válik az, hogy bárhonnán is jöttek a forgalomban levő pénzérmék, azok mindig megemelték a mértékadó pénz értékét.⁶² A szakemberek szerint korlátozni kellett volna az aprópénz mennyiségét, csak annyi verését engedélyezni, amennyi a piaci forgalomhoz szükséges.⁶³

A valóságban az történt, hogy miután a „felelősök” felismerték, mennyire komoly a pénz elértéktelenedése, nem hagyták a megszerezhető hasznot „külföldön”. Ezért írták 1625-ben Ovadában: hogy a „*cavalline*’, „*gosseti*’, „*florono*’ et *scudini*, *tutta moneta di boglione e di zecha del Duca di Savoia e di inferior bonta di assai e si puol dire come false*”.⁶⁴ Az andorai podeszta 1630-ban pénzhivatalt állított fel Génúában: a piemonti államok szomszédsága volt az oka annak, hogy a forgalomban levő pénz „*cavalline e tallari tutta moneta savogiarada*” volt, melyeket hamarosan génuai érmékkel váltottak fel.⁶⁵ Így történt Szavojában is 1637 körül, amikor is a pármai pénz, bármi-lyen is volt a minősége, nem zavarta a tranzakciókat, sőt, kiválóan szolgálta a nyugati Riviérával való kereskedelmet; a „*Cavalline di puro rameche da una parte hanno un cavallo e dall'altra la croce di Savoia*” 1 sou-t ért, s gyakorlatilag ez volt az egyetlen olyan helyi pénz, amit használtak.⁶⁶ Úgy tűnik, hogy a helyváltoztatással megszerzett profit⁶⁷ határozta meg egyre inkább a pénzérmék mozgását. A XVI. századi demográfiai fellendülés megkövetelte a pénz mennyiségi növekedését, a termelés és a csere pedig végrehajtotta a pénz újrafelosztását. A munkaerő kizsákmányolása vidéken utat nyitott a spekulációnak; s forgalomban levő pénz egyre értéktelenebbé vált. A pénzverő műhelyek bizonyos mértékig specializálódtak. A városállamok is követ-tek a pénz fejlődését.⁶⁸ Mindezt tudjuk, s azt is, hogy nem egycsapásra történt; ugyan-

⁵⁷ M. CHIAUDANO: Id. m. p. 333.

⁵⁸ Az 1975. december 17-i ediktum nyomán: „... le monete forestiere si spendono liberamente senza alcuno timore di incorrere le pene emposte nelle prohibitioni”. Ibid. p. 332—333. A körül-nyírt pénzdarabok forgalmazásáról, lásd J. G. DA SILVA: Banque et crédit, I. p. 441 és kk., ugyan-erről A bergamoi lira vásárlóértékének stabilizációja. 1666—1721. Mélanges en l'honneur de Fernand BRAUDEL. Histoire économique du monde méditerranéen. Toulouse, 187—203 és Az észak-italiai pénzleértékelődés, valamint az idézett bibliográfia.

⁵⁹ A piemonti államok számára az 1573 augusztus 22-i rendelet adott új értékeket a livre számá-
ra: 21 1/7 sou a 20 helyett; az 1578. május 2-i rendelet ezt 22 sou 9 1/3 d.-ben állapította meg. Lásd
CHIAUDANO: Id. m. p. 323 és 328.

⁶⁰ Id. m. p. 336: „... dall'abondanza delle monete basse é causato in parte l'accrescimento dello scudo”.

⁶¹ M. CHIAUDANO: Id. m. p. 350.

⁶² M. CHIAUDANO: Id. m. p. 335.

⁶³ G. A. THESAURO: De augmento ac variationes monetarum, tractatus novus et utilis. Turino, 1607. p. 27 és kk.

⁶⁴ Lásd U. MERONI: I „libri delle uscite delle monete” della Zecca di Genova, dal 1589 al 1640. Mantova, 1957. p. 132 és 135.

⁶⁵ U. MERONI: Id. m. p. 134.

⁶⁶ U. MERONI: Id. m. p. 135.

⁶⁷ J. G. DA SILVA: Banque et crédit I. p. 315 és kk.

⁶⁸ Ibid. p. 361 és kk. Lásd G. L. BASINI: Monete e cambio a Reggio Emilia nel Cinque e Sei-
cento. Parma, 1967. ugyanerről Zecca e monete a Modena nei secoli XVI e XVII. Parma, 1697. és
M. A. ROMANI: Considerazioni sul mercato monetario mantovano nei secoli XVI e XVII, Atti e Me-
morie dell'Accademia Virgiliana di Mantova. 1969. új sor., vol. 37. p. 73—143.

ez volt a fejlődés menete a XIII—XIV. században is, minden alkalommal próbára teszik a mértékként használt érméket, s feláldozzák őket egy adott periódusban. Ennek gazdasági és politikai okai vannak.⁶⁹ S a megelőző rendszerek mindig eltűnnek.

Piemontban 1562-ben az Emmanuele-Philibert által létrehozott livre-ből (az „Instar omnium”-ból) ezüst márkánként 19 1/3 darabot készítettek (egy ezüst márka súlya 245, 8963 gr.), amely 12/24-es finomságú, 895, 85 ezrelék értékű és 8 den, 21 g-ot tartalmazott, teljes súlya pedig 12, 7167 g volt.⁷⁰ Gyakorlatilag nem is szerepelt mértékegységként, ezt a szerepet 1632-ig a 12 gros-t tartalmazó forint töltötte be. I. Charles-Emmanuele reformja után, aki 1631—1632-ben újra, s ez alkalommal végleg életbe léptette a 20 sou-t érő livre-rel való számolást, amely pénzdarab 8 d. 10 g-ot tartalmazott, 18/24-es finomságú volt, 888,88 ezrelék értékű, s 10,1715 g-ot nyomott. Egy márkából 20,2 érme készült.⁷¹ A század közepe felé, itt is, mint másutt,⁷² a megfelelő súlyú és tiszta ötvözetű pénzek eltűntek, s el kellett fogadni az ad hoc díjszabás által megállapított tökéletlen és körülményirt érméket.⁷³ A rossz minőségű ezüstpénznek a szomszédos államokból érkeztek; ezekkel kellett pótolni az aprópénz hiányt anélkül, hogy az árfolyamokat jelentősen felemelték volna.⁷⁴ A XVII. század második felében az ezüst márkából készített érmék száma még nő, de a nemesfém súlyvesztése évről évre csökken. Így természetes, hogy az értéket a nemesfém biztosítja, mint az érmék hitelességének garanciája.

1675 márciusában III. Charles-Emmanuele reformja bizonyos mértékig rendet teremtett az 1632—33-as évek vitáiban, amiket az aprópénzek verése is elmélyített.⁷⁵ Az új livre, melyből márkánként 40 érme készült, 4 dkg 9 g-ot tartalmazott, 14/24-es finomságú volt, teljes súlya pedig 6,14 grammot tett ki.⁷⁶ Láthatjuk tehát, hogy a modellként szolgáló érme kezd állandó értéket nyerni; s ha súlya a felénél kisebbre csökken, finomsága ennek arányában nő.⁷⁷ Később a változások egyre ritkábbak, mind a súlyt, mind az egy márkából készített érmék számát, mind az érméknél finom anyag felhasználását illetően. Több mint egy évszázadon át, egészen a XVIII. század végéig az érmék teljes súlya 6,14 g és 5,61 g között változik; márkánként 40—403/4 darab érme készül: a felhasznált finom fém livre-enként 5,635 g, 6,125 g, (arany) dublononként 0,383-tól 0,344 g, s mindez így van 1700-tól 1803-ig.⁷⁸ A kialakuló egyensúly a vajúdó kapitalizmus civilizációs terméke.

A városok — ideértve azokat is, melyek nem fogadnak be munkásokat — újra megtelnek „piaci emberek”-kel: csöcselékkal, amelyhez képest a római császárság plebsé bölcsek és hősök gyülekezete volt, írja Marx, a lázongó török vagy görög tömegek kapcsán. A munkaerő megvásárlását leegyszerűsítik és meggyorsítják, hogy minél gyorsabban feldolgozhatóság, majd fokozatosan feloszthatóság a tengeren túl szerzett alapanyagot.

⁶⁹ J. G. DA SILVA: Banque et crédit, I, p. 409 és kk., és ugyanerről A velencei pénzpolitika, id.

⁷⁰ Lásd PRAJ: Id. m. p. 229 és M. Chiaudano: Id. m. p. 289.

⁷¹ G. PRAJ: Id. m. p. 229.

⁷² Lásd J. G. DA SILVA: Apénzleértékelődés, p. 314 és kk.

⁷³ G. PRAJ: Id. m. p. 281—282, 286, 293. l. még az 57. sz. jegyzetet.

⁷⁴ G. PRAJ: Id. m. p. 292 és kk.

⁷⁵ G. PRAJ: Id. m. p. 296 és kk.

⁷⁶ Lásd A. FOSSATI: Problemi monetari liguri e piemontesi dalla riforma del 1755 al conguaglio della tariffa delle monete nel 1826. Torino, 1942. p. 28. Lásd G. Praj, Id. m. p. 320.

⁷⁷ G. PRAJ: Id. m. p. 320.

⁷⁸ A. FOSSATI: Id. m. p. 32 és G. FELLONI: Il mercato monetario in Piemonte nel secolo XVIII. Milano, 1968. p. 23.

2. Az értékkel rendelkező és az örökség megőrzését jelentő pénz

A pénzügyi helyzetet az határozza meg, hogyan használják fel a pénzt, hogyan lesz belőle tőke. Ahogy egyes érmék elértéktelenednek, mások értéket nyernek.⁷⁹ Míg az előbbiekért megvásárolják ugyan a munkást, de annak nem sok haszna származik belőle, mert ez a pénz létfenntartásához sem elég, az utóbbi érintetlen marad, s képessé válik arra, hogy kisajátítsa a munkafolyamat összetevőit.⁸⁰ A jó és a rossz minőségű érme egyaránt forgalomban van. Ahogy látni fogjuk, az aprópénz, bárhonnan származott is, bekerül a mindennapi használatba, s ezzel működésbe lép az értékcsökkenési folyamat, ez növeli a profit mennyiségét, ami viszont a gazdasági élet felendüléséhez vezet. (Nagyon gyakran ez az egyetlen mozgatórugója.)⁸¹

Az arany és az ezüst kétségtelenül pontosan olyan árucikk, mint az összes többi, ha azt az uralkodói okiratot, mely meghatározott értéket juttatott neki, nem fogadják el, vagy ha ez az irat nem rejti többé magában ennek az értéknek a zálogát. Ez látható pl. Európa kereskedelmében Ázsiával, Oroszországgal és az oszmán birodalommal, kivéve azokat a korszakokat, amikor ezen országok nemesi és városi középrétegei is részt vettek a spekulációkban.⁸² Ennek a pénznek az értékét a kereslet és kínálat határozta meg egy adott helyre és időpontra vonatkozóan. Mindjárt kiderül, milyen hatással van egymásra a kereslet és a kínálat. Ugyanis egyrészt a csereértékről, másrészt a használati értékről van szó. Első esetben a pénz mint tőke szerepel, a másik esetben a munka ellenértéke. Tehát az arany- és ezüstpénzek egyszerre mértékegységei a forgalomban levő pénznek és annak a munkának, amit „megjutalmaznak”, vagyis megvásárolnak.⁸³ Ha a különböző európai területek gazdasági helyzetüknek megfelelően reagálnak a hasonló jelenségekre, átvesznek bizonyos pénzegységeket, sőt, néha tényleges pénzerméket is. Ilyen francia pénz az „écu au soleil”, amely Piemont gazdasági életében is helyet kap. Árfolyama magával húzta felfelé a szavojai „mértékpénz”, a modellként használt livre árfolyamát is. Természetesen ez a pénz a többi használatban levő érmevel együtt létezett és volt forgalomban, Piemontban vagy Nizzában. Nézzük meg hivatalos árfolyamának alakulását 10 évenként, százalékban feltüntetve az emelkedést.⁸⁴

Év	Árfolyam	Növekedés	Év	Árfolyam	Növekedés
1500	41	2,5 ⁸⁵	1570	112(112)	3,7
1509(a)	46	12,2	1580(c)	134(134)	19,6
1520	55(55)	26,1	1590(d)	156(162)	16,4
1530	72(76)	24,2	1600	162(162)	3,8
1540(b)	96(93)	33,3	1610	168(189)	3,7
1550	96(96)	0	1620	282(282)	67,9
1560	108(105)	12,5	1630	384(318)	36,2

⁷⁹ Lásd J. G. DA SILVA: Banque et crédit I, p. 315 és kk.

⁸⁰ Id. m. p. 171 és kk.

⁸¹ Id. m. p. 261 és kk., 267 és kk.

⁸² Lásd N. SVORONOS: Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle. Paris, 1956. p. 84, 114 és 115.

⁸³ J. G. DA SILVA: Banque et crédit, I. p. 363 és kk.

⁸⁴ Lásd F. DE FACIS: Liquidario continente la tariffa del valore moneto comunemente corse dall'anno 1400 sino al presente 1688... Torino, 1725. és G. PRAJ: Id. m. p. 324—330, árfolyamok zárójelben.

⁸⁵ 1490-ről van szó.

- a) 1510-ben a grida 38 gros-ban állapította meg az árfolyamot.
- b) 1539 májusában a grida a megállapított árfolyamot 90 gros-ra csökkentette.
- c) 1578-ban az árfolyam 144 gros volt; a grida 132-ben állapította meg.
- d) 1588-ban a grida csökkentette az árfolyamokat.

Ami a táblázatból világossá válik: az „écu au soleil” kereslete és a vele való spekuláció 1540-ig egyre nőtt; azután alig, majd 1611—1620, valamint 1621—1630 között igazi fellángolás következik. Egész Európa gazdasági életének összeomlása⁸⁶ megrongálja a különlegesen magas árfolyamú aranypénzekből készült érméket. A többi pénzre ez nincs hatással. A spanyol pénzüremék állnak a pénzáradat élén, ezek tanúskodnak a korszak gazdasági stagnálás okozta inflációjáról.

A váltók határidejét olyannyira tisztelő üzletemberek előtt a haszonszerzéstől a visszaélésekig terjedő szakadék tátong. Ezt azonban szerencsésen átlépik. A kereskedő-bankárok, az adóbérlők, a javak kezelői és a szélhámosok spekulációk egész sorozatát viszik véghez. A XVII. században üzleti tevékenységük a következő pénzfajták forgatásán alapszik: a dublonon, a spanyolnak, vagy az ennél értékesebb itáliainak nevezett écu-ün, a nyolc reált érő érmeiken, a dukátokon. A reálról egy portugál író azt mondta, hogy Távol-Keleten nincs, de az Uralban lehetne találni belőle.⁸⁷ A gályák állandó jövés-menéséről tudunk: ezek hordozták a hispániai arany- vagy ezüstérméket Vinarozból Génúába, Livornóba, Rómába, Nápolyba; s egészen Sziciliáig, s mindig szicíliai, nápolyi, firenzei és génuai pénzzel tértek vissza. A szavojai gályák, nevezetesen a Villefranche-iak saját hasznukra fuvardíjat számítottak fel.⁸⁸

Ezek a pénzek Génúból mindenfelé eljutottak, először Velencébe s más helyekre, majd onnan Közép-Európából és a Balkánról Milánó közvetítésével a Németalföld felé is. Azok az uralkodók, akik együttműködtek a Habsburgokkal, a zsoldok kifizetéséhez, s háborús költségvetésükhöz kaptak jelentéktelen összegeket. Ez is egy formája a gazdasági élet fellendítésének, ami akkor ugyanolyan hatásos volt, mint ma.⁸⁹ Ez történt Toszkanában, Monacóban, s ezt látjuk a piemonti hercegek esetében is. A hajóskapitányok úgy fizették ki a Villefranche-i fuvardíjat, hogy az hasznot hozott a díj bérlőjének és beszedőjének, s a szomszédos tengerrel bíró országok rendőrségének is.⁹⁰ A XVII. század háborúi meggyorsították a forgalomban levő pénz elértéktelenedését, vagyis szemmel látható előnyhöz juttatták az arany- és ezüstpénzeket. Íme a spanyol dublon és az ezüstdukát maximális árfolyama és a százalékban kifejezett értéknövekedés.⁹¹

Év	Dublon (arany)	Növekedés	Dukát (ezüst)	Növekedés
1630	636 gros	—	234	—
	768	20,8	264	12,8
1631	864	12,5	316	19,7
1632	1224	41,7	408	29,1

⁸⁶ J. G. DA SILVA: Banque et crédit, I. p. 373 és kk.

⁸⁷ Lásd DUARTE GOMES SOLIS: Discursos sobre los comercios de las dos Indias, 19622.

⁸⁸ Alpes-Maritimesi állami levéltár, Archives camerales. Art. 52, § 13, n.20: Noliti, 1607—9.

⁸⁹ A két nagy háború fellendítette a nyugati gazdaságot, míg a vietnámi háború befejezése óta nem tapasztalható ugyanez.

⁹⁰ Lásd M. LOTTIN: Le droit de Villefranche. Thèse, Droit, Nice, 1974. (Dactylo.)

⁹¹ A Nizza városi anyakönyvek bejegyzései alapján, AMN, CC. 287.

Az ingadozást nem szabad kizárólag helyi körülményekkel magyarázni. Kezdetben azonban ezek a döntőek, s kifejezésre juttatják azokat az általános pénzügyi változásokat, amelyek mindenütt jellemzőek. A XVII. század 30-as éveiben szinte mindenütt tapasztalható volt a „pénz árfolyamának aránytalan emelkedése”.⁹² Láttuk, hogy ez történt Szavojában és Genuában is. Ez valamiféle visszavágás volt. A spanyolok és a génuaiak fenyegették ugyan I. Charles-Emmanuelt, de a végső csapást mégis a franciáktól kapta; I. Victor-Amedeus nem túlságosan sikeres első próbálkozásait egy borzalmas járvány kísérte, amely elárastotta egész Észak-Itáliát, a nizzai grófságot, sőt Franciaországot és más európai területeket is.⁹³

A Cherasco-i, Mirafiori-i és turini szerződések alapján a piemontiak elvesztették Pignerolt és Perosát, emiatt Itália felé fordultak, s megszerezték a Montferrat-i hercegség területén Albát és Trinot.⁹⁴ A háborús kiadások gyorsabbá tették az aprópénzek verését: *soldi* (1634, 1635), 3 dénáros (1634). Pénzbe került a műhelyek munkaerőjének megvásárlása is. Különbösen a francia katonák viszonylag gyenge minőségű pénzzel a zsebükben bolyongták be az országot.⁹⁵ A 30 éves háború idején az ezüst- és aranypénzekkel való spekuláció egész hulláma söpört végig a részvevő országokon. Bizonyítékként, íme, az itáliai dublon és a dukát piaci árfolyama Piemontban és Nizzában.⁹⁶

Év	Itáliai dublon		Dukát	
	Piemont	Nizza	Piemont	Nizza
1633	124	122	46	46
1634	126	120	46	46
1635	134	122	46	46
1636(a)	156	122	54	46
1637(a)	156	128	54	51
1638	160	148	56	51
1639	166	146	57	51
1640(a)	200	180	66	51
1641	188	180	63	63
1642	220	184	74	74
1643	230	240	80	84
1644	320	240	80	84
1645	230	236	80	82
1646	235	236	80	82
1647	240	236	80	82
1648	248	236	84	82
1649	255	236	86	84
1650	255	250	87	86
1651	255	250	88	86
1652	255	250	90	86

⁹² Lásd J. G. DA SILVA: Banque et crédit, I. p. 389.

⁹³ M. A. BENAGLIO, GG. BERBALDO, G. MONTU, P. MORATI, G. RIPAMONTI, A. TADINO műveit lehetne idézni, s ugyanígy azokat, melyek ezt a kérdést érintik Franciaországot és a Németalföldet illetően, nevezetesen G. N. BIRABEN: Les hommes et la peste. Paris, 1976. és I. DEL PANTA és M. LIVI BACCI: Chronologie, intensité et diffusion des crises de mortalité en Italie. 1600—1850. Population, 1977. a. 32, p. 401—446.

⁹⁴ Lásd pl. R. QUAZZA: Storia politica d'Italia. Preponderanza spagnola 1559—1700. Milano, 1938. új kiad.

⁹⁵ G. PRAJ: Id. m. p. 246—248.

⁹⁶ G. PRAJ: Id. m. p. 324 és kk., és AMN, CC. 287—293.

Év	Itáliai dublon		Dukát	
	Piemont	Nizza	Piemont	Nizza
1653	260	250	90	86
1654	265	255	90	88
1655	270	260	90	88
1656/9	270	265	90	90
1660/1	272	270	90	90
1662/4	273	270	90	90
1665/7	276	270	90	90
1668/9	278	270	90	90
1670	290	272	93	92
1671(a)	275	272	93	92
1672	290	272	95	92
1673	295	285	—	95
1674(a)	290	285	—	95
1675	295	290	100	95

a) az árfolyamokat a grida csökkentette.⁹⁷

A piemonti területeken, s különösen Nizzában az elértéktelenedés megállítása már a század közepe előtt érezhető. Ezekből a számokból kitetszik az aprópénzhiány, s az ehhez kapcsolódó silány gazdaság, melynek helyzetét a háborúk csak még tovább nehezítették. Ami Nizzát illeti, ez a XIV. század óta 10 000 lakost számláló kis kikötőváros. Miért volt vajon vonzó mégis az ezüst- és aranypénzek számára? A Villefranche-nál érkező ezüst, amely elsősorban zsoldfizetési, s csak másodsorban kereskedelmi eszköz,⁹⁸ könnyebben érkezett, mint az arany.

Időnként a dukát Nizzában értékesebb volt, mint Turinban. Különben a nizzai árfolyamok általában alatta maradtak a turiniaknak, egyszerűen azért, mert Turinban viszonylag sok jó minőségű spanyol és „itáliai” pénzérme volt.⁹⁹ A spekuláció itteni mértékét nem lehet összehasonlítani az Itália északi részének „mezőgazdasági” városaiban dúló spekulációval.

Abban az időszakban, amikor a nagy földközi-tengeri kikötők véglegesen az Atlanti-óceán kikötőinek hatalma alá kerültek,¹⁰⁰ a Villefranche-i öböl hirtelen nagyon távolinak tűnik Nizza számára, s így annak egy szerény mesterséges kikötőre van szüksége Lympiában.¹⁰¹ Úgy tűnik, a lakosság felhagy tengerészi hivatásával. Ugyanakkor a spekuláció meghódítja Bargamot, Mantovát, sőt Bolognát, Modenát és Reggiót is.¹⁰² Nizza, népességének nagyságát tekintve Reggio és a kis Bassano között foglalt helyet.¹⁰³ A város földrajzi helyzete, a hajózásban elfoglalt szerepe és kikötő volta nem jelent többé előnyt számára, sőt, csökkenti gazdasági erejét: a francia Marseille, az itáliai Génua egyre inkább átveszik az azelőtt Nizzában összafutó mediterrán kapcsolatok irányítását, s széles utat nyitnak az alpesi átjárók felé. Ez az állam

⁹⁷ A gride hatékonyságáról lásd J. G. DA SILVA: Banque et crédit, I. p. 340—431 és A pénzleértékelődés, valamint elszórva másutt is.

⁹⁸ Villefranche-on át, nevezetesen, hogy kifizessék a 2%-os illetéket. A XVIII. században ezek a kifizetések kb. 11%-os haszonnal járnak. Archives Departementales, Droit de Villefranche, Mazzo 4, add. n. 16, stb.

⁹⁹ Az ecu értékét havonta szabályozták.

¹⁰⁰ Lásd J. G. DA SILVA: Banque et crédit, I. p. 261 és másutt is, ugyanerről Forza-lavoro. p. 961 és kk. és A gazdasági és társadalmi fejlődés közös vonásai. A kereskedelmi kapitalizmus és a mediterrán és balkáni gazdaság, XV—XVIII. század Etudes balkaniques (Sófia), 1975. n.4. p. 114—122.

¹⁰¹ Lásd J. G. DA SILVA: Nizza helye a mediterrán gazdaságban. p. 113 és kk. 130 és kk.

¹⁰² J. G. DA SILVA: Banque et crédit. I. p. 361—372.

¹⁰³ J. G. DA SILVA: Banque et crédit. p. 363.

tehát nincs többé abban a helyzetben, hogy kivételesen jó fekvéséből hasznot húzzon, mely helyzet annak idején segített a pénztelenséget elfeledtetni.

A pénz, s különösen az aranypénz¹⁰⁴ verése már az 1537—1559 közötti időszakban sem tudta elérni az 1504—1536-os szintet (2005 db); több mint 50%-kal csökkent a szint (830 db). Ez az időszak nagyon nehéz volt a piemonti hercegek számára,¹⁰⁵ akik, többek között, teljesen elszigetelődtek a génuai kereskedő-bankároktól és azok jelentős pénzváltó piacaitól.¹⁰⁶ 1560 és 1580 között Emmanuel-Philibert uralma alatt növekedett a pénzverés volumene, s ötször annyit ért el, mint az elsőként említett periódus egész mennyisége (10 126 db), nyolc alkalommal, éves átlagban.¹⁰⁷

III. Károly (1504—1536) uralkodásának első éveiben nagyon nagy mennyiségben használtak fel ezüstöt (111 749 db), azután (1537—1539-ben) jóval kevesebbet, a megelőző évi átlag alig egytizedét (7953 db), s még Emmanuele-Philibert alkotó éveiben is (1560—1580) kevesebbet (45 844 db), mint a század elején.

Ami a réz váltópénzt illeti, 1504 és 1536 között igen nagy mennyiségben került forgalomba (228 865 db), 1537 és 1559 között mennyisége kicsit csökkent (117 365 db). 1560 és 1580 között azonban minden megelőző mennyiséget meghaladt (398 131 db).

Az utolsó 20 évben *soldi*-ból 233 482 db-ot készítettek, 43 millió értékben,¹⁰⁸ a kb. 650 000 lelket számláló lakosság számára. Ennek azonban a pénz elértéktelenedése szempontjából nem voltak említésre méltó következményei.¹⁰⁹ Bár az is igaz, hogy ami maradt belőle, az nem számottevő. Aranyból egy és fél écu volt forgalomban fejenként — ha lehet így mondani —, szinte egy egész évszázadon át. Ez nagyon kevés olyan érméknél, melyek csak rövid ideig lehetnek forgalomban, mivel a fém elhasználódik. A 10-es évektől a század közepéig ezek a szép érmék jelentették különben az „államkincstárat”, amely azután felhígult és a XVII. században gyenge minőségű pénzek árasztották el.¹¹⁰ Elsősorban ez lehet az uralkodók politikai ambícióinak magyarázata (számolniok kellett helyzetükkel). Másodsorban, a hercegeket — szinte minden pénz felett rendelkezvén — ezek az ambíciók arra indították, hogy ezt a pénzt újra forgalomba hozzák, ismételten el kellett költeniök, ha nem is olyan nagy összegekben, mint a területek meghódításakor (Oneille, Tende, Alba), amikor nem kellett piemonti földek visszavásárlására tartalékolniok a pénzt.¹¹¹ S harmadsorban, legalábbis részben, ez magyarázhatja a hitel igen magas értékét, különösen ha ahhoz hasonlítjuk, amit a tőke jövedelmezett.¹¹²

Ami a XVIII. századot illeti, 1700 és 1750 között fejenként 13 livre-et állapítanak meg a számítások,¹¹³ 1790 felé már 22 livre-et, sőt, talán jóval többet, míg a forradalmi intervenció előestéjén 61—100 livre-et.¹¹⁴ Ez már nem ugyanaz a Piemont.¹¹⁵ Ez már

¹⁰⁴ M. CHAUDNO: Id. m. p. 243.

¹⁰⁵ Lásd J. P. DUCROS: Histoire d'Emmanuel-Philbert, duc de Savoie. Paris, 1838. és A. G. CANINA: Id. m. több helyütt.

¹⁰⁶ Lásd DOMENICO GIOFFRÉ: Gênes et les foires de change. De Lyon à Besançon. Paris, 1960 és J. G. DA SILVA: Banque et crédit, I. p. 29 és kk.

¹⁰⁷ M. CHAUDANO: Id. m. p. 243.

¹⁰⁸ M. CHAUDANO: Id. m. p. 289.

¹⁰⁹ Lásd az ecu és a soldi árfolyamainak táblázatát.

¹¹⁰ G. PRAJ: Id. m. különböző helyei és A. G. CANINA, id. m., különböző helyein.

¹¹¹ Emmanue-Philibertnek különösen drágán kellett megfizetnie piemonti városainak visszaszerzését.

¹¹² A XVI. században 8 %, majd 7, illetve 6 %, míg a XVII. században csak 5 %.

¹¹³ Lásd G. FELLONI: Id. m. p. 14.

¹¹⁴ Id. m. p. 14.

¹¹⁵ Lásd G. LEVI: Mobilità della popolazione e immigrazione a Torino nella prime metà del Settecento. Demografia storica (Bologna), 1975. p. 129—166 és ugyanerről „Sviluppo urbano e flussi migratori del Piemonte nel 1600”, Actes de journées d'études, Bendor, 1974. Nice, 1975. p. 26—53.

nem ugyanaz a pénzrendszer; 1755-ben megreformálták, majd megjelent a papírpénz.¹¹⁶

Az természetes, hogy ez a szituáció feladatként a gazdaságpolitika fellendítését állította a lakosság elé, egy olyan politika támogatását, amely beindítja az „ipart”; s lefekezi a nyersanyagok exportját.¹¹⁷ Nézzünk egy partmenti példát: Piemont és bizonyos mértékig Nizza-Villefranche komplett kikötőváros már a XVI. század elején rendelkezett azzal a lendülettel, amelyből azután Provence és más területek megszerzésének próbálkozásai fakadtak. Ez a lendület a Földközi-tenger menti és az európai nekirugaszkodás része lesz, majd annak az általános hanyatló hullámnak is, amely visszahúzza a gazdasági életet és a népességet. Ugyanakkor a velencei államokban, a pápai államban, Szicíliában s a hispániai országokban más események játszódnak le. Jóllehet a császárnak tett hűségeskü megkötötte a kezét, Emmanuel-Philibert sajátos politikát követett, mint ahogy ez szükségszerű is volt a szavojai ház minden cselekedetkor egészen Itália egyesítéséig. Az összeomlás nagyrészt kétségtelenül ennek a politikának a következménye, mivel igen nehéz megpróbáltatásoknak, folytonos, s igen drágán megfizetett kudarcoknak tette ki a lakosságot. Így nem marad más hátra, mint hogy a Földközi-tenger mentén mindenütt másutt elfogadott egyenlőtlen csere önkéntes vállalása helyett felülemelkedjenek a helyi érdekeken, s a rizsben, más gabonafélékben, húsban és ércekben gazdag vidékek lehetőségeit kihasználva utakkal hálózják be a területet.

A pénzt és annak felhasználását nyomon követve figyeljük meg, hogyan értékelődött át a pénz az itáliai és partmenti nagy központoktól távolos vidékeken. Városokban általánosnak tekinthető, hogy arany- vagy ezüstpénz jutott az emberek kezéhez. A családi vagy városi alkalmazottakat nem fizették naponta, többségük havonta kapott bért: különféle érmékben. Egy átlagos házciseléd 1634-ben maximum 40 sou-t kaphatott havonta, vagy 2 ezüst livre-es érmét, vagy 4 ezüst 1/2 livre-est, ezenkívül szállást és étkezést, vagy más kedvezményt. Az alkalmazott biztonságát szolgálta, ha naponta kapott bért, bár ez viszonylag alacsony volt. Ezeknek a munkásoknak a státuszát, még ha a ranglétra legalacsonyabb fokán állottak is, tiszteletben tartották: mindnyájan rendelkeztek bizonyos társadalmi presztízzsel. Ugyanakkor azért; ha biztonságból napi bérért dolgoznak, akár meghatározott ideig is, ez feltétlenül bérük csökkenéséhez vezet.

Nézzük hát a Mont-Boron állomáshely két őrszemét, nyáron, júniustól augusztusig vagy szeptemberig. Ezeket a partmenti vidékeket gyakran lerohanták a kalózok, a törökök vagy a berberek, olyannyira, hogy az utazóknak megengedték, hogy magukkal vigyék testőreiket is. Ez a két ör nevésségesen cskély fáradozásáért 1633-ban 33 sou-t kapott havonta, majd 56 sou-t, 1640 körül pedig már 60-at.¹¹⁸ A városi nyugalom eme biztosítékai takarékoskodhattak a kapott aprópénzzel, ahogy általában takarékoskodunk a gyorsan értéktelenedő kis összegekkel. A városkapu őrzőjének stabil volt a helyzete: 1633-ban a Pont-kapunál 20, a Marine-kapunál 24, a Pairoilerekapunál 28 sou volt a havibér; a század közepére ez fokozatosan felemelkedett 60 sou-ra, amelyn azonban még mindig igen alacsony.¹¹⁹ Néhány ezüstpénz s valami ru-

¹¹⁶ Lásd A. FOSSATI: Id. m. p. 21 és G. FELLONI: Id. m. több helyütt.

¹¹⁷ Emmanuel-Philibert megpróbálta támogatni a posztógyártást, a posztó exportálását, bevezettni államaiban az astikat, megtiltani az alapanyagok exportját. A Chambery-i selyemgyár támogatásáról lásd J. G. DA SILVA: Banque et crédit. I. p. 268—270. Ez a nizzai szabadkikötő létrehozása idején volt (1616-ban).

¹¹⁸ Mindez az AMN, CC. 277 és kk. alapján. Először egy, azután két kapuőr volt.

¹¹⁹ Itt az ún. Pont kapuról van szó, itt fizettek lejobban; 1632 óta azonban a Pairoilière kapu öre többet keres. A század közepe felé mindkét kapunál azonos a bér.

haféle karácsonyra — s természetesen, hogy teljes erejükkel végzik állandó és tiszteltetreméltó, bizonyos kockázattal járó munkájukat.¹²⁰

Ugyanílyen felelősségteljes, de kevésbé kemény foglalkozás a *Baila*, a dajkák munkája, akik a törvénytelen gyermekekkel foglalkoztak a XVII. század végén; 80 sou-t kaptak havonta.¹²¹ A kicsiket a város ruházta; a város törődött azzal is, hogy ne legyenek túl sokan; tisztelni kellett az erkölcsöket azért, hogy a városnak minél kevesebbet kelljen rájuk fordítani. S ők tisztelték is.¹²²

Ezek a foglalkozások bizonyítják, hogy a városban léteznek bizonyos felelősségmegosztás, ezek tartós és biztos munkák. Mivel egyszerre több havi, sőt esetleg egy egész évi fizetést adnak ki, a pénztáros 8 reálos ezüst érmével fizet.¹²³

Mások nemcsak felelősséget vállalnak, de rendelkeznek bizonyos „erkölcsi” tekintéllyel is; ilyen a *Trompeta*, aki bejárja a környék településeit és a leányok viselkedésére felügyel; őt jobban fizetik, mint az előbb említetteket; a XVII. század végén 200 sou-t kap havonta.¹²⁴ A város annyi szép ruhát adományoz neki télen és nyáron, annyi cipőt (6 párat!), harisnyát és kalapot, hogy ő maga is soknak találja, s inkább több pénzt kér (1732 után már 500 sou-t havonta), így mindkét fél előnyösnek tartotta magára nézve, amikor először 400, majd csak 360 livre-be került a városnak.¹²⁵ Tehát sokat talpalt ugyan ez a derék ember, de komoly kiadást is okozott. De e luxus jogossága beigazolódt. Ezek a polgári foglalkozások gyakorlatilag mint a közösségi akarat megnyilatkozásai léteztek. S tekintélyük nagyobb volt, mint a mai individuálisan cselekvő funkcionáriusoké.

A város alkalmazottainak kedvezményeihez járult még az az előny, amit a biztos munka tudata ad, mivel ez funkciójuk betöltésénél nélkülözhetetlen volt. A tanítók, tanárok, a tüzérség vezetője, az óráskok jó minőségű ezüstpénzben kapták a fizetésüket: reálokban, dukátokban, s arany ecu-kban, ha évenként fizettek.¹²⁶ Ennek a kedvezménynek egész sor következménye lett: a dokumentumok másolása „*parte in francese, parte in landino*”¹²⁷ 8, illetőleg 14 livre-et jövedelmezett, s különleges feladatnak számított, ha a „hivatalos olasz nyelvet átszötte a piemonti dialektus”.¹²⁸ A Spinolákkal folytatott csaknem örökösse váló viszály dokumentumainak felkutatását és másolását végzők 2, 30, 80, 87 livre-et kaptak, mindig ezüstreálban.¹²⁹

A pereket, irkafirkákat végző ügyvédek természetesen dublonokban kapták a honoráriumot. 1670-ben ez 6 dublon volt, bár igaz, hogy „italiai” dublon (13 livre és 10 sou egy duplon értéke) arra a négy hónapra, amíg ülnöki szolgálatot láttak el.¹³⁰

A herceghez címzett beadványok bizonyos okokból utazásra kényszerítették a hivatalnokokat, akik igen ritkán utaztak egyedül, s mindig jóval többet költöttek mint a *pedoni*-k. Turini tartózkodásuk költségei igen jelentősek voltak a város számára; pl. 1635-ben Alexandre Isnardi és Honoré de Giudici naponta 46 sou-tól 2 dukáig terjedő összeget kapott. 122 napot váraakoztak, márciustól júliusig; tegyük fel

¹²⁰ Előfordul, hogy egyet közülük fegyveresek támadnak meg, s akkor a város 29 livre fájdalomdíjat fizet a megtámadottnak (1656-ban).

¹²¹ Lásd e témáról E. SIMONPAOLI: *Les enfants illégitimes a Nice au XVIIe siècle*. Nice, 1975. (Dactylo.)

¹²² A XVII. század folyamán csökken a törvénytelen gyermekek száma.

¹²³ A város anyakönyvei reálokat és dukátokat említenek.

¹²⁴ G. BRES: *Note d'archive*, p. 10.

¹²⁵ Id. m. p. 10.

¹²⁶ Mindezt a városi anyakönyvek alapján közöljük, melyek tartalmazzák az árfolyamokat.

¹²⁷ AMN, CC. 293, fol. 110, 1675 áprilisában.

¹²⁸ Lásd ANDRÉ COMPAN: *Anthologie de la littérature niçoise*. Nice, 1971. p. 26.

¹²⁹ Ez is a városi anyakönyv szerint.

¹³⁰ Az általunk elmondott vásárlásokban nagy számban vettek részt ügyvédek.

hogy ésszerű keretek között költek. A visszafizetés kb. csak két év múlva történt. Ne sajnáljuk őket. 1637 júniusában ugyanez a Honoré de Giudici egy 1630-as turini tartózkodás költségeit említi (napi 18 sou).¹³¹ Vagyis az előbb említett már egy más utazás költsége volt. Lazare Galleano és Alexandre de Posso szintén Turinban 1651-ben eltöltött tartózkodásának és kártalanításának összege elérte a 3702 livre 14 sou 4 d.-t. Ha a visszatérítést napi és fejenkénti egy dublonban számoljuk a dublonokba számítjuk a 13 livre 10 sou-t (a dopa di Spagna akkori árfolyama), mindkét összeg eléri a 141 dublont.^{131/a} Ezek a kifizetések elhúzódtak, mivel a hercegség egész társadalmának ki kellett vennie a részét belőlük. Igaz azonban, hogy megvitatták mind ezeknek az összegeknek a megtérítését, mind pedig a város gabonával való ellátásának költségeit. 1678-ban pl. 1052 livre-re csökkentették az Annibal Cotto-nak kifizetendő kártérítési összeget, amelyet a 95 napos Génua és Livorno közötti utazgatásáért kapott.¹³² Az igen nagy összeg indokoltá teszi, hogy „belső értékkel rendelkező” érmékkel fizessék ki. S végül, előjáróinak járó és évenként kifizetett összegek voltak azok, amelyeket aranyban fizettek: a XVII. század végén ez kb. 200 livre volt.

Íme tehát ezek a fizetések bizonyítják, hogy a fontos érmék végül is visszatérnek. Ezeket nem a háztartás fenntartására, vagy házi bevásárlásokra szánták. Ez magyarázza a területek közötti üzletkötések és a nagykereskedelem, sőt a luxusárúk cseréjének fontosságát. Ezeket a jövedelmeket összegyűjtik. E boldog emberek honoráriumihoz és kártérítéseihez olyan összegek járulnak még, amelyek közvetett úton kapcsolódnak be a gazdasági életbe. Az általunk tárgyalt országok története igen gazdag ilyen példákban (másutt vajon nem így van?). Ha ezekkel megegyező példákat találunk más országokban és más korokban is, akkor a különbözőképpen megnyilvánuló tényeket azonos jelentőségűeknek kell tekintenünk.

Piemont, Szavoja és a nizzai partvidék állandóan hadseregek átvonulásának tanúi. A hadsereg pedig pénzből, aranyból születik, s olyan emberekből áll, akik költenek vagy gyűjtögetnek, de mindenképpen pénzért csinálják a háborút. Egyetlen ilyen adatra emlékeztetünk, a „*Vagabonde Courage*” példájára.¹³³ A gazdag Itália azt látta, hogy pénztára „olyan mértékben duzzad, hogy szinte minden hónapban elküldhetett Prágába egy 1000 koronás váltót”, hogy kamatozni „letétbe helyezték”.¹³⁴ Az előbb említett hölgy ideje 1672-ben jött el, amikor II. Charles-Emmanuel herceg elhatározta Génua megtámadását, hogy Szavoját megszerezze. Nizza sereget szervezett: provenszálokból, franciákból és nizzaiakból.¹³⁵ Vajon ők valóban rábízták a várostól előlegként kapott crosoni-kat, reálokat és francia ecu-üket egy „dajkamamára”?¹³⁶ Reménykedjünk benne, hogy igen, különben az agyonzaklatott parasztok életükkel együtt ezeket is elvették volna tőlünk.

A reálok, dukátok, ecu-k és dublonok nem szolgálták hétköznapi használatra. Az arany és az ezüst valójában a gyűjtögetés, a tőke alkotórésze volt. Ez a pénz keveset jövedelmezett, a járadék vagy *censi*¹³⁷ a XVI. században nem haladta meg a 8%-ot,

¹³¹ AMN, CC. 288, fol. 232.

^{131/a} AMN, CC. 290, fol. 248.

¹³² AMN, CC. 293, fol. 335.

¹³³ Lásd H. J. CH. GRIMMELSHAUSEN, *La Vagabonde Vourage* (1670), németből fordította M. COLEVILLE. Paris, 1963.

¹³⁴ Id. m. p. 65, 84, 119, 149.

¹³⁵ AMN, CC. 293, fol. 106.

¹³⁶ Figyeljük meg, hogy a nizzai Ludovico Massena csak livre-t kapott, míg a provenszáalid és a franciák 16-28 livre-t is.

¹³⁷ A járadék és az úrbét itt is ugyanúgy összekeveredik, mint másutt.

majd 7, illetve 6 és 5%-ra esett vissza; másutt még ennél is kevesebb volt¹³⁸. Utalunk itt pl. azokra a város által fizetett kamatokra, amiket búzavásárlási kölcsönökre, a kórházak, a rendőrség fenntartása, s a hercegnek szánt „ajándékok” megvásárlása kölcsöneire kellett fizetni, amelyek visszafizetéséig mindenfajta bevétel zárlat alatt állt, *lesde-en* volt.¹⁴⁰ A gabonát illetően tudjuk, hogy az összegyűjtött kis összegek eltűntek a befektetésnél. Íme egy táblázat az állampolgárok osztályonkénti részvételéről a befektetésekben, számukról (1), jelentőségükről (2) 1000 livre-enként feltüntetve.¹⁴¹

Korszak	Kereskedők		Nemesek		Földműv.		Kézműv.		Össz.	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
1624—1653	10	61,8	3	14,8	0	0	0	0	13	76,6
1675—1694	12	50,2	5	15,9	2	18,6	1	11,1	20	95,8
Összesen	22	112	8	30,7	2	18,6	1	11,1	33	172,4

Ez a táblázat bizonyítékaul szolgálhat azon népesség növekvő urbanizációjáról, amely a hagyományos kereteken kívül élt a Paillon-vár falai között, ahol időtlen idők óta 10—15 ezer volt a lélekszám. Habár követendő példának eléggé silány, mégis úgy tűnik, a földműves—kézműves réteg együttes vagyonának lehetősége volt arra, hogy lenyelje a kispénzűek vagyonát.

A múltban a *censi*¹⁴² olyan személyiségeket érintett, mint Marc Antoine, Jean-Baptiste és Antoine Galleano, Jean-Baptiste Alaize, Gerome és Jean-Francois Peyre, Auguste Riccardo, és például lehetővé tette, hogy kifizessék a Spinoláknak járó tartozásaikat. A Sainte-Claire kolostor és a Saint-Eloi kórház jelentős alapítványokat hozott létre, s alapítványt tett Galeotto Solaro, Augustin Caravadosso, Camille Richelm, Camille Truccho, Alexandre Bonifatio, Jean-Baptiste Germano is. Az 1631—32-es pénzügyi reform után, ezek közül a legjelentősebb a Sainte-Claire kolostor lett, ezt a „Jézus neve” kollégium és az Irgalmasok társasága követte, majd ezek után Jean-Baptiste Germano, Jean-Baptiste Alaize és Camille Truccho következett. Igen nagy számban csatlakoztak hozzájuk kisebb pénzűek is, így a fizetett kamathoz más jövedelmek is járultak. A városnak hitelezett pénz értéke ténylegesen aktualizálódott a piacon.¹⁴³ Vagyis ez azt jelenti, hogy a kamatlábhoz hozzá kell adni a forgalomban evő pénz leértékelődésének százalékos arányát is¹⁴⁴. Enélkül a kiegészítés nélkül a nárosi kölcsönöknek nincs vonzóereje, hacsak nem kínálóznak a pénz átértékelésé-
lvek más forrásai. Amikor a leértékelődés megáll, a rendszer támasz nélkül marad.¹⁴⁵

¹³⁸ Lásd nevezetesen C. M. CIPOLLA: Note sulla storia del saggio d'interesse. Corso, dividendi e sconto dei dividendi del banco di S. Giorgio nel sec. XVI. *Economia internazionale*. 1952. vol.5, n.2, és SIDNEY HOMER: A history of interest rates. New Brunswick, 1963. p. 133 és kk. és J. G. DA SILVA: Banque et crédit. I. p. 233.

¹³⁹ Lásd F. HILDESHEIMER: Nizza a XVII. században. Helyi intézmények és városi élet. *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*. 1975. a. 133, p. 21—57.

¹⁴⁰ Id. m. több helyütt.

¹⁴¹ E. GUIDICE-MELA: Subsistance et société a Nice au XVIIe siècle. Nice, 1974. (Dastylo.)

¹⁴² Madame H. Melandry folyamatban levő kutatásai alapján, AMN.

¹⁴³ Ez a nizzai árfolyamokról való információnk forrása.

¹⁴⁴ Az amentot évenként számították ki a vásárláskor, és hozzáadták a tőkéhez.

¹⁴⁵ Más szóval, eltűnnek a befektetések, amikor hiányzik a forgalomban levő pénz leértékelődéséből keletkező amento; ez is Madame H. Melandry kutatásai nyomán.

Mi lesz a dublon és az ecu feladata, ha a pénz elértéktelenedésével való spekuláció nem jövedelmez többé? A XVII. században „Nizza duskál a nemesebben, mindenütt csak márkik, hercegek, bárók láthatók... Valójában csak 3—4 hatalmas család létezik, a többiek a burzsoáziából származó „*Novi nomines*”, akik munkásaikon megtakarítottak valami kis összeget, és készpénzzel nemességet vásárolva, maguk is nemessé emelkedtek.”¹⁴⁶ Kritikának tekintsük ezt? Fogjuk fel egyszerű megállapításnak. Ügyvédek, patikusok, bor- és halkereskedők gyerekei — írja az angol — 3—400 font sterlingért márkí címet vehetnek, 30—40-ért pedig nemesi oklevelet. Sajnos, tette hozzá, a régi, tőzsgyökeres nemesség, mivel egy fillér nélkül maradt, igen inséges paraszti életformára kényszerült. Túlzott vajon? Aligha. A polgárok nemcsak a hátszót vesznek a kezükbe. A kereskedők és bizonyos kézművesek között, úgy mint asztalos, szabó vagy foltozóvarga, sok nemesi családból származó volt.¹⁴⁷ Az adminisztrációba visszahívott jegyzők hűbéri birtokokat vásároltak.¹⁴⁸ A XVI. századra kereskedőnek lenni egyfajta felemelkedés kezdete lehetett, mint pl. Isoardo Capello és idősebb fia, André „*egregius vit civis et mercator Nicie*”¹⁴⁹ számára is. Ezek az emberek különösen aktívak. Ugyanebben a században házasság alapján a Capellokhoz kapcsolódnak a Tonduti-k, s hamarosan nemesi rangra emelkednek; mindnyájan nagyon sok szolgálatot tettek városuknak.¹⁵⁰

A XVI—XVII. században a szenátus és a konzulátus fokozatosan „nemesi rangot nyer”¹⁵¹: 1699—1700-ban a Tonduti-k voltak Escarena urai; 1747—1756-ban a De Gubernatis hercegek; Jean-Paul Blavet szenátor 1722-ben megvásárolta Pierrefeu-t hűbéri birtokként. Pierre-Antoine Paulie-t gyanús funkciójú egyének 3000 livre-ért nemesi címhez, 4000-ért grófi címhez juttatták; 1784-ben azután felruházták a Saint-Charles-i hűbéri birtokkal. Jean-Francois d Antier-nek 2000 livre-be került 1749-ben a nemesi cím, André-Balthasarnak és Pierre-Joseph Veran-nak 4000-bé, a bárói 1776-ban 1600 livre-et kellett Jean-Maurice Barli-Falinnak fizetnie 1750-ben, 4000 livre-et Jean-Francois Raynaldinak 1734-ben, 5500 livre-et Ignace-Jacob Giacobi ügyvédnek 1785-ben. Honoré-Francois Cagnoli 4500 livre-et fizetett a grófi címért 1753-ban, Jean-Francois d Antier ugyanezért 5000-et 1750-ben, Jean-Baptiste Garidelle 8500-at 1772-ben (egy Ivree melletti birtok egynegyedét), ugyanezt az árat fizette Charles-Joseph Alberti ügyvéd, nizzai másodintendáns 1772-ben (a Montferrat-i Villeneuve-ért és Vigevanóért), 10 000 livre-et fizetett Jean Alziari 1723-ban, 11 000-et Jean-Marie Guiglionde ügyvéd 1767-ben. (a cím egy, az Oneille völgyében levő birtokhoz kapcsolódik). De a Rocasparviera-i birtok grófi címmel 40 000 livre-be került Esprit-Francois Foucard ügyvédnek, aki nem volt nizzai. A nemesi címek és a másik, Nizza (Nizza-Monferrato) mellett igen fontos szerepet betöltő Cessole, hűbéri birtokként való megszerzése 75 000 livre-be került Francois-Honoré Spitalier-nek 1773-ban.¹⁵² A hűbéri birtokok könnyedén vándoroltak egyik család kezéről a másikra: a Saint-Léger-i Achiardi-k kettőt is vettek Balthasar Simeontól 1672-ben; ők annak a fiai, aki egy birtokot Jaen-Paul Blavet-től vett 4000 livre-ért, egy másikat pedig Jean-Marie

¹⁴⁶ Ezek a helytálló, bár lekicsinylő megállapítások T. C. SMOLETT-től származnak: Nizza 1760 körül. Két angoltól fordított levél. Armanac nicart, 1909. p. 56—61.

¹⁴⁷ Lásd E. CAIS DE PIERLAS: La ville de Nice pendant le premier siècle de la domination des prinsec de Savoie. Torino, 1898. p. 241—242.

¹⁴⁸ Lásd CH.-AL. FIFHIERA: La famille Fabri, Nice historique, 1938. p. 83—86.

¹⁴⁹ E. CAIS DE PIERLAS: L'Hotel des monnaies. id. p. 9.

¹⁵⁰ H. Sappia: Documents oubliées, VII—XVIII. Les familles nobles niçoises. Nice historique, 1901. p. 252.

¹⁵¹ Id. m.

¹⁵² Id. m.

Roverizio Pieraviatól (Pigne) 7000-ért 1772-ben. A De Orestis-ok 1673-ban megvették César Constantin birtokának egy részét, majd 1700-ban átengedték azt Jean-Baptiste Giofredónak. Gyakran árulták részenként a birtokokat: 1771-ben Régnier özvegye eladja 333 és fél ecu-ért a Saint-Antoine-i birtok egyharmadát Pierre-Flaminius Trinchieri szenátornak; 1727-ben Honoré Peyre adja el a Chateuneuf-uraldom egy-negyedének tizenegyed részét Antoine Ramini ügyvédnek. 1750-ben Jean-Marie Barli-Fallin 1660 livre-et fizet, hogy a Castellar-birtok 1/64-ének ura legyen. Ezt 1635-ben Pierre-Antoine Tonduti szerezte meg, s miután 1636-ban kincstári birtokká tette, 1647-ben szenátor lett.

1791-ben Pierre-Antoine Raibaud kifizet „11 077 livre-t, hogy megvegye a Cai-nea-i vagy *Cadenettai* birtok felét, amelyhez bárói cím csatlakozik, s amelyet már március hónapban felvehet”. Egy évre? Örökre? Ne mosolyogjunk ezen a kérdésen. Íme, ha figyelmesen megnézzük a nizzai polgárok pozícióit, beleértve a piemonti helyzetet is, ezt a képet kapjuk.

Ezekben az államokban a termelés — gyarmatok hiányában — nem a holnapért folyik, s az említett pozíciók a felépítmény minden területén az örökölhető családi birtokot támogatják.

3. A tőke termelésen kívüli gyümölcsöztetése: alapmozgások és felosztások

Ahogy a tőke beváltása munkára „tönkreteszi az árutermelés alapját, az önálló, személyi termelést”,¹⁵³ a „belső értékkel” bíró és a bérmunka értékét kifejező pénz összeütköztetése is rövidzárlatot okoz a termelés folyamatában. Az arany és ezüst érték, bármilyen elenyésző mennyiségűek is, megőrzik vezető szerepüket és hatalmukat az átértékelődés folyamatában,¹⁵⁴ s inkább a munka kapacitásának megvásárlására korlátozódnak. A csere újra azt az értéket juttatja nekik, amit a pénz, mint a munkaerő ára, elvesztett. Mindehhez az szükséges, hogy a „belső értékkel” rendelkező érték tőkét alkossanak, amelyre kamatot fizetnek. Hogy ez sikerüljön, a génuai kereskedő-bankárok kidolgoznak egy határozott szisztémát, amit a toszkán Bernardo Davanzati *taccola*-nak nevez: a szó jelentése: játék, csacsogás,¹⁵⁵ „váltóvásárokról” van szó, melyeket az oda-visszaváltás művelete követ, s mindezt a szakemberek „pacte de ricorsa”¹⁵⁶ elnevezéssel jelölik. Improduktív „pénzbefektetés” az itáliai államokban található, és mindenütt másutt is, ahol az itáliai bankrendszer uralkodik.¹⁵⁷ A génuaiak tulajdonképpen egy már ismert pénzügyi szisztémát vesznek át, amely szerint a kifizetések a területek közötti nagy vásárokon történtek, nevezetesen Lyonban, s 1535-ben létrehozzák a saját kifejezeten pénzvásáraikat. A spanyolok rendelkezése által elfojtott génuai belső harcok után¹⁵⁸ ezeket a kifizetéseket szigorú rendbe szervezték, mely szerint a tőke a termelési folyamattól teljességgel függetlenül jut kamathoz.

¹⁵³ K. MARX: Un chapitre inédit. p. 77.

¹⁵⁴ Id. m. p. 78.

¹⁵⁵ Lásd BERNARDO DAVANZATI: „Notizia de' Cambj”, dans Scisma d'Inghilterra con altre operette. 2. kiad., Padova, 1754. p. 103—118.

¹⁵⁶ Nevezetesen GIULIO MANDICH: Le pacte de ricorsa et le marché italien des changes au XVIIIe siècle. Paris, 1953. RAYMOND DE ROOVER: L' évolution de changes au XVIIIe siècle Paris, 1953. és J. G. DA SILVA: Banque et crédit, I. p. 209 és sg.

¹⁵⁷ Lásd J. G. DA SILVA: Banque et crédit, I. p. 399 és kk.: Harmadik rész. A váltó az európai történelemben: hatással volt és szolgálta a városok egyfajta központosítását.

¹⁵⁸ Id. m. p. 27 és kk.: Első rész. A Besancon-i vásárok: A pénz érdekének védelme a tőke centralizációjával.

Ez az egyszerű, de világos és hathatós szisztéma bizonyos következményekkel járt a „Bisenzone”-nak¹⁵⁹ nevezett vásárok keretein belül, melyeket évente négyszer tartottak meg: januárban (a Királyok vagy a Jelenés vására), húsvétkor, nyáron (augusztusi vásár) és ősszel (Mindenszentek vására). Minden vásár előtt három hónapig a lehető legkülönbözőbb helyekre küldenek váltókat:¹⁶⁰ ezek az „oda” váltók,¹⁶¹ majd a „Bisenzone”-ra összegyűlt kb. harminc üzletember¹⁶² az asztalhoz ülve nagy gonddal rendezi követeléseit, illetve tartozását más váltókkal: ezek a „vissza” váltók.¹⁶³ Mindennek az a célja, hogy a visszaváltásnál magasabb legyen az árfolyam, mint a szétküldés idején, s az évi négyszeri találkozásból összesen adódó különbség jelenti a kamatot a szerencsések számára, akik pénzüket rábizhatják a *feraldi* üzletfeleire, s így azok segítségével a tőke centralizálódik.¹⁶⁴

Hogyan intézik tehát ügyeiket, hogy ezt elérjék?¹⁶⁵ A rendelkezések kétféle típusát használták fel. Egyrészt hamarosan két különböző módon állapították meg a helyi devizák értékét. Az „oda” váltók beváltásánál nem határozták körül pontosan az értéket, a „vissza” váltóknál viszont igen. Nézzük, mit jelent ez. Határozatlanul megszabni az értéket — ez a helyi pénzegységek számának felbecsülését jelenti, s azt, hogy kérésre másutt is használhatóak fizetési eszközként, vagyis a következő vásáron. Határozottan körülírni az értéket — ez éppen ennek a fordítottja, azt jelenti, hogy a vásárokon határozzák meg pontosan, mi lesz a pénzegység, az ecu de marc-ot¹⁶⁶ kell használni egyöntetűen a különböző helyeken, a helyi pénzek mellett. Ez tehát a rendelkezések első típusa. Minden terület a meghatározatlant hozza a „Bisenzone”-ra, ott viszont mindig pontosan meghatározott pénzt jegyeznek.¹⁶⁷ Ugyanez volt a helyzet előzőleg a lyoni vásárok és az ott megjelenő vidékek kapcsolatát illetően; ezeket a vásárokat a toszkán kereskedő-bankárok uralták, bár csak hallgatólagosan, s ha lehet így mondani, csak alkalmanként, anélkül, hogy az erre való szabályt nyilvánosan kimondták volna; ez a szabály 1576-tól létezik a „Bisenzone”-on.¹⁶⁸ 1657-ig¹⁶⁹ Lyon határozta meg az értéket a vásárokon, beleértve a „Bisenzone”-ot is, bár ez utóbbiakat

¹⁵⁹ Mivel a génuaiak jó fogadtatásra találtak Besanconban. Egyes fordítók „Bysance”-ot írtak, mások modernbb formában „Constantinople”-t. A XVIII. században egyesek a Nápolyi királyságnak egy olyan folyójáról beszélnek, amely méltó lett volna erre az elnevezésre. A *taccola*-nak utópisztikus jellege volt, míg a történettudomány el nem feledtette azt.

¹⁶⁰ Lásd pl. FERNAND BRAUDEL: *A ricorsa szerződés a spanyol király és kölcsönzőinek szolgálatában a XVI. század végén*. Studi in onore di Armando Saporì, II. (Milano, 1957.) p. 1113—1125.

¹⁶¹ Az „oda” árfolyamok megállapításának helyi körülményeiről lásd J. G. DA SILVA: *Banque et crédit*, I. p. 259, ugyanerről *Stratégie des affaires a Lisbonne entre 1595 et 1607. Lettres marcandes des Rodrigues d'Evora et Veiga*. Paris, 1956. p. 104.

¹⁶² Itt egy „korlátozott csoport”-ról van szó, melynek jellemző aktivitását, feszültségeit, felelősségét és szabályzatát tanulmányoztuk. Lásd *Lexique, temps, histoire*.

¹⁶³ Az ülésekről, szabályzatokról kibontakozásukról, J. G. DA SILVA: *Banque et crédit*, I. p. 65 és p. 471.

¹⁶⁴ J. G. DA SILVA: *Banque et crédit*, I. p. 259. Lásd RAYMOND DE ROOVER: *L'évolution de la lettre de change. XIVE—XVIIIe siècles*. Paris, 1953. p. 79. és kk.

¹⁶⁵ Két válasz lehetséges. Az első: a kereskedők régi műveleteket követnek, ahol ők jegyezték az árfolyamokat; „con ragguaglio”-t követik, vagy lemásolják. Lásd *Banque et crédit*, I. p. 121. p. 308. A második válasz: a gyakorlat lehetővé tette, hogy cselekvési szabályokat dolgozzanak ki. Mi ezt vizsgáljuk.

¹⁶⁶ Az ecu de marc-ról, mint minden egyéb felhasznált pénz indexéről lásd J. G. DA SILVA: *Banque et crédit*, I. p. 290 és p. 317. Ez az, amit most „pénzeskosár”-nak neveznek.

¹⁶⁷ A helyzet ma Londonnal kapcsolatban ugyanez, ma London szabja meg az összes árfolyamjegyzés alapját.

¹⁶⁸ J. G. DA SILVA: *Banque et crédit*, I. p. 45. és a 85. sz. jegyzet.

¹⁶⁹ J. G. DA SILVA: *Banque et crédit*, I. p. 291, és II, az árfolyamok.

illetően a génuiaiak Lyon és mások számára is előírták, milyen legyen ez az érték. Azután a franko toszkánai vásárok nagyobb jelentőségre tesznek szert, és ők határozzák meg a bizonytalan értéket a génuai vezető körök számára.

Ami a rendelkezések másik típusát illeti, itt a jelenlevő értékek előnyben részesítéséről van szó: a jelenlevő pénz többet ér, mint az, ami nincs jelen.¹⁷⁰ Ez a fajta „definíció”, amely erősen tartja magát, s a közösség tudatában imponáló hatást kelt, döntő módon befolyásolja annak hasznát, aki az „oda” váltásra pénzt előlegez. Ezenkívül, amellett, hogy a váltó jelent egy helyet is az eljövendő vásáron, jogot ad még a tulajdonosnak a bizonytalan érték meghatározására is, vagyis az a jelenlevő pénzt tekintheti mértéknek. Így az a pénz értékesebb, mint az „ecu de marc”, amely nincs jelen, s ez a tény mérsékeli az árfolyamokat. Ezzel szemben a vásáron meghatározzák a biztos értéket, s a nem jelen levő pénz kisebb értékű lévén, joguk van igen magas árfolyamot megállapítani az „ecu de marc” számára. A különbség tehát „szükségszerűen” pozitív.¹⁷¹ Ezeket a körmönfont okoskodásokat is figyelembe vették a génuiaiak, mielőtt a „Bisenzone” nevű vásárokat életre hívták.

A XIV—XV. századból ismert gyakorlatnak ugyanez az alapja. Az üzletemberek jönnek, hogy a letétbe helyezőkkel együtt aláírják a *ricorsa* szerződéseket, amelyek a visszaváltást garantálják, és tíz, húsz, vagy még több éven át „váltásra készen” (sopra li cambi) tartják a kisebb-nagyobb összegeket.¹⁷² Ezek a „befektetések” tehát egy, a szerződés által rögzített kamat érdekében történnek, amely századonként és országonként változó, s minden kockázattól mentes. Az emberek kétségkívül tisztelik a „kereskedői realitásokat”, és a piac helyzetét; ettől válik erőssé a génuiaiak rendszere, s maguk a génuiaiak is.¹⁷³

Az árfolyamjegyzések jól beleilleszkednek a kereskedelmi szabályok és a „lebegő tőke” mozgásának együttesébe. A kedvező vagy kedvezőtlen események sorozata az árfolyamokat és magukat a tarifákat is megváltoztatja,¹⁷⁴ de anélkül, hogy a kereskedő-bankároknak veszteséget okozna.¹⁷⁵

Végző esetben a „konjunkturális” keretek¹⁷⁶ és az „oda”-árfolyamok ingadozása vezethet a „vissza”-árfolyamok rögzítéséhez, valódi „ciklust” létrehozva.¹⁷⁷

Újra ismételve, a spekulációnak és előrelátásnak ezek az elemei, vagyis a „tőke

¹⁷⁰ Megjegyezzük, hogy a munkaerő ára, megvásárolván a munkakapacitást, egy eljövendő értéket rejt magában. Ez az érték pillanatnyilag nincs meg, tehát „kisebb érték”, mint az a bizonyos „belső érték”, amit az érmék arany és ezüst tartalma képvisel. Lásd még K. MARX: Un chapitre inédit, p. 162.

¹⁷¹ „A váltók árfolyamának ingadozását minden esetben ún. specie point-ok korlátozzák, olyan szélső pontok, amelyeken túl nem érdemes papírpénzt használni.” Lásd Raymond de Roover: L'évolution de la lettre de change, p. 57—58, et Gresham on foreign exchange. An essay on early English mercantilism with the texte of sir Thomas Gresham's memorandum for the understanding of the exchange. Harvard University press, Vambridge, 1949. p. 85 és 138. A „nemesfém” szállítói nem ártatlanok; a spekulátorok arra használják őket, hogy az árfolyamokat megemeljék. Ez a „kvantitatizmus” mértékessége. Lásd J. C. DA SILVA: Banque et crédit, I. p. 151.

¹⁷² J. G. DA SILVA: Banque et crédit, I. p. 209.

¹⁷³ Lásd GIULIO MANDISH: Le pacte de ricorsa, p. 85 és másutt is; és J. G. DA SILVA: Banque et crédit, I. p. 51 és p. 67.

¹⁷⁴ Lásd J. G. DA SILVA: Banque et crédit, I. p. 299.

¹⁷⁵ Lásd J. G. DA SILVA: Stratégie des affaires, a 104. oldallal szembeni metszet és GIULIO MANDISH: Le pacte de ricorsa, p. 49.

¹⁷⁶ J. G. DA SILVA: Banque et crédit, I. p. 312. és kk.

¹⁷⁷ Lásd GIULIO MANDISH: Le pacte de ricorsa, p. 28—29. és J. G. DA SILVA: Banque et crédit, I. p. 377. és kk.

gyümölcsöztetése” teljesen formális, semmiféle teória nem támasztja alá.¹⁷⁸ Ebből következik a „Bisenzone” vásárookra alkalmazott szisztéma megjelenése, melyeket fokozatosan kezdenek „Plaisance” névvel illetni, mivel a génuaiak ez utóbbi városban gyűlnek össze, mielőtt helybenhagynák saját városuk legközelebbi megjelenését.¹⁷⁹ A katalánok és a kasztíliaiak lemásolták a le- és felszálló árfolyamokat anélkül, hogy figyelembe vennék a „piac realitásait”. A katalánok elképzeléseiket Perpignanban¹⁸⁰ kívánták megvalósítani, a kasztíliaiak Medina del Campo-ban.¹⁸¹ A piac valódi állása iránt fogékonyabb toszkánok, milánóiak és velenceiek saját vásárokat hoznak létre. Toszkána nagyhercege 1598 és 1618 között Pisában hoz létre váltóvásárokat,¹⁸² a milánóiak Gracoban és városuktól nem messze, másutt is kereskednek, a firenzeiek Scarperiában, a velenceiek Choggiában és Veronában.¹⁸³ Az alapelv alkalmazában marad egészen a francia forradalomig, amely azután az uzsora más formáit vezeti be, s az államra bizza a kizsákmányolást.¹⁸⁴ A XVII. század közepe körül azonban az elértéktelenedés olyan szintet ér el, hogy szinte megfosztja munkaerejétől a déli városokat.¹⁸⁵

A XVII. század háborúi, az arannyal és ezüsttel kifizetett emberek elkötelezettsége és a munkaerőt megvásároló „ipar” újra gátló tényező az elértéktelenedésben. Háttérbe kerül a kapitalizmus uzsorázó korszaka a délvidéki és kontinentális Európa nagy részén jelentkező depresszióval együtt, amit egyrészt az alapanyagok árának állandó csökkenése (selyem, mezőgazdasági termékek, festékanyagok), másrészt a termékek, nevezetesen a selyemárak minőségének emelése váltott ki.¹⁸⁶ Ezeknek a dolgoknak a szisztematikus rendjét — ha lehet így mondani — kiradirozták a történelemből, s a háború utáni időkben sok munkával mintegy „újra felfedezték”.¹⁸⁷ Az „ipari kapitalizmus” megjelenése és győzelme idején az angliai és az amszterdami bank nagy figyelmet fordított arra, hogy hatékonyan képviselje a lyoni és velencei bankokat, amelyek rendelkeztek kereskedői tradíciókkal, bár csalóka és ellentmondásos hagyományok voltak ezek.¹⁸⁸

¹⁷⁸ A történészek a teológusokhoz hasonlóan nemlétező misztériumokkal foglalkoznak, amikor a XIII. században kialakuló erőszakról a későbbiekben szemérmesen hallgatnak. Lásd ROBERT DE COURCON: *De Usura*, Georges Lefevre kiad. Lille., 1902, nevezetesen az 50. oldalon: „pl. egy márkí, egy herceg vagy egy álherceg összegyűjt bizonyos mennyiségű aprópénzt, amit az uzsorások szednek össze neki zsarolás és adóbehajtás címén. Az összeset rudakba olvasztja és kereskedők, valamint pénzváltók révén elküldi egy vásárra. Így profithoz jut és az összeg nagyságát is sikerül növelnie.” A csere növekedése azután a munka pénzzel való bekebelezésével előre lendíti majd a termelést.

¹⁷⁹ Lásd J. GENTIL DA SILVA: *Banque et crédit*. I. p. 49: Plaisanceból a vásárok áttevődnek Noviba, Rapallóba, Reccóba.

¹⁸⁰ Lásd J. G. DA SILVA: *De Lyon à Perpignan*, id., több helyütt is. Valamint: *Anais de História* (Assis, S. Paulo), 1971. n.3. p. 37—52.

¹⁸¹ Id. m. és *Banque et crédit*. I. p. 660—661.

¹⁸² Lásd *Banque et crédit*. I. 679.

¹⁸³ Lásd *Banque et crédit*. I. p. 685.

¹⁸⁴ Lásd *Banque et crédit*. I. p. 725.

¹⁸⁵ Lásd J. G. DA SILVA: *Reflexions sur l'histoire des migrations* és „La force de travail dans la cité”, több helyütt is.

¹⁸⁶ Lásd CARLO PONTI munkáit, nevezetesen „All origine del sistema di fabbrica: tecnologia e organizzazione produttiva dei mulini de seta nell'Italia settentrionale (Sec. XVII—XVIII)”, *Rivista storica italiana*, 1976. a. 88. fasc. 3. p. 444—497 és ALDO DE MADDALENA: *Contributo alla storia dell'agricoltura della „bassa” lombarda. Appunti sulla „possessione” di Belgiojoso (secoli XVI—XVIII)*. *Archivio storico lombardo*, 1958. ser. 8. vol. 8. és *Formazione, impiego e rendimento della ricchezza nella Milano Spagnola. Il caso di Gottardo Frisiani (1575—1608)*. *Studi in onore d'Epicarmo Corbino*. Milano, 1961. I. még: J. G. DA SILVA: *Banque et crédit*. I. p. 265 és 713—715.

¹⁸⁷ C. M. CIPOLLA, RAYMOND DE ROOVER és GIULIO MANDLICH munkái nyitottak utat.

¹⁸⁸ Lásd J. G. DA SILVA: *Banque et crédit*. I. p. 722., 729., 731 és az általunk már említett nagy bibliográfia, annak is a XVII. századi angol munkákat tartalmazó része.

Az kétségtelen, hogy a XIV. századtól a *manuali di mercaturá*-kra hatással volt a piac különböző alkotórészeinek elemzése: ezek voltak a pénz, a súly és a mérték, a fogyasztás, aktív évszakok, azok a helyek és időpontok, ahol és amikor vagy az adás vagy a vétel dominál, stb.¹⁸⁹ Ami a XVI. századot illeti, kifejlődik a kontinensek közötti kereskedelem, a vásárok pontosan meghatározott dátuma három havi ritmust kölcsönöz az ügyek intézésének. A génuai vásároknak olyan atmoszférája van, hogy a lyoniak a királyi intelem ellenére is ezt igyekeznek követni;¹⁹⁰ Kasztíliaiban igen jelentős visszaesés van a korona által követelt sorozatos áldozatok miatt.¹⁹¹ Anvers-ben és Berg-op-Zoomban pl. a különböző, inkább kereskedelmi és ipari „konjunktúrák” elkülönülnek az angoltól, ahol saját „államkassza” van, s a baltitól és más „németektől”, az „itáliaiaktól”, a spanyoltól és más „kasszáktól”.¹⁹² Először a Földközi-tenger vidéke, majd más, az „itáliai” bank által uralt országok is hátat fordítanak a termelésnek. A XVI. század elején az itáliai városok elkötelezik magukat annak az egyenlőtlen kereskedelemnek, amely annak az északon születő kapitalista gazdaságnak rendeli alá a nyugati partvidéket és Dél-Európát, amely gazdaság a keleti partvidék és a Balkán felett már a XIV—XVI. században győzelmet aratott.¹⁹³ Az atlanti partvidék lemond a kereskedelemről, s beleegyezik abba, hogy figyelmen kívül hagyják, sőt, akadályozzák azt a termelési folyamatot, amelyből városai éltek. Afrika, majd Amerika aranya és ezüstje a finánciális és uzsoraügyletek támasza lesz.

A kétféle „konjunktúra” megkülönböztetése nagyon lényeges szemponttá válik a kontinentális és hispano-itáliai Európa, valamint Anglia, Skócia, Hollandia és más államok összeütközésében; Portugália egyik oldalhoz sem tud csatlakozni, mivel képtelen olyan társat találni Ázsiában, aki hozzájárul a termelés másfajta megszervezéséhez. De nem ez a döntő. Az az igazság, hogy az exportálók saját pénzük ellen spekulálnak. Azt tanácsolják azoknak az üzlettársaiknak, akik nekik adják le a tengeren túli áruk értékesítéséből származó pénzt, intézzék úgy az ügyeket, miszerint a tulajdonukban levő idegen pénzeket értéküknél magasabbra taksálják, vagyis Lisszabonban a lehető legtöbb portugál pénzzel fiztessék ki azokat.¹⁹⁴

Az „új bank” sémájában nem ismerték fel azokat az elemeket, amelyek a génuai bankra emlékeztethettek.¹⁹⁵ Elméleti ismereteiket a tengeren túlról szerezték, különösen a termelési folyamatra vonatkozókat, amelyek segítségével Angliában és Skóciában az új városok és falvak munkásai fellendítették az ottani termelést.¹⁹⁶ Mindez jel-

¹⁸⁹ ARMANDO SAPORI: *Le marchand italien au Moyen âge*. Paris, 1952. és ANTONIA BORLANDI: *Il manuale di mercantie di Samminiato de' Ricci*. Gênes, 1963.

¹⁹⁰ Lásd J. G. DA SILVA: *Banque et crédit*. I. p. 465. Lyonról és a génuaiakról lásd még „Áruk és pénzügyek” Lyonban. A kereskedőkönnyek új adatai (XVI. sz.). *Bulletin philologique et historique* (jusqu'à 1960), 1959. (1960), p. 311—326.

¹⁹¹ Lásd J. G. DA SILVA: *Banque et crédit*. I. p. 597.

¹⁹² Lásd J. G. DA SILVA: *Banque et crédit*. I. p. 529.

¹⁹³ Lásd G. J. DA SILVA: „*Traits communs*”, valamint „*L'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman et de la Méditerranée*”. *Bulletin del'A.* I. E. S. E. E., 1974. XII. n. 2, p. 195—219, valamint „*Les mouvements populaires de revolte comme témoignage sur la pauperisations aux XVIIe et XVIIIe siècles*”. *Mélanges de l'Ecole française de Rome, 1976*, tome 88. I, p. 297—318.

¹⁹⁴ Lásd J. G. DA SILVA: *Stratégie des affaires*. p. 17., 38., 40., 41., 42., 44., 134., 142—143., 144., 148., 153., 154., 160., 161., 168—169., 217. valamint ugyanerről *Marchandises et finances. Lettres de Lisbonne*. Paris, 1959. és 1961. több helyütt is.

¹⁹⁵ Lásd DAVID G. LANDES: *Vieille banque et banque nouvelle: La révolution financière du XIXe siècle*. *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1956. Tome III. p. 204—222.

¹⁹⁶ Lásd többek között ALAN EVERITT: *Change in the provinces: The seventeenth century*. Leicester, 1969. és E. A. WRIGLEY: *A simple model of London's importance in changing English society, 1650—1750, Past and Present*, 1967. n.37, p. 44—70., valamint W. H. B. COURT: *The rise of the Midland industries, 1600—1838*. Londres, 1938. és 1965. p. 18. és 69.: lásd még W. B. STRE-

lemző azokra a korábbi századokra, amelyekben a gazdasági élet és az állam fejlődése országoként eltérő módon zajlik le. Az angol korona pénzváltása eltér a franciaétól. Az itáliai kereskedő-bankárok sorsa is teljesen különböző a két országban.

A kontinentális Európában már jóval a XV—XVI. század előtt uzsoraláncolatok uralják a munkaerőpiacot. Anélkül, hogy nagyon messze visszamennénk, nézzük csak a XIV—XV. századot, amikor a tőke és a munka úgy „használta” a pénzt, hogy az egyre értékteleőbb lett, gyakorlatilag teljesen elvesztette vásárlóértékét. Ha az itáliai félszigetet tekintjük, úgy tűnik, ha a pénz értéke eredeti értékének 50%-a alá esik, funkcióját nem képes tovább betölteni, sem a tőkét, sem a munkát nem képviselheti a termelésben, nem jelent többé gazdasági és társadalmi hajtóerőt. Íme, néhány itáliai város pénzének vásárlóértéke.¹⁹⁷

Év	Asti	Bergamo	Milánó	Velence	Genua	Bologna
1275	100	100	100	100	100	100
1300	82	71	70	76	83	99
1325	50	41	64	76	52	76
1350	44	40	60	71	56	94
1375		40	62	66	56	97
1400	100	40	62	52	56	85
1425	64		34	46	44	76
1450	55		30	41	28	61
1475	40		24	39	28	61
1500	28		22	39	23	42

Év	Firenze	Pisa	Siena	Róma	Nápoly
1275	100	100	100	100	100
1300	44	86		62	89
1325	32	61		42	83
1350	30	57		45	100
1375	30	50		42	100
1400	28	50		34	120
1425				22	120
1450	20		20	20	120
1475	18		18	20	120
1500	14		16	15	100

Egy igazi bankváros, mint Asti az *elszámolásában* kétféle pénzrendszert használ 1275 és 1500 között. Bergamóban, Pisában és más városokban, mint pl. Treviso és Trento, lassúbb a leértékelődés, és a pénz vásárlóértékének 42—50%-a között megáll. Néhány város nem ismer ilyen korlátot: Milánó, Velence, Genua, Firenze, Siena, Róma. Ezek, egy kivételével, mind igen jelentős városok, történelmük a szomszédos városok gaz-

PHENS: Seventeenth Century Exeter. A study of industrial and commercial development, 1625—1688. Exeter, 1958. A termelésbe helyileg bevezetett változtatások oka végül is a külföldi konkurrenca volt. A bank alapvető szerepéről lásd L. S. PRESSNELL: Country banking in the Industrial Revolution. Oxford, 1956.

¹⁹⁷ Lásd J. G. DA SILVA: A munkaerő a városban. p. 6. és 8.

dasági és politikai meghódításának története. Siena egy ezek közül a meghódítottak közül. Pénzügyi szempontból Firenze követője. Az előbb említett jelentős városokban a pénzértéktelenedés túlmegy az első küszöbön, de vonzerejük, politikai pressziójuk és hatalmuk fenntartja őket, s új küszöbök jelennek meg. Különben ezzel párhuzamosan idegen, igen rossz minőségű pénz, nevezetesen a Rascia, (Rascie, Raska) is beáramlik a gazdasági életbe.

Délen, a nápolyi és szicíliai birodalomban az aranypénz beváltása nem hat a gazdaságra. Ezeket a gabonát, sőt, cukrot és selymet exportáló, valamint Tuniszból aranyat továbbszállító államokat firenzei, génuai és velencei kereskedők látták el bőségesen pénzzel. A XV. században Dubrovnik lakóinak sikerül a velenceiekéhez hasonló bánásmódot kivívniuk, vagyis engedélyt kapnak annak az aranynak az exportálására, amely nem királyi tulajdon. Ezüstöt adnak el a pénzverdeknek, hogy az aranyat kiszállíthassák a nápolyi királyságból. A gazdasági életben egyre nő a pénz uralma, s ez egyenes vonalban vezet a hitelhez, az *a la voce* szerződésekhöz, az uzsorához, sőt, túlhajtott árfolyamokhoz is, állandóan belső értékkel rendelkező jó minőségű pénz forog a mindennapi üzletek során és az ún. „vertikális pénzváltás”-ban.¹⁹⁸

Tehát a XV. század végén az öt hatalmas és agresszív város: Velence, Génua, Milánó, Róma és Firenze a legnagyobb munkaerő-felvásárlási központ. A *masiri*-k, a *garzoni*-k, a *lavoranti*-k vagy a *manoali*-k két generációját dolgoztatják. Két generációról beszélünk, s ennek nagy jelentősége van. Egy másfajta küszöbbe ütközünk: ez komplexebb az előzőnél, a mozgóerők és hatékonyságuk küszöbe. Velencében pl. az üzér testületi keretek között *manoali*-kat és szezonmunkásokat alkalmaz, de így sem mellőzheti az emigránsokat, a biztos élelmiszerellátás és az emelt bérek ellenére sem.¹⁹⁹ A munkásoknak, a „kulturálatlan embereknek”, azaz az emigránsoknak a viselkedése a helyi pénztől függ, hiszen ők is a „piac emberei”.²⁰⁰ Ez az az eset, amikor a pénz elértéktelenedése nem tette tönkre azon munkások bérének értékét, akik képesek új termékek létrehozására, s a munkabéren keresztül elkötelezik magukat a termelésnek, s képesek növelni a belső piacot, következőképpen a profitot. Azok a kapcsolatok, melyek szembeállítják és egymáshoz kötik a tőkét és a munkát, gazdaságilag új jelentőséget nyernek a termelés folyamatában, s eltérnek azoktól, melyek a kontinentális Európa átértékelési folyamatára az erőszak bélyegét nyomták rá.²⁰¹

¹⁹⁸ Banque et crédit. I. p. 12. és Második rész: A pénz a vásárok szempontjából: a csere, a gazdasági élet és a politika. p. 283.

¹⁹⁹ Lásd J. G. DA SILVA: La depreciation monétaire, p. 326. A fentemlítettokről: GIORGO POLITI: Aristocrazia e potere politico nella Cremona di Filippo II. Milano, 1976. és FRANCO ARESE: Patrizi, nobili e ricchi borghesi del Dipartimento d'Olona secondo il fisco della Repubblica Cisalpina, 1797—1799. Archivio storico lombardo, 1975. p. 95—161. Lásd még, néhány tévedése ellenére, GIOVANNI VIGO: Manovre monetarie e crisi economica nello Stato di Milano (1619—1622), Studi storici, 1796. n. 4. p. 101—126.

²⁰⁰ O. Taflari munkája alapján: Thessalonique au XICe siecle, cit., p. 15—16. 19. 32.

²⁰¹ Lásd J. G. DA SILVA: I fattori monetari nella storia del capitalismo. p. 449., ami a koncepciókat illeti, „Lázadó népi megmozdulások”, az ellenállásról és az alternatíváért folyó harcokról; s végül megjegyezzük, hogy a „munkás” mozgalomról és a „szegények”-ről szóló bőséges irodalom a felépítmények analízisének saroglyájában található, ugyanúgy, mint a munka bekebelezésének irodalma is. Mindkét esetben fontos szerepe van a pénznek.

A pénz, mint a munka és a tőke alkotórésze teremt helyet az európai társadalmak és a vezető gazdaságok kialakulásának.

A XIII. századi gazdasági felemelkedés először hozott létre olyan területeket egyesítő intézményeket a hatalmat egyesítő adminisztráción kívül, amelyek centralizálják a Champagne-i és a Brie-i vásárokon a kifizetéseket és a spekulációt. A századvég túlhevítettsége azután elsöpri ezeket, habár a párizsi piaccal való konkurrenciaharcban fel-feltűnnek. Azután a XV—XVI. században ugyanilyen típusú újabb rendszerek jelennek meg Genfben és Lyonban, a termelés, s ezúttal a városi termelés fellendítésének következményeként; majd a „ricorsa” szerződések és a kifejezetten pénzügyi jellegű „Bisanzone” kiszorítja ezeket.

A déli és kontinentális Európa gazdasági kifulladására újra megerősíti az államot és a koncentrált hatalmat. A „hódító burzsoázia” a XVIII. századtól természetesen újra kidolgoz majd új fizetési rendszereket, amelyeket majd Londonra összpontosít. De ez a nemzetközi pénzrendszer továbbra is a „lebegő tőkére” spekulálók eszköze marad. A termelés folyamata még visszafogott. A munka kapacitása minden újabb alkalommal demobilizálódik, egészen addig, míg a termelési eszközök birtokbavétele nem válik egyre gyorsabbá az új formációkban.

A pénz és annak értéke tegnap is és ma is tanúskodik a termelésben aktívan részt vevő, vagy azt elhanyagoló népek életéről. A munkaerő megvásárlást és felhasználást aprólékosan bemutatják azok a vagy elhanyagolt, vagy csak „technikai” szempontból megvizsgált dokumentumok, melyek felhasználása az adott társadalmaktól és azok történelmétől függ. Az emberek sorsától függ, hogy a társadalmi funkcióiknak megfelelő technikákat elfogadják-e. A jövő tehát a munkaerő számára biztosított térben, valamint az ember által támasztható igényekben rejlik.

Ez bizonyos fokig megmagyarázza a történészek csekély érdeklődését a gazdasági élet iránt, s hogy feledésre ítélik a „konjunktúrákat” és azok kiaknázását. De a konjunktúrák mögött ott a termelési folyamat és a munka, nyugodjék az bármilyen bázison is, vagyis a konjunktúrák „szervezete”: az azokat összekötő fikciók, valamint a nekik alapot biztosító felépítmények, amelyek vagy támogatják, vagy elítélik. Nem kétséges tehát, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni a „mentalitást”, a viselkedést. Sőt, ez a tanulmány éppen a hatalom által igényelt felépítménybe helyezi ezt. Ez többek között a pénznek is köszönhető, amely egyszerre eszköze az értékelsajátításnak és a hatalomnak is. De egyben arról a mechanizmusról nyújtott információk forrása is, amely megvédi a családi örökséget és biztonságot ad.

A hatékony magatartásformákból ered tehát a politikai és gazdasági összefüggések elkerülhetetlen vagy „szükségszerű” jellege.

A különböző szisztémák által meghatározott különböző fejlődési fokokkal párhuzamosan a történettudomány megállapítja azt is, hogy az eljövendő társadalmakban milyen a szabadság mértéke. Természetesen ez a tanulmány igen kis mértékben járul hozzá a periodizáció megállapításához, mivel itt egy történelmileg aktív, a jelenre és a jövőre nyitott periodizációról van szó. Ez növeli jelentőségét, de veszélyt is rejt magában, hiszen tisztán kitűnik belőle a felépítmény ereje.²⁰¹

Jose-Gentil da Silva

DES MONNAIS ET DES HOMMES:
A PROPOS DE L'HISTOIRE MONÉTAIRE DU XVIIe SIÈCLE

Cette étude examine le rôle des monnaies dans l'économie, sur la base de l'histoire monétaire du Nord de l'Italie, notamment de Piémont.

Ce sont des espèces métalliques qui circulent exclusivement dans cette époque. L'auteur constate deux sortes de monnaies: des bonnes pièces d'argent et d'or qui ont une valeur intrinsèque et des pièces-billons (des petites monnaies) qui n'ont pas de valeur intrinsèque. Ces dernières de peu de valeur servent à payer des sommes presque insignifiantes, les petits achats. Cette „monnaie courante” circule et sert comme «monnaie du travail»: les salaires doivent être faits en petite monnaie, les affaires des travailleurs n'ont pas besoin de recevoir des pièces d'argent ou d'or.

Des pièces d'argent ou d'or circulent entre des gens plus riches: p.e. les employés de la ville les reçoivent. Ce sont des monnaies du haut commerce et de la trésorerie aussi. Ces espèces sont les monnaies du capital, les monnaies de la préservation des patrimoines.

Face à des pièces qui prennent de la valeur, d'autres — se déprécient. Ainsi se manifeste une différence entre ses cours. Elle augmente le profit, l'intérêt duquel serait petit sans elle. L'origine de ce profit est pratiquement dans l'absorption des placements de petites sommes et des salaires.

L'affrontement entre les monnaies «à valeur intrinsèque» et monnaies salariales courte-cuite le procès de production et il développe les spéculations et le commerce monétaire. Il s'agit des «foires aux changes» où quatre fois dans l'année on met et tire les lettres de change en compétition de leurs créances ou de leurs dettes (les changes *l'aller*, les changes *au retour*). La monnaie présente est plus prisée que la monnaie absente et ce fait retient les cours. Au retour, à la foire on cote le certain et la monnaie absente est moins prisée. Ainsi la différence est nécessairement positive pour les banquiers-spéculateurs.

Si la dépréciation est au dessus de 50% de sa valeur initiale (c'est le seuil au XV. siècle en Italie), la monnaie cesse d'exercer sa fonction et se manifestent des conjonctures. Au XVIIe siècle c'est la cause du fait que la Méditerranée doit se soumettre à la «nouvelle économie», représentée par l'Angleterre et les Pays-Bas.

Хозе-Жентиль да Сильва

ДЕНГИ И ЧЕЛОВЕК:
К ВОПРОСУ О ДЕНЬГАХ В ИСТОРИИ 17 ВЕКА

В работе исследуется роль денег в хозяйстве данного века на основе отношений, сложившихся в Северной Италии, главным образом — в тогдашнем Пьемонте. Автор приходит к выводу о том, что деньги — которые были в то время исключительно металлическими — в сущности делились на два вида. Одни — обладающие внутренним достоинством, содержащие драгоценный металл, другие — не обладающие ценностью, мелкие деньги, в большинстве случаев — медные.

Эти не обладающие внутренним достоинством, относительно малоценные деньги использовались для оплаты труда и в купле-продаже, удовлетворяющей повседневные нужды. В бедных слоях населения, обычно в кругу тех, кто выполнял непосредственно производственную работу, в обороте были исключительно мелкие деньги: низкие заработки и значительная с точки зрения ценности купля-продажа делали ненужным и невозможным хождение в этой среде ценных серебряных или золотых монет. Содержащие драгоценные металлы деньги имели хождение в более богатых кругах: н. п. городские служащие получали заработную плату в таких монетах. Ими пользовались также в крупной торговле и в государственной казне. Эти деньги использовались не для повседневных нужд, а служили средством накопления, образования капитала, сохранения собственности.

По сравнению с монетами из драгоценных металлов, в которых содержание драгоценного металла было сравнительно неизменным, медные деньги постепенно обесценивались. Эта разница в курсе повышала прибыльность капитала, проценты с которого сами по себе не были бы такими значительными. Прибыль, рождавшаяся из разницы в курсе, на практике означала поглощение собственности маленьких людей и заработка рабочих.

Это противоречие между деньгами, выражающими стоимость производительного труда, и деньгами, обладающими внутренним достоинством, направило накопленную денежную собственность не на производство, а на спекуляцию, на торговлю деньгами. Средством для этого служила система, основанная на вексельных операциях и на учёте и погашении векселей на рынке, имевшем место четыре раза в году. С обесцениванием денег, а также из-за определения на рынке валюты погашения прибыль, полученная на разнице в курсе, обесценивала доход с капитала дельцам, проводящим удачные операции.

Когда обесценивание денег достигает определённого предела (в Италии 15 века — 50-ти %), деньги перестают выполнять свою функцию. Так возникли денежные конъюнктурные циклы. В 17 веке это сопровождалось средиземноморской подчинённостью в сравнении с новым капиталистическим хозяйством, которое представляли Англия и Нидерланды.

с новым капиталистическим хозяйством, которое представляли Англия и Нидерланды.

AZ ÁLLAMHÁZTARTÁS ÚJ VONÁSAI A XVII. SZÁZADI OROSZORSZÁGBAN

A XVI—XVII. század fordulóján kialakult helyzetet a korabeli források „zavaros évek” néven jelzik Oroszországban. Ez a periódus nemcsak a társadalom politikai, gazdasági válságának volt kifejezője, hanem választóvonal az orosz történelmi fejlődésben. A XVII. század folyamán kibontakozó új időszak kezdetét általában a Romanov uralkodó trónralépésével (1613) jelölték, ami a „zavaros évek” lezárását is jelentette. Az államrend vonalán kialakuló intézkedések azonban inkább az 1620—30-as évektől bontakozott ki, amikor az államhatalom számára is nyilvánvalóvá vált, hogy mind az adminisztrációban, mind a hadseregben szerkezeti átalakulásra van szükség.

Az átalakítást a körülmények kényszerítették az új uralkodó körül hagyományosan mozgó apparátusra. A lengyelekkel újra és újra kirobbanó háborúskodás nemcsak az új uralkodó és az őt támogató rétegek hatalmát veszélyeztette, hanem újabb és újabb erőpróbára kényszerítette az ország gazdasági életét. Az összezsapások, különösen a Szmolenszki háború, azt bizonyították, hogy a szolgálónemesség katonai szervezete nem képes tartós eredményeket biztosítani a frontokon, az adózás régi formái pedig nem biztosítanak elég alapot a hadsereg hagyományos szervezetének fejlesztéséhez. Maga az a tény, hogy az adózó lakosság köréből kikerülő, úgynevezett sorozott szolgálók egységeit szaporították, a szolgálati-pomesztye birtok korlátainak a felismerését jelezte.

A sorozott szolgálók ellátására pedig nemcsak a „zavaros években” szétzilált kincstár régi forrásait kellett rendezni, hanem az új szükségletek új adók kivetését vonták maguk után. A sürgető pénzhiány a megelőző háborúk terhei miatt már az új kormányzat első éveiben jelentkezett. A változások így az adóztatás módszereiben hamar kifejezésre jutottak. Az ok-okozat összefüggései a hadsereg és adórend kölcsönhatását jelezték, és az átalakulás folyamatában magukkal hozták az egész államapparátus reformját, amely Nagy Péter idején nyerte el új formáját.

A XVII. század így az orosz állam átalakulásának olyan periódusa, amikor a régi kereteket szétfeszítő új tendenciák jelentkeznek az államszervezet minden vonalán. Az alábbiakban arra próbálunk feleletet adni, hogy az államháztartás milyen forrásokból fedezte az apparátus és hadsereg fenntartásához, átalakításához szükséges eszközöket.

Az adózás alapja és formái a XVII. században

A központosított orosz állam szervezeti fejlődése és területi terjeszkedése egyaránt befolyasolta az adózás hagyományos és újabb formáinak keveredését. A feudális állam kialakulásának körülményei között bevezetett adózás a tatár uralom idején módosult. Majd a tatár uralom megszűnése, a kialakuló központi hatalom teremtett új helyzetet, és ez befolyasolta az adózás módszerét és mértékét.

A XVI. század adózási rendszerét a területi felosztottság, a regionális jelleg sajátos formái határozták meg. *Moszkva és a központi területek* gazdasági fejlődése volt a leginkább folyamatos. Itt az adózás egységeként az *eke* (szoha) volt szokásban, amely általában 80 desztjatina területű földhöz tartozó gazdaságok adóját határozta meg. A századvégi összeírások a paraszti és kézműves-zsellér (bobil) udvarokat vették számba az eke alapján adózó egységek sorában.¹

Az északi területek (Tengermellék, Felső-Volga vidéke az Okáig) szintén ismerték az eke vagy obzsa egységet, de az adózás alapját meghatározott közösségek alkották. Amikor ez a vidék a XV. század végén a Moszkvai állam igazgatása alá került, a magánföldesúri birtokokat a nagyfejedelem kisajátította és a parasztok állami adózóvá váltak.² A szétszórt, néhány gazdaságot számláló apró falvakat *körzetenként* (volosztj, pogosztj vagy sztan elnevezéssel) fogták adózó egységekké. Egy-egy körzet parasztjai az adó- és közszolgálat kötelezettségei alapján alkottak mir-közösséget. Ezeket nevezték fekete parasztnak, de az egyházi és földesúri magánbirtokon is kialakíthattak ilyen körzeteket földesúri szolgáltatás adóegységeként az úgynevezett fehérparasztnak, amelyek kívül estek az állami adózás területén. Több körzet *kerületenként* (ujezd vagy okrug) alkotott nagyobb egységet. Az északi országrész 22 kerületre tagozódott. Ezekben a kerületekben a XVI—XVII. század folyamán fokozatosan alakult ki az öngazgatás, egyre bővülő feladatkörrel. Vezetője a választott sztarosztja és az esküdtek voltak. Feladatuk a kerületenként meghatározott adók felosztása és begyűjtése volt a körzetekből. A körzetek ugyanígy osztották fel és gyűjtötték be a falvakból az adókat. A kerületi öngazgatás választott tagjai a lakosság egyéb ügyeiben (igazságszolgáltatás, birtoklás, összeírások) is eljártak.³

Az állami igazgatás fejlődése során a XVII. században a kerületi öngazgatás egyre több feladatot kapott a központi igazgatást megsemmélyesítő vajdaktól, a felügyeletet gyakorló prikáz-hivaltaltól. Ebből vonták le egyes polgári történészek azt a következtetést, hogy a körzeti mirek közfunkciónak gyarapodása a régi orosz faluközösség felvirágzását jelentette.⁴ Ezzel szemben többen hangsúlyozták, hogy az északi területeken a paraszti önkormányzat fejlődése mesterséges képződmény, amelyet az adók behajtása érdekében alakított ki az államszervezet.⁵ Ez utóbbi álláspont támasztja alá az adminisztráció XVII. századi fejlődése, amikor a többszöri birtokösszeírások során, vagy a vámok, forgalmi adók behajtásánál volt szükség egyre nagyobb tömegű hivatalnokra és tisztségviselőre.

A nyugat- és dél-ukrajnai területek újraegyesítésekor a központi adminisztráció ekeadó egysége vált általánossá. Van azonban kivétel, amit *Szibéria* igazgatása képvisel. Ezen a területen az eke, mint adóegység nem volt közhasználatú, mert nem az állami vagy magánföldesúri parasztgazdaság képezte az adózás alapját. A terület alapvető adója a prém volt, amit az őslakosságtól az állam helyi hivatalnokai hajtottak be, jaszak-adó néven. Ennek mértékéről nincsenek pontos ismereteink. Az tudott, hogy

¹ Готье, Ю. Замоковский край в XVII. веке. М. 1906. 127—130.
1 desztjatina = 2 csetvert' vagy 1,09 ha földdel.

² Веселовский, С. Б. Посадская соха в первой половине XVII. века. Журнал Министерства Народного Просвещения 1910/5, 7.

³ Богословский, М. Земское самоуправление на русском севере в XVII. в. М. 1909, вѣп. I. 6—8.

⁴ Милуков, П. Спорные вопросы финансовой истории Московского государства. СПб. 1892, 25—29.

⁵ Богословский, М.

⁶ Чичерин, Б. Областные учреждения России в XVII. веке. М. 1856. 3. Милуков, и. . 2—5., Беллев, И. Д. О доходах Московского государства Чтения ОИДР при Московском Университете 1885. кн. I. 84—88.

az adók behajtása előtt a kereskedőknek tilos volt Szibériában prémeket vásárolniok, hogy az áru legjava a kincstárnak jusson.

Az állami adók alapformái a XVI. század végén főleg természetes jellegűek, és eredetük visszanyúlik a feudalizmus kialakulásának idejére. A legrégebb forma a *dany*, amelyet a szabad parasztoktól és városlakóktól szedtek az állammal való kapcsolatuk kifejezőjeként. A másik adóforma az *obrok*, amely földjáraadék jellegű. Mindkét formát eke — vagy északon obzsa egységben vetették ki, de ez kifejezhette a városi kereskedők, városi-mezővárosi kézművesek adókötelezettségét is.⁶ A tatár uralom idején szokásban volt még a *fejadó* és a *tized*, amit a tatárok részére az adománylevéllel (járlik) megbízott fejedelmek szedtek be. Ezeket nem szedték rendszeresen, valószínűleg a hadi cselekmények diktálták a ritmust és az adók mértékét. A tatár fejadó alakult át *fogoly-adóvá*, amely az orosz államban a XVI. században nem vált általánossá. A begyűjtött pénzeket a tatár fogságba került oroszok kiváltására fordították. Szintén tatár eredetű volt a *postaszolgálat* adója, amely a tatár postavonalak lakosságát terhelte rendszeres szolgáltatásokkal. Az északi területek egyesítésével Moszkva és Novgorod között postavonalat szerveztek, amelynek ellátására az északi területek ujezdjeit adóztatták.⁷ Ezt a regionális jellegű terhet kis-jam adónak nevezték a (jam = posta), küldönc tatár eredetű szó alapján.

Az adók behajtása és felhasználása is a regionális egységekben történt a XVI. században. A módszer összefüggött a természetes jellegű adó túlsúlyával és a katonai szolgálat kialakult rendjével. A XVI. század központi alakja a szolgálónemes volt. A cári egyeduradalom alapját a szolgálók fegyveres ereje és a lakosság nagyrészt átfogó szolgálati rend alkotta. Az arisztokráciától a besorozott parasztokig, a gazdag külföldi kereskedőktől a városi-falusi kézművesekig a lakosság jelentős csoportjait vonták be katonai, vagy állami szolgálatra. Kljucsevszkij az orosz rendiséget az államhoz való viszony alapján úgy határozta meg, hogy a lakosságot három alapkategóriába sorolta: *a szolgálók* (amelynek alsóbb rétegeibe a paraszti sorozott katonák is tartoztak); *az adózók* (amely a városi és falusi lakosság állami szolgálatra is igénybevehető különböző csoportjait jelentette); és *a nem-adózók* csoportjai (amelyek tulajdonnal nem rendelkező szabadok, vagy a magánföldesúri függés különböző fokain élők, állami kötelezettséggel nem tartoztak). Kljucsevszkij ezt a társadalmi tagozódást a XV. század közepétől a XVII. század közepéig terjedő időben tartotta jellemzőnek.⁸

A szolgálók a katonai vagy állami szolgálat szerint meghatározott szolgálati birtokot, természetes járadékot, vagy pénzt kaptak (esetleg vegyes formában is). Ezen utóbbi járadékokat a szolgálat körzetében befolyó adókból fedezték. A szolgálók ellátása érdekében alakult ki egy-egy nagyobb egység (pl. szolgálóbirtokosok — sorozottak — vagy az ukrán határvidék) ellátására és szervezésére a prikáz-hivatalok sora. Ezen hivatalok a szolgálat helye szerint kapták meg a kijelölt területet, adózó városokat, kerületeket, ahol az állami adókat részben vagy egészben behajthatták és egységeik ellátására felhasználhatták.

A szolgálati földadomány magában hordta a szolgáló nemesség ellátását biztosító állami adózók állandó csökkenését. Ezen túl az adózók különböző csoportjai léptek állami szolgálatba ideiglenesen. A XVI—XVII. században kialakult gyakorlat szerint a szolgálati földként eladományozott adózó parasztagazdaságok, vagy a szolgálattal

⁶ Осокин, Е. Г. О понятии промыслового и об историческом его развитии в России. Казань, 1856. 33—45.

⁷ Хрушов, И. П. Очерк ямских и почтовых учреждений от древних времен до царствования Екатерины II. СПб. 1884. 5—8.

⁸ Ключевский, В. О. Сочинения, том VI. М. 1959. 352—364.

terhelt városi-falusi gazdaságok állami adói ilyen esetben is megmaradtak, vagy csak bizonyos adóterhek alól mentesültek időlegesen.⁹ A kettős terhelés viszont azt jelentette, hogy a katonai és állami feladatok növekedése egyre nagyobb terhet rótt az állami adózó lakosságra. A lakosság elnyomorodásának az állami adók ugyanúgy lehetnek okozói, mint a magánbirtokon nem korlátozott járadékformák. Az állam érdekei viszont — az adóalap megőrzése miatt — ugyanúgy diktálták a parasztok földhözkötését (az adózó személy és — objektum elválaszthatatlanságát), mint a magánbirtok érdekei. A szabadköltözés ismétlődő tilalmában a XVI—XVII. század fordulóján elsősorban az államérdek jutott kifejezésre.

Az adók behajtása gyakorlatilag a területen illetékes prikáz-hivatal hatáskörébe tartozott. Olyan eset is volt, hogy nagyobb központokban többféle hivatal szedte a számára meghatározott adót a lakosságtól. A XVI. századból csak két központi jellegű adóhivatal öröklődött:

A *Nagykincstár Hivatalának* adózói voltak — és annak igazgatása alá tartoztak a külföldi és orosz kereskedők, a városi mesterek, az ötvösmesterek, állami szolgálatban. A hivatal ügyeinek ellátására meghatározott városok voltak lekötve adóikkal. A külföldi áruk behozatala Perzsiából Asztrahányon és Nyugat-Európából Arhangelszken keresztül történt. A kereskedelmi vámok hozták az ezüstpénzt, amely a XVII. század végéig az orosz rubel ezüst-alapjául szolgált. A Pénzverő Udvar, mint kincstári műhely, szintén ennek a hivatalnak a hatáskörébe tartozott.

A hivatalok birtokformák szerint történő elkülönülését jelzi a párhuzamos *Adójövedelmek Nagy hivatala*, vagy más néven a Nagy Udvari prikáz, amely az udvari birtokok városaiból gyűjtötte be a belső kereskedelmi forgalom adóját, vámjait. A begyűlt jövedelmekből gondoskodtak a külföldi követek és kereskedők ellátásáról. A hivatal vásárolt is élelmet, vagy a szükségleteket kielégítve áruba bocsátotta az élelemkészleteket.¹⁰

A kincstári hivatalnokok, a katonai alakulatokat ellátó prikázhivatalok személyesen voltak érdekelve a regionális egységekben az adók behajtásában. A soronkívüli katonai akciók, vagy újabb egységek szervezésére csak új adók kivetésével nyerhettek anyagi fedezetet. A lakosság a súlyosbodó terhek — és sokszor a közvetlen harci cselekmények — elől vagy a városok udvaraira (poszadokba) menekült és ezzel felduzzasztotta az egy adóegységre jutó családok számát; vagy magánbirtokra költözött a bojárokhoz, ahol az állami adók nem kerültek behajtásra. Maradt még a menekülés a déli és szibériai határvidékekre, de valószínű, hogy ez inkább a XVII. században öltött nagyobb mértéket, amikor a délre előnyomuló katonai erődök körül a parasztok, kézművesek biztonságosan települhettek.¹¹

A súlyos adókkal terhelt lakosság elégedetlensége táplálta a bojár-ellenes osztályharcot, anyagi egyensúlyuk megrendülése pedig magával rántotta a katonai szolgálok alsóbb rétegeit. A XVI. században ugyanis nem a szolgálati birtok volt a megélhetés fő bázisa, hanem a természetben kapott állami járadék — és a harcok során megszerzett értékek). Ha a katona harcképességét — saját felszerelését — megőrizte, saját csapatában, vagy új egységében rangját és ellátását tovább biztosították. A „zavaros

⁹ A Bolotnyikov-felkelés egyik bázisát adó déli határvidéken például a katonai szolgálatra besorolt parasztok lázadtak a gazdaságukat sújtó sztrelec-adók miatt. L. erre: SZMIRNOV, I. I. A Bolotnyikov-felkelés 1606—1607. Вр. 1954. 47—53.

¹⁰ Котошихин, Г. О России в царствование Алексея Михайловича СПб. 1906. 97—99, 106.

¹¹ Готье, Ю. Смутное время М. 1921. Багалея, Д. И. Очерки из истории колонизаций степной окраины Московского государства. М. 1887. 109.

évek” nagy pusztítása azon is lemérhető, hogy a század elejére a szolgáló nemesség alsó rétegei tömegével kerültek olyan helyzetbe, hogy képtelenek voltak a katonai szolgálatra.¹² Ezért mondhatjuk, hogy az adóalapok megrendülése a katonai szolgálat egész rendszerét válságba sodorta.

Útkeresés a XVII. század első felében

Az új kormányzat Mihail Romanov megkoronázásával az államügyekben részt kérő középbirtokos szolgálónemesség (pomescsikok) és a politikai hatalmát, valamint magánbirtokait növelni akaró arisztokrácia (bojárok) kompromisszumát jelezte. Ezen az úton indult meg a szolgálati birtok örökbeadásának mintegy 70 éves folyamata, amely az adminisztráció és adózás módszerének változását és a hadsereg átszervezésének bizonyos feltételeit is magában hordta.

Mihail Romanov uralkodásának első éveiben a Bojár-tanács és az országgyűlés (Duma) szinte állandóan ülésezett. A belharcok és az intervenció után mind a szolgálónemesi hadsereg, mind az adózás régi formái szétzilálódtak. A tönkrement kis- és közép-szolgálók tömegei elszegényedtek és képtelenek voltak felszerelésükről gondoskodni a katonai szolgálathoz. A hadsereg fejlesztését így az állami adózók sorából toborzott ezredekkel tudták megoldani. Ezek ellátását nem a hagyományos szolgálati (pomesztye) birtokokkal, hanem pénz- és természetbeni juttatásokkal oldották meg. Ez erősen megnövelte a pénzzavárral küzdő kincstár kiadásait és a rendkívüli kiadásokat rendkívüli adókkal igyekeztek biztosítani.

A *rendkívüli adóként* behajtott *vagyonötöd* (pjatina) az új kormányzat nyitányát jelezte. Első alkalommal 1612-ben alkalmazták, amikor a Moszkva felszabadítására szerveződő seregek ellátásának biztosítására a nyizsnij-novgorodi polgárok elfogadták Minyin javaslatát: felajánlják a vagyonuk és az áruiuk harmadát. Ezt a gyakorlatot újították fel az 1614 áprilisában kiadott rendelettel, amely a kereskedőkre vetette ki a vagyonötödöt. Egy év múlva a városi adózók felső rétegére, majd a lakosság egészére kiterjesztették ezt az adóformát.¹³ Az adóztatás mértékét 100 rubel vagyon felett 1/5-ben, 10-től 100 rubelig terjedő vagyon esetében a vagyon 1/10-ében határozták meg. A vagyonötöd mindenütt elégedetlenséget keltett. Értelmezése még a történészek körében is vitára ad alkalmat, mivel nem világos, hogy az 1/5—1/10 a vagyon egészére, az ingóságokra, vagy az érdekelték (kereskedők) évi forgalmára vonatkozik-e.¹⁴ A behajtásnál vita tárgya volt, hogy az árukat szállító kereskedők hol kötelesek fizetni, vagy a hitellel, megbízással dolgozók egyáltalán kötelezhetőek-e a fizetésre. Arra is vannak példák, hogy a lakosság nem akart fizetni, vagy elmenekült az adószedők elől.¹⁵

A harmadik begyűjtésről az 1616-os országgyűlés (zemszkij szobor) határozott, indokolván, hogy a szolgálónemesek és sorozottak ellátás nélkül az ellenséggel harcolni, szolgálatot teljesíteni nem akarnak. Egyben felhívták a figyelmet, hogy az adót

¹² VARGA ILONA: Katonai szolgálat és a XVI—XVII. századi orosz uralkodó osztály rétegeződése a Beszorolási Prikáz dokumentumainak tükrében. Acta Univ. Szegediensis Acta Historica XXII. 50—52.

¹³ Веселовский, С. Б. Семь сборов запросных и пятинных денег в первые годы царствования Михаила Федоровича М. 1908. 5—9.

¹⁴ Сташевский, Е. Д. Бюджет и армия Русская история в очерках и статьях под. ред. М. В. Довнар-Запольского Киев, 1912. том. III. 413—414.

A vagyonötöd beszedéséről kilenc alkalmat ír 1680-ig. Ebből öt alkalommal tizedrészt — és egyszer tizenötödöt szedtek a kereskedők és kézművesek vagyona alapján.

¹⁵ Веселовски и. ott 30—48.

igazságosan kell behajtani — okulván az előző tapasztalatokból, amikor vagyonukat (zsvotü) sokan eltitkolták. Az 1617. évi vagyönötöd behajtásáról hasonlóan döntött az országgyűlés. Utalván a szolgálók ellátására szükséges pénz mennyiségére, az összeget 51 935 rubelben jelölték meg.¹⁶ A következő években felmerült az adó korlátozása, de a dokumentumok azt bizonyítják, hogy 1618 és 1619-ben is behajtották a vagyönötödöt. A későbbiek során a háborúk felújulásakor mind a harmincas években, mind az ötvenes években több esetben sor került a vagyönötöd behajtására.¹⁷

Új törekvés volt olyan adók bevezetése, amelyek a magánföldesúri parasztokra is kiterjeszthetők — vagy pedig a regionális jellegű adókat (pl. az ún. sztrelec pénzek) igyekeztek általánossá tenni. Az általános adóztatás elve még nem nyilvánvaló ezekben az intézkedéseknél, mert az égető katonai kiadások megoldása volt az indíték. Az adók kivetését központi döntéssel hozták, de a behajtás hagyományosan, a területileg illetékes hivatalokon keresztül történt. A század közepéig inkább az egyenesadók (pénz- és naturális járadékok) növelése volt a fő tendencia. A század második felében a kereskedelmi adók, vámjövedelmek emelkedtek nagyobb mértékben. Ezzel párhuzamosan bontakozott ki az állami monopóliumok szinte mindent átfogó rendszere. Hogy ebből egységes, központilag kezelt anyagi bázist teremtsenek, nemcsak a naturális jövedelmeknek kellett pénzformát ölteniök, hanem a katonai szolgálat bonyolult rendszeréhez kötött hivatalszervezetnek is át kellett alakulnia.

Az általános adóztatás a régi forma felújításával indult. A régi adók közül a *postaszolgálat adóját* igyekeztek elsőként általános jelleggel kiterjeszteni. Az 1614. dec. 16-i rendelet szerint a magán és monostori birtokok minden adózó eke után 3 postaszolgálatosra, emberenként 30 rubelt, valamint ezek udvaraira 5 rubelt, összesen 105 rubelt azonnal fizessenek. 1615. febr. 9-én hasonló rendelet ment a vladimiri kerületbe (ujezd), amely szerint 2 ekénként 70 rubelt, Vologdában 3 ekére 90 rubel adót határoztak meg. (A régi postaadó 10 rubel volt ekénként.) Az adót 1618—20-ban 800 rubelre emelték ekénként, majd csökkent, vagy emelkedett, követve a háborús kiadások hullámát, és 1680-ban az udvaronként kivetett adók sorába került. A pénzt a Postaszolgálat Hivatala szedte. Az adó alól kivételt képezett a novgorodi terület, de ott a régi postaszolgálat adója (Kis jam-adó) folyamatosan behajtásra került.¹⁸

Hasonlóan általános adóként vezették be a *fogolypénzek adóját*, már 1619-től rendszeresen. Ennek előzménye a tatáradó, amit a függetlenné vált állam is tovább szedett, hogy abból tatár fogságban élő orosz foglyokat válthassanak ki. Az 1649-es törvénykönyv az adót a pravoszláv keresztények kiváltásának kegyes céljával indokolta és a lakosság minden adózó rétegére kiterjesztette három kategóriában: a városlakók különböző csoportjai, a patriarcha, püspökök és monostorok birtokain élő parasztok és kézművesek (bobilok) udvaronként *nyolc gyengit*; az udvari falvak, az állami adózók (fekete) körzetei, a szolgálati és magánbirtokok parasztjai udvaronként *négy gyengit*; a szolgáló népek — sztrelecek, kozákok kincstári mesterek udvaronként *két gyengit* fizessenek. Az adót a Külügyek Hivatala gyűjtötte be, mivel a külföldiekkel való érintkezés — így a foglyok kiváltása is — ennek hatáskörébe tartozott. Azt már nehéz lenne ellenőrizni, hogy a befolyt összeget kizárólag a foglyok kiváltására, és a fogoly szolgálókból újjászervezett egységek felállítására használták csak fel, vagy más akciókat is finanszíroztak ebből az adónemből. Az említett törvény ugyanis

¹⁶ U. ott. 60—65.

¹⁷ *Базилевич, К. В. Денежная реформа Алексея Михайловича и восстание в Москве в 1662 г.* 8—9.

¹⁸ *Веселовский, С. Б. Сошное письмо.* М. 1915. I. 156—160.

arról rendelkezik, hogy a kiváltott szolgálókat besorolásuk szerint milyen járadék illesse.¹⁹

Rövid idő alatt vált általános adóvá a régebben regionálisan behajtott sztrelec- vagy kozákpénz. Legkorábban az 1615. májusi rendelettel a Kozákok hivatala szedte a katonák ellátására. 1616–17-ben a városi hivatalokon keresztül mindenütt behajtották *kenyérkészlet* (hlebnüj zapasz) címen, amivel a sorozott szolgálók ellátását kellett biztosítani. Az adó alól csak a szibériai területek képeztek kivételt, mivel az adózást az „eke” egységek alapján vetették ki. Nagyrészt természetben került behajtásra az adó, (fele rozs — fele zab arányban) és csak a tengermellék nagy városai fizették pénzben. A század közepén az adó ekénként évi 150 rubel, vagy 100 csety (űrmérték, 1 csety = 12 liter) gabona terhet jelentett. A kenyérkészlet a korabeli iratokban szerepelt még sztrelec- vagy kozák kenyéradó címen.²⁰

Az orosz feudális földtulajdon formái szerint az államnak adózó parasztek három kategóriája alakult ki a XVII. században. Megterhelésük különbözősége az államhoz való eltérő viszonyukból adódott.

A magán- és egyházi birtokok lakossága a korábbi századokban mentes volt az állami adóktól. Csak a századfordulótól vált általánossá, hogy a magánföldesúrnál függésbe jutó (adós) állami adózó földjei továbbra is adókötelesek maradtak. Ugyanúgy állami adózóvá vált az a pap, aki állami földet birtokolt. A magánbirtokon kivetett adók a XVII. században szintén az eke-egység alapján voltak meghatározva. A század elejére vonatkozó számítások szerint az állami adók évente 14 rubel körül mozogtak. Ebből a postaszolgálat és fogolypénz jelentette a fő terhet (12 rubelt), de mentesek voltak a dany és obrok kötelezettség alól. Hogy a tulajdonosnak milyen járadékokkal adóztak, arról nincsenek olyan adataink, mint az állami hivatalok bevételi könyvei.

Az udvari birtokok adója 33–70 rubel között mozgott ekénként. Ezen túl Kotosihin leírásából tudjuk, hogy az udvari birtokok sokféle természetbeni járadékkal fedezték a cári udvar szükségleteit, gondozták a speciális cári birtokokat. Terheiket az állami adók csak részben fejezték ki.

Az állami birtokokon élő „fekete” parasztekra nehezedtek a legsúlyosabb adók. Már a század első felében 48–200 rubel között voltak a rendszeresen kivetett adóterhek, amelyekhez a különleges szolgálat és járadékok tartoztak meghatározott területeken (pl. a szibériai szolgálók ellátására szedett gabona). Ezenkívül az obrok, a különféle szolgáltatásokért (malom, halfogóhelyek stb.) szedett adók. Az állami adózó városiak eke-adója 30–58 rubel között mozgott, de külön obrok terhelte a kézműves és kereskedő tevékenységet, külön vámok az árucserét.²¹

Az állami adózók súlyos terhei adók formájában fejezték ki a feudális járadékok összességét. A fekete-paraszt és városi lakosság állami szolgálatait a munkajáradék speciális formájaként is felfoghatók.

Összeírások és földhözkötés

Az orosz parasztság földhözkötését az 1649-es törvénykönyvhöz kapcsoljuk, amely valóban határozott jogi kereteket szabott az állammal szolgálati és adózó viszonyban levő népcsoportok, rétegek számára. A földhözkötés, vagy helyhezkötés egyben az adózás egységének rögzítését is jelentette. Formája a lakosság összeírásában

¹⁹ *Памятники русского права* вып. 6. М. 1957. Соборное Уложение 1649. гл. VIII. 1.

²⁰ *Веселовский* i. m. 160–170.

²¹ *Очерки истории СССР. Период феодализма XVII. в.* М. 1955. 416–417.

nyert kifejezést. A legkorábbi országos összeírásokra az 1592-es esztendőben került sor. Az összeírást kiadó rendelkezésekről nincsenek dokumentumok, de a későbbi, úgynevezett visszaperlések 5—7—15 évre határozták meg (1597, 1599, 1607-ben) a szökött parasztok felkeresésének lehetőségét. Az évszámok minden esetben az 1592-es esztendőre utalnak, amikor az állami-szolgálati birtokok és népeiknek összeírása megtörtént.²²

Voltak továbbá részleges összeírások a moszkvai központi területen a XVI. század végén, de már akkor is az adózók felmérése volt az indíték. A XVII. században több esetben indult összeírás — mindenkor az adózók pontosabb számbavétele érdekében. Mivel a „zavaros évek” idején a lakosság többféle okokból kényszerült elhagyni lakóhelyét, érthető, hogy az összeírások kiegészítéseként rendeletekkel köteleztek mindenkit, hogy költözzön vissza eredeti lakóhelyére, vagyis oda, ahol az adózók sorában összeírták. A városi adózókat szigorú paranccsal utasították, hogy költözzenek vissza a korábbi összeírások szerinti lakhelyükre. Az utasítások szerint a kormányzat kész volt a magukat magánbirtokoshoz zálogba adó parasztok—kézművesek helyzetének felülvizsgálására is, hogy adózóit visszanyerje.²³

Az összeírás ténye a helyhezkötést jelentette és a meghatározott birtokkal összeírt lakosság általános elnevezése: a *tjaglósook* (a *tjagoszty*=teher szóból). Ezek alapján az is természetes, hogy az állami adózók korábban ismeretes szabad költözése, a györgynapi költözés, de egyben a költözés korábbi tilalma is elvesztette jelentőségét. Ezért nem emlegették a szabad költözést a XVII. században, de törvény sem utalt annak megszüntetésére, mivel az új gyakorlat a régi formát hatályon kívül helyezte.

Az összeírások sorából általános jellegük miatt kiemelkednek az 1620-as évek, az 1646-os és az 1680-as évek összeírásai. Az 1619-ben kiadott rendeletek az elköltözött parasztokat és városi lakosokat visszarendelték eredeti lakhelyükre és megindult a népesség összeírása. Az *összeírások egysége* mindenütt a kerület (ujezd) volt, ahol a vajda kapta az utasítást az összeíró csoportok kiválasztására. Az összeírást a városi hivatalnokok végezték a kerületek, körzetek kijelölt esküdtjeivel. Az összeírásnál felhasználták a kerületekben korábbi feljegyzések alapján meglévő, *eke leveleket* (szosnoe pizmo) az adózó földek nyilvántartását. Az összeírás tartalmazta az adózó szántókon élő lakosság (paraszt-holop) helyzetére vonatkozó adatokat, a tulajdonoshoz fűződő viszonyukat. A birtokrészeket az utasítás szerint határjárással mérték fel, meghatározván a terület nagyságát és a szomszédos birtokot. Esetenként a birtokviszonyok eldöntéséhez pereskedtek az érdekeltek. Az új összeírás feltüntette a korábbi-akhoz viszonyított változásokat is. Így az összeírás alkalmat adott bizonyos kiigazításokra, a függő állapot módosítására, esetenként a visszaélésekre is. Végül a kerületek — körzetek összeírásait a prikázok összegezték, ahol adódtak tévedések, eltérések a részfeldolgozásokhoz viszonyítva. Esetenként a befejezést sürgető utasításokat vagy sietséggel, vagy a munka elhúzásával kerülték meg. Így történt, hogy a húszas évek összeírásának befejezése idején pusztító moszkvai tűzvészben az összeírási könyvek nagyrésze megsemmisült, csak a munkán elkészve dolgozó kerületek iratai maradtak meg.²⁴

Az 1646—48. évi összeírásoknak tükrözniök kellett azokat a változásokat, amelyek a birtok-tulajdonviszonyokban az elmúlt évtizedekben végbementek. A szolgálati (promesztje) birtok magánbirtokká átalakulási folyamatáról van szó, amit a jelzett években az *átírási könyvekben rögzítettek*.

²² GREKOV, B. D. Az orosz parasztság története a legrégebbi időktől a XVII. századig. Bp. 1957. II. 345—355.

²³ *Акты, относящиеся к истории Земских Соборов* под. ред. Ю. В. Готье. М. 1909. 20—23.

²⁴ *Готье, Ю. Замосковский край* 70

Az 1680—86-os évekre terjedő általános összeírás nemcsak az elavult nyilvántartás felújítását jelentette, hanem módosították az összeírás formáját. Ebben az esetben már nem az „eke”, hanem a paraszt- vagy bobil *udvar vált az adózás alapjává*. A változtatással a menekülő adózókat igyekezett utolérni a Kincstár, de a módszer az adók emelésére is lehetőséget biztosított.

Az 1680-as összeírás legfőbb törekvése a tjalglós kötelezettségek pontos meghatározása volt. Az adóreformot bevezető 1679. szept. 5-i rendelet az egyes adók különböző formáit (dany, obrok, sztrelec- és fogolypénzek stb.) *sztrelec-adó* néven összevonta és az adózás alapjaként az udvarokat határozta meg. Ennek ellenére az adóbehajtásnál a század végéig felváltva szerepelt az eke és az udvar, az adózó közösség (mír) és a családi gazdaság, amelyhez a század végén egy udvaron sok helyen már több család tartozott. A régi forma fenntartását nemcsak a hivatalok konzervetivizmusa magyarázza, hanem a kollektív felelősség alapján az adók könnyebben voltak behajthatók.²⁵

Az összeírások a parasztnak a szántóktól (és tartozékoktól, kaszálók, erdőrészt) való elválaszthatatlanságát dokumentálták, de már előfordultak szántó-nélkül összeírt tjalglós parasztnak is. Az összeírás az adózónak a földtől elidegeníthetlenségét is kifejezte. Ez viszont nem zárta ki a földhöz kötött parasztnak eladományozását, ami az adott korban a paraszti birtokkal együtt történt.

A városi lakosság összeírása szintén az adókötelezettségek meghatározását jelentette. A város értelmezése is a hagyományos volt a XVII. században Ennek alapján város minden olyan település, ahol katonai egység és ezzel kapcsolatos adminisztratív központ van. A katonai erőd (városcentrum = kreml) körül kialakult település-egységek a poszadok, ahol földműves, zsellér-kézműves és kereskedő lakosság élt. Az összeírt városi udvarok termelvényeik vagy kereskedelmi forgalmuk szerint obrokosok voltak, és az állami tulajdonban levő elárúsító helyek, raktárak használatáért külön adóztak. A bobilnak nevezett városi szegénység zsellér-alkalmi munkás, vagy kézműves foglalkozású volt, akiknek udvarai fokozatosan tjalglóssá váltak. Egyes történészek ezt azzal magyarázzák, hogy a pusztásodó parasztudvarokra a bobilek betelepültek. Gotje adatai azt bizonyítják, hogy a XVII. századi összeírások közben (1620—1684) a bobil udvarok száma csökkent, de az egy udvarra jutó családok száma emelkedett.²⁶

A kincstár érdekeinek ellentmondó az az ismert tény, hogy a XVII. században egyre gyorsuló tempóban folytatódott a szolgálati birtokok eladományozása örök-birtokká. A katonai-hivatali szolgálat elismeréséül általában a szolgálati birtok felét írták át az uralkodó rendeletével örök-birtokká. Ezek a birtokok főleg falusi településekkel voltak összefüggésben, vagy mezőváros jellegű szlobodákat jelentettek. Jellemző, hogy az ilyen településekről a parasztnak nem, de a vámot hozó elárúsító helyeket, kincstári raktárakat forgalmi átkelőket visszaveszik az 1649-es törvények alapján. Kategorikusan hangsúlyozzák a rendelkezések, hogy az ilyen kincstári tulajdon (és kevés kivétellel minden elárúsítóhely kincstári tulajdon) csak a tjalglós lakosság veheti haszonbérbe. Különös szigorral rendelkeznek a városiak minden rétegének a korábbi összeírások szerinti jogállapotáról. Ha valaki ezek közül magánföldesúri függésbe került, vissza kellett helyezni az állami adózók sorába.²⁷

Az 1649-es törvények szigorra, amely az állami adózók és a katonai szolgálat alacsonyabb kategóriáiból magánföldesúri függésbe került csoportokat visszaköve-

²⁵ U. ott 420—423.

²⁶ U. ott 260—263.

²⁷ Памятники русского права — Соборное уложение 1649. гл. XIX. 306—315.

telte régi jogállásukba, a kincstár érdekein kívül azzal magyarázható, hogy a törvényt előkészítő országgyűlés előtt Moszkvában és más városokban népmozgalmak robbantak ki a birtokfoglaló bojárok és hatalmasok ellen.²⁸ Az 1649-es törvények a szigorú flogamazás ellenére olyan kompromisszum kifejezői, amelyben főleg a városi és városi jellegű települések lakosságát sikerült tartósan megőrizni az állami adózók státusában.

Az orosz földhözkötés sajátos vonása a tjaqlós kötelezettség tényében nyert kifejezést. Terhelhetett paraszt, kézműves, vagy kereskedő gazdaságot és az adózás mértékét semmi nem korlátozta. A magánbirtokon élő parasztokat és mindenféle népeket is szabadon terhelhették a tulajdonosok. Az állami adózó lakosság (feketék és városiak) feudális járadékát az adóformák eltakarták, pedig ezek emelkedése a feudális állam (mint tulajdonos) igényeinek emelkedésével a feudális járadék növekedését jelentette.

Az állam szerepe az orosz kereskedelemben

Az áruforgalmat megcsapoló vámok szerepe a XVI. század végétől egyre emelkedett a kincstári bevételek sorában. Az áruszállításkor, vagy piachelyeken szedett vámok már a feudalizmus korábbi időszakában ismertek voltak a fejedelmek bevételei között. A tatár uralom idején a részfejedelmek szedték a szokásos vámokat, és van utalás arra, hogy ezekből a tatárok részt követeltek. A tamga=áruvám is tatár eredetű.

A központosított állam kialakulásakor a nagyfejedelmek a fontos vámhelyeket birtokba vették, de a későbbi tiltások azt bizonyítják, hogy a magánbirtokosok igyekeztek megszerezni ezt a jövedelemszörést.²⁹ A legjelentősebb bevételt a nagyvárosok áruforgalmának vámjaiból szedte a kincstár. A vámrendszer fejlődésére hatással volt az északi területek egyesítése; a külfölddel is kereskedő Novgorod, Pszkov birtokbavétele, ahol a terület védelmének és közügyeinek biztosításához a vámok jelentős pénzügyi forrást képeztek.³⁰ A városi státusú települések következetes védelme a bojárok birtokszerző vágyával szemben azzal magyarázható, hogy a kincstár a kereskedelem hasznából nem akart osztozni a magánbirtokosokkal.

A gazdasági élet fejlődésével a belső- és külföldi kereskedők által közvetített áruforgalom növekedése a vámok-forgalmiadók emelésének lehetőségét biztosította. A XVII. század közepére a hagyományos és új kereskedelmi vonalakon nemcsak a legfontosabb áruk cseréje bonyolódott, hanem kialakult az állami vámrendszer, amely a forgalmat ellenőrizte és érdekeinek megfelelően adóztatta. Az új erőforrások nemcsak a katonai potenciál megerősítéséhez járultak hozzá, hanem tovább növelték a bürokráciát. Ha a XVI. századnak a szolgálonemes volt a tipikus alakja, akkor a XVII. század folyamán ezt a helyet a kincstári hivatalnokok sajátították ki.³¹

Oroszország kereskedelme általában a nagy folyók mentén haladt. A hagyományosan kialakult városok váltak az átmenő forgalom lerakodó helyeivé, vagy maguk is közvetítették a környék termékeit. Az orosz bel- és külkereskedelem legfontosabb vonalát az Északi-tengerbe és Kaspi-tengerbe ömlő folyók jelentették, amelyeken

²⁸ *Világtörténet* Вр. 1964. 5. köt. 166—168.

²⁹ *Сташевский, Е. Д. Экономическая политика Московского государства в XVI—XVII вв. Русская история* том. III. 346—350.

³⁰ Az általános vámszabályzat kialakításánál a XVII. században is Novgorodból vették a példát.

³¹ *Тихомиров, М. Н. Российское государство XVI—XVII. веков* М. 1973. 352—370.

rövid szárazföldi átkelőkkal szinte az ország valamennyi városába árut tudtak szállítani.

A XVI. század végén az arhangelszki kikötő és a város kiépülésével állandó csere alakult ki a nyugat-európai és közel-keleti—indiai áruk között. Az árucserében európai, orosz és keleti kereskedők vettek részt. *Arhangelszk* és *Asztrahány* volt az áruforgalom két fontos bázisa. Ebben az áruforgalomba *Moszkva* hamar bekapcsolódott, és az orosz termelvények gyűjtőközpontjává vált. A kor szokásai szerint a város kereskedő-udvaraiban külön csoportosultak áruikkal az eladók. A XVII. század közepén az orosz kereskedők a régi és új udvarban kereskedtek, de volt külön piaca a perzsa, svéd, litván, görög és örmény kereskedőknek is. A városból hat útvonal vezetett, amely a távoli központokkal jelentette az adminisztratív és kereskedelmi összeköttetést.

A *Vologdába* vivő úton 14 postaállomás volt és téli időben szánon hat napig tartott Moszkvából az utazás. Egy szárazföldi átkelővel Vologdából a Dvinán Arhangelszkbe szállították az árukat. Az átmenő kereskedelmen kívül Vologda vidékén kialakult a kendertermelés, amelynek az angol kereskedők voltak a felvásárlói.

A *Novgorod*-Moszkva közti kereskedelmi kapcsolat és Novgorod elsődleges közvetítő szerepe a XVII. században hanyatlott, mivel a nyugati áruk nagyrészt Arhangelszken keresztül jutottak Oroszországba. Novgorod, Pszkov közvetítő forgalma a Baltikumra irányult.

A *Volgához* Moszkvából víziút vezetett Asztrahányig olyan fontos kereskedelmi és vámközpontokkal, mint a Nyizsnyij-Novgorod és Kazány. Az utóbbi városban kialakult az asztrahányi só és hal lerakata. A halfeldolgozás nyomán alakult gyorsan fejlődő várossá Szamara, Szaratov és Szibirszk. A Volgán tavasszal indultak a kereskedők és kincstári követek hajói Perzsiába, és ősszel jöttek visszafelé. A konvojok fegyveres kísérettel mentek, mert az út nem volt végig biztonságos.

A *Szibériába* vivő útvonal a Moszkva, Oka, Volga, Káma folyókon vezetett Szolikamszkig. Onnan száraz úton mentek Verhoturba, az Uralon túlra, majd vízen hajózva Tobolszk és a szibériai területek belsejébe. A két város és környéke a prémek begyűjtésének és felvásárlásának fontos központjává vált. Míg a Volgán a keleti áruk közvetítő kereskedelme volt jellemző, a szibériai úton áramló prémek az orosz külkereskedelem fontos termékét jelentették. A szibériai területen kialakuló igazgatás és az európai részekről áttelepülő lakosság maga is piacot teremtett szükségleteivel. Ezenkívül a közép-ázsiai és kínai áruk forgalma is megindult a szibériai vonalon.

Litvániába és az *ukrán területre* is vezettek útvonalak Moszkvából, de ezek forgalma a háborús események miatt a XVII. század első felében szünetelt. A lengyelekkel csak 1678-ban került sor szerződésre, amely biztosította a kereskedelmet Moszkva és a három főváros — Krakkó, Varsó és Lublin — áru számára.³²

Az orosz kereskedelemben sajátos szerepet töltött be az állam, amely már a XVI. századtól a szokásos vámokon túl igyekezett biztosítani a kincstár jövedelmét az áruforgalomból. A kincstár vám- és kereskedelmi ügyeinek intézésére állami szolgálatba vonták a városi kereskedőket és iparosokat, akiknek szakértelmére szükség volt. A vezetőszerp ebben a tevékenységben a moszkvai kereskedőknek és mestereknek jutott. Számuk a század közepéig együttesen nem haladta meg a 300 főt és ebből 13 volt a távolsági nagykereskedő.³³ A század végére a létszám megduplázódott, mivel

³² Костомаров, М. Очерк торговли Московского государства в XVI. и XVII столетиях. СПб. 1889. 137—139.

³³ Смирнов, П. Посадские люди Московского государства *Русская история* III. 85—111.

a növekvő szolgálat ellátása érdekében más városok polgárait is Moszkvában vették nyilvántartásba.³⁴

A besorolás nemcsak szolgálati kötelezettséget jelentett, hanem meghatározott kedvezményeket is. 1613-ban közös adománylevelével mentette fel őket a városi tjaló-kötelezettségek alól, mentesek a híd-, posta- és őrszolgálatról és nem tartoznak a vajdák joghatósága alá. Szolgálniuk kellett a kincstár ügyeiben, a monopolizált áruk felvásárlásában és értékesítésében. Irányították a pénzverő műhelyeket, a fontosabb vámhelyeket, és tanácsadók voltak az állam gazdasági ügyeiben. Képviselőiket meghívták az országgyűlésekre. Így az 1649-ben elfogadott törvény 315 aláírója között a fenti csoport 8 fővel szerepelt.³⁵

A kereskedők, iparosok szakértelmét nem nélkülözhatték a vámügyekben. A vezető beosztású polgári szolgáltatók vitték magukkal hivatalnokokat, megbízottakat, vagy a mellékük rendelt esküdtekkel, hivatali írnokokkal dolgoztak. Tehát a nem nagy létszámú csoport a hivatalnokok, ügynökök hálózatát mozgatta. Az állami szolgálat a kereskedő-iparos felső réteget sajátos hivatalnok-csoporttá alakította, amely nem a kereskedelem lehetőségeit kihasználva kereste boldogulását, hanem az állami áruszállításokon és vámrendszeren belül manipulált. Az üzlet járhatott haszonnal, de esetenként egy tönkrement áruszállításért az állam kárpótlásul egész vagyonát is elvehette a kereskedőtől.

Ennek a kereskedő rétegnek hátrányos társadalmi helyzetét jelzi rangjának, besorolásának ingadozása. Az 1613. évi adománylevelet módosította egy 1628-as rendelet, amely csak az angol kereskedőket helyezte a Külügyi Hivatal fennhatósága alá, a többieket a helyük szerinti vajdához utalta. 1653-ba ezt módosították, majd 1664-ben újra a vajdák hatáskörébe kerültek. Ez azt jelentette, hogy a kereskedőket kiszolgáltatták a helyi adminisztrációnak. A vajdák a legdurvább eszközökkel sarcolták a kereskedőket, főleg saját hasznukra, ami a kincstár érdekeinek is ellentmondott.

A kereskedő polgárság kiszolgáltatottsága akadályozta a kereskedelmi tőke felhalmozódását, a fejlődő manufaktúrákba történő beépülésüket. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a kincstári kereskedelem és manufaktúrák mellett a legsikeresebb magánvállalkozók a bojár nagybirtokosok közül kerültek ki, mint a Morozov, Sztroganov család tagjai.

Vámrendszer a XVII. század közepéig

Az orosz kincstár vámrendszere a régi formák felújításával, újabb vámok bevezetésével a XVII. század első felében szinte áttekinthetetlen. A különböző források alapján a kutatók mintegy 40 féle vámot emlegetnek, amelyek az indítékok szerint az alábbi nagyobb csoportokba különíthetők:

Az *áruszállítás vámjai* között legrégebb a *müta*, amelyről már a XIII. század közepén történik említés. Az árutól függően a XVII. században a 2 rubelt is elérhette. A *kosztki* utadó, általában 1 gyengi³⁶ és száraz utakon szedték. Eredetét a *costa* = tengerpart, vagy a *hospes* — *goszt*’ — *kosztki* szóból vezetik le. Első említése 1356-ból való. Általános a *mosztovsina* = hídvám kocsival 4 gyengi — 1 altinig. Különdíj

³⁴ Костомаров и. . 160—161.

³⁵ Уложение государя царя и великого князя Алексея Михайловича М. 1913. A törvény aláíróinak névsora CXIX—CXXVIII.

³⁶ A XVII. században használt pénzek a rubel kisebb egységei: 1 rubel értékű 10 grivna vagy 200 gyengi vagy 100 kopek. 1 kopek = 2 gyengi vagy 4 poluska. 1 altin = 6 gyengi.

az eladatlan áruk visszaútján a *perevozü*, 2—4 gyengi a XVII. század közepén. Néhány vámhelyen állítottak ki szállítási bizonylatot: *izolcovoe*-t is, hogy a kereskedő útközben áruját vám nélkül el ne adja.

Fejadók a kereskedő személye után, illetve az eladás jogáért: *gosztinnoe* a városba menő idegen kereskedőktől. A *golovsina* — fejadó, a vámhelyen 1/2—6 gyengi, de a vásárhely mellett hajóval elhaladóktól is szedték. Ismert még a *zadnie kolacsi* — a visszaúton szedett fejadó, 1/2 gyengi személyenként.

Forgalmi vámoknak nevezhetjük az eladás ténye és az áru értéke alapján szedett pénzeket, vagy alkalom szerint naturáliákat. A XIII. századtól ismert a *tamga* vám értelemben, amit a XV. századtól mindenféle árura, majd az ingatlan forgalmára is kiterjesztettek. Az árutól függően 1/2—2 gyengi, de az 1 altint — 1 rubelt is elérhette. Ennek kiegészítője a sorvám: *porjadnoe* (elnevezése valószínűleg az élelmiszert egy *oron* árusító szokás alapján), amelyet a méz, só, kaviár és hal eladásáért szedtek pénzben vagy áruban. A vám alól a helyi kereskedők néhol mentesítést, vagy mérséklést kaptak. Az állatok eladása után *rogovoe*-t, állatvámot szedtek. Külön vámot szedtek az eladott áruk értéke szerint *zamüty* (amiről 1653-ból van adat) és *voszmenicsje*: nyolcad címen. Utóbbit egyesek a forgalom általános vámjával azonosítják, de sem erre, sem az elkülönítésre nincsenek megbízható adatok.

A szolgáltatások vámját azon az alapon szedte a kincstár, hogy az elárúsítóhelyek, üzletek, raktárak és mérőeszközök állami tulajdonban voltak. Kizárólag ezek használata volt megengedve a városba érkező kereskedőknek. A helyben lakó kézművesek saját sorukon eladhattak, a kereskedők saját házukból ugyanígy — vagy saját raktárban tartották áruikat, de az idegenek, csak az állami kereskedőudvart (*gosztinnüj dvor*) és raktárakat vehették igénybe. A gazdag távolsági kereskedőknek a nagy forgalmi központokban saját házuk volt. Novgorodban pedig négy kereskedő-udvar volt, külön a holland, a német kereskedők áruinak. A XVII. században a helybeli és idegen kereskedőknek egyaránt csak a vámhelyen engedélyeztek mindenféle mérest az állami eszközök kizárólagos használatával, és így a kereskedelem a hivatalnokok felügyelete alatt ment végbe. A hivatal leleményét és az adóprés nyomását bizonyítja a szolgáltatásért szedett vámok sokasága. A különféle elnevezésű váموkat sokszor párhuzamosan szedték, vagy a rokon kifejezés az egymástól távoli helyeken szokássá vált különböző elnevezéssel, de ugyanazt a szolgáltatást adóztatta. Így ismert a raktárdíj *ambárnaja poslina*, de a *szvalnoe* is hasonlóan 1—4 gyengi hetente. Az őrzött elárúsítóhelyért *polavocsnoe* különdíjat szedtek. Külön kellett fizetni a kereskedő-udvarba be- és elszállított áru díját: *povorotnaja* és *podvornaja poslina*. A kincstári mérleg használatáért: *pomérnoe*, már a XII. században szedtek vámot. A XVII. században a *vüszcsee* vagy *pudovoe* nemcsak a kötelező mérleghasználat kifejezője, hanem általános vám, amit mérés nélkül is fizetnie kellett a piacra hozott árukért. Értéke megoszlott a kereskedő és vásárló között. Hasonló volt, de nem általános jellegű a *pojemnaja* és *rukovoznaja* adó kisebb árucseré esetében, 1 1/2—5 gyengi a mérésért. A só méréséért külön illetéket szedtek *kontárnoe* címen.

Különös eljárási díjakat szedtek sokféle esetben. Ismeretes az árubizonylat: *jauka*, amelyet az árusító helyre bemenő kereskedőnek kötelező kiváltania. Külön díjat szedtek az állatok felhajtásáért *privjazüvanie* 1 1/2—2 gyengit, megosztva a vásárlóval. Fizetni kellett a különféle pecsétéért *pouzolscsina*, külön a lovak bélyegzéséért: *pjan-no*, külön a lóvásár engedélyéért: *piszcsenje* és a vásár lebonyolításakor az eladó különvámot, *szrodnoe* fizetett. Lehetne még sorolni a helyenként változó illetékek sorát, de a bemutatottak is érzékeltetik az áruforgalom terheit.³⁷

³⁷ *Сташевский, Экон. политика* 350—353. *Осокин, Е.* Внутренняя таможенная пошлина в России. Казань, 1850. 24—110.

A vámok súlya végsősoron a fogyasztókra nehezedett. Vannak olyan számítások a kenyérrájakat ellenőrző bizottság 1626-os feljegyzései alapján a moszkvai piacról, hogy egy csetverty rozsliszt árát a kenyér eladásáig a különféle forgalmi adók a duplájára emelték.³⁸ Ez a rendszer főleg a belső forgalomra hatott károsan, mert a sokféle vám a távolabbi helyek áruit eleve versenyképtelenné tette.

A sokféle vámbevétel csak részben került a kincstár kasszájába, mert a hivatalok fenntartására folyt el annak egy része. A század elején szokásos volt még a megoszlás, hogy a vám fele az államot, fele a hivatalnokokat (beszedőket) illeti. Esetenként kedvezményt is adtak a vámok alól. A szolgálónemesek eladatlan áruikért vissza-vámot nem fizettek. A monostorok a saját birtokaikon szedett vámot maguk használhatták fel, de nagyobb kedvezményeket ritkán adott az állam.³⁹

Az állam és a monopóliumok a XVII. században

A kincstár által rendszeresen áruba bocsátott cikkek eredetét a természetes adókban és az udvari birtokokról behajtott természetes járadékokban kell keresni. Állami monopólium jelleggel csak a XVII. század folyamán került eladásra az áruk sora — elsősorban a szibériai prémek és a külföldiek által keresett áruk. Így a kender, hamuzsír, szurok, faggyú az orosz termékekből, vagy a keleti selyem, a rebarbara stb. vizszonteladásra a nyugati kereskedőknek. Míg a szibériai prém — mint fontos kiviteli cikk — állami monopóliumát a XVII. században szigorú törvények védték,⁴⁰ a többi belföldi áru állami felvásárlása nem volt rendszeres, inkább olyankor élt a kincstár a lehetőséggel, mikor az államkasszát rendkívüli kiadások terhelték.

Monopol helyzetet élvezett a kincstár fontos élelmiszerek, így a só és hal árusításában a XVII. század folyamán kialakult Volga-menti forgalomban. Ezek jövedelmét az udvari hivatalok kezelték, de a kereskedelmi tevékenység arra mutat, hogy az uralkodó nevében a kincstár kézben tudta tartani a kereskedelem legfontosabb cikkeit. A sófőzés az északi lelőhelyeken magánbirtokosok kezén volt (Sztroganovok, monostorok), de a kincstár előnyét az is kifejezi, hogy 1646-ban a sóadó felemelésekor az északi sókereskedelmet 40 gyengivel terhelték pudonként, és ugyanakkor az asztraháni-volgai sóra csak 20 gyengi adót vetettek.⁴¹

A kincstári kereskedelem hasznából adódó hozadékokat általában elkülönítették az adójövedelmektől, míg a vámokat, boradót a közvetett adókhöz sorolták. A hozadékok a haszonbérbe adott kismonopóliumok sorával együtt a monopóliumok rendszerébe tartoznak, amelyek a XVII. század folyamán meghatározták az orosz állam kereskedelem-politikáját. Az állami monopóliumok fejlődését mutatja a külföldi kereskedőnek adott kedvezmények visszaszorítása is.

A külföldiek közül leghamarább az angol követ kérte az új kormányzattól a szabad utat a perzsa áruk felvásárlásához, 1614-ben. Az angol kereskedők már IV. Iván idején monopóliumot kaptak erre. Hosszas tárgyalások után engedélyezték az angoloknak a perzsa és kínai áruk felvásárlását. Ennek nyomán a holland, francia, dán kereskedők is engedélyért folyamodtak. A kormányzat az engedélyezésért 600 000 *jefimkát* kapott, amely összeg értéke fedezte az állam évi kiadásainak egynegyedét

³⁸ *Ключевский, В. О.* Русский рубль XVI—XVIII. вв. в его отношении к нынешнему Со-
чин. 7. 181.

³⁹ *Осокин* Внутренняя тамож. 13—15.

⁴⁰ *Сташевский* Экон. политика 363—366.

⁴¹ *Очерки...* 425

a század elején.⁴² A svédekkel is folytak tárgyalások az oroszországi kereskedelem biztosítására — mind a keleti, mind az orosz áruk felvételére. Így került sor már 1628-ban gabona-kivitelre is, valószínűleg a kincstári készletekből.⁴³

A külföldi kereskedők ellen már a század elején megindult a konkurrenciá-harc. Szóvivői az állami szolgálatot ellátó kereskedők és városiak voltak, akik maguk igyekeztek lefölözni az állami monopóliumok hasznát. Az állami rendelkezések is arra utalnak, hogy a kincstári árukat és a monopóliummá alakított felvásárlást, vagy eladást igyekeztek a városi-adózó, vagyis az állam ellenőrzése alatt álló lakosság kezére adni. Az 1649-es törvények tiltották, hogy magánbirtokosok és népeik kezébe kerüljenek az állami haszonbérletek, de a tiltások azt bizonyítják, hogy voltak ilyen esetek. Hogy milyen sikerrel harcolt a kereskedő-hivatalnok réteg az állami monopóliumok bérletéért, azt a XVII. század vámtörvényei és a kereskedelem egész fejlődése bizonyítja.

Az állami monopóliumok sorában külön figyelmet érdemel a korcsmáltatás, az italmérés rendszerének kialakulása. A kor szokásos itala, a bor, sör és a méhsör (márc) a XVII. század elejétől egész Oroszországban állami monopóliumként került eladásra, és jelentős hasznot hozott a kincstárnak. A korcsmárról az 1649-es törvényekben külön rendelkeztek — de a többi monopóliumról nem történt említés. A szigorú paragrafusok nem is a monopólium jellegét, hanem az italozás erkölcsstelenségét hangsúlyozták, de a büntetést a kincstár érdekeinek megsértése miatt szabták ki.

Az italmérésre kizárólag azok a poszadiak voltak jogosultak, akik erre engedélyt (javka) kaptak. Az állami hozamokon kívül szigorúan tilos volt bárki feleslegét megvenni, vagy saját készítésű sört, márcot vagy borfelesleget kimérni. A törvény 21 cikkelyének többsége a büntető szankciókat hangsúlyozza, nemcsak a tiltott italmérésért, hanem a részegségért is. A városi előjáróknak hivatali kötelezettségévé tette a zugarusok ellenőrzését és a hivatalnál történő feljelentését. Büntetésül az egyszerű és rangosabb embereknek a deres, korbácsolás a piactéren, vagy száműzetés járt a távoli vidékekre. A dohány árusításáért pedig felújítják az 1634-es cári határozatot, amely halálbüntetést mondott ki a dohány terjesztésére.⁴⁴

Minden szigor ellenére általános panasz az italozás miatt történő elszegényedés. A korcsmárosok a hitelben az italozók ruháját is lefoglalták. A század közepén a bojárok és egyházi vezetők tanácsa (Duma) úgy döntött, az italmérésekben fejenként csak egy bögre italt adjanak, hogy a korcsmák körül részek ne üldögéljenek.⁴⁵

Az állami italmérésen túl a század első felében egy sor áru forgalma vált monopóliummá, amellyel a hivataloknak nehézkes lett volna foglalkozni, tehát a haszonbérbeadás volt a legcélszerűbb megoldás. Ha a hivatal, vagy a területen illetékes vajda elég leleményes volt, minden hasznot hajtó tevékenységet monopolizálhatott és haszonbérbe adott.

A novgorodi kerületben a hivatali számadáskönyvek a kismonopóliumok egész sorát jegyezték fel. A kvasz, az édesvíz (valószínű, mézesvíz), a széna árusításán kívül

⁴² Лобаженский, К. История русского таможенного тарифа. СПб. 1886. 20—24.

jeftka = Joachimstaler, a 16. század elejétől ismert ezüstgaras a bányavárosról elnevezve. (Ma Jachymov Csehszlovákiában.) A pénzeket a kincstári pénzverő-udvarokban — Moszkva, Novgorod, Pszkov, és Tverjben volt ilyen — átvérték rubelnek, de nemesfémtartalma jóval kevesebb lett. Erre a fenti szerző is utal, 14. l. Hasonlóan: ADAM OLEARIUS Vizontagságos útja az orosz földön Perzsiába. Bp. 1969. 95. — A Joachimstalert másutt 14%-os ezüsttartalmúnak említik a XVII. században.

⁴³ Сташевский, Е. Д. Очерки по истории царствования Михаила Федоровича Киев, 1913. ч. I. 255—276.

⁴⁴ Соборное уложение 1649. гл. XXV.

⁴⁵ Смирнов, П. i. m. 396—400. *Veder, korsó, bögre* különböző, pontosan nem meghatározott ürmértékek a XVII. században.

a szeszfőzés, a fuvarozás vált monopóliummá. Helyenként ezeket visszaállították az adózás régi formájára, tehát a poszad lakossága obrok fizetéssel visszanyerte ezek árusításának jogát. Nyizsnyij-Novgorodban 1624-ben haszonbérbe került az ecet-árusítás, 1625-ben a fonóműhelyek és a köszörülés, a domboldalokról a szénagyújtás kerültek haszonbérbe. Arhangelszkben a kereslet nyomán a szurokfőzés keltette fel a kereskedők érdeklődését. A termelés növekedését az adójövedelmek emelkedése is kifejezte: 1625-ben 108 rubel, 1626-ban 157 rubel adót hozott az államnak, majd 1643—1645 között a szurokfőzést egy holland kereskedő vette haszonbérbe az államtól, amiért 1200 rubelt fizetett. Ez a kereskedelmi tőkének az ipari termelésbe beépülését jelzi, amivel a város adózó műhelyeit szolgáltatta ki az állam a külföldi kereskedőknek. A kereskedő így előnyhöz jutott, de ez nem zárta ki a bojárok szurokfőzőinek konkurrenciáját.

Kisebb jelentőségű, de jellemző az egyes cikkek árusításának monopóliuma. Erre példa 1630-ban Usztjugban a szappan és mézeskalács árusításának haszonbérbe adása. A kérelmező hivatalnok évi 3 rubel 5 altinért kapta meg az engedélyt. Az adó befizetésével a hivatalnok a kistermelők megsarcolására kapott jogot és csak abban volt érdekelve, hogy a befizetett összeg többszörösét visszanyerje.⁴⁶

A haszonbérbe adott monopóliumoknak a távoli területeken voltak egészen vad hajtásai is.⁴⁷ A legnagyobb kárt mégis az jelentette, hogy a monopolizált termék előállításában a kézművesek érdektelenné váltak. A novgorodi iparosok panasza is a lakosság ezirányú kárát emlegetik. Más városok is kérelmezték a kismonopóliumok eltörlését és a termelés régi módon történő obrok adójának visszaállítását. Az 1639. évi rendelet lehetővé is tette, ahol ezt kérelmezték. Másutt tovább is a helyi adminisztráció leleményén múlt, hogy az állam és saját hasznára milyen termelvények árusításának jogát adja haszonbérbe a város vajdája.

A haszonbérletnek a XVII. századi orosz gazdaságban kettős arculata van. Egyrészt a belső piac fellendülését, a kézműves termékek áruvá válását jelzi, amit az állam a kincstár növekvő igényei miatt is igyekszik megadóztatni. Másrészt viszont a megadóztatás joga a feudális tulajdonjog alapján nyugodott, amely szerint az állam — és megszemélyesítője, a cár — mint tulajdonos, szabadon igénybe veheti városi és falusi adózóinak minden erőforrását. Mivel a kincstár igényei szorítóak voltak, a fejlődő kézműipar és kereskedelem nem tudott kiszabadulni a feudális hatalom nyomása alól. Az állam pedig a korai merkantilizmus eszközeit beépítette a kisajátítás feudális rendszerébe.

Adózás és kereskedelem a XVII. század második felében

A szmolenszki háború (1632—34) újra bebizonyította, hogy az orosz hadszervezet alapját képező szolgálónemesi csapatok rendszere elavult. A háború tapasztalatai újabb lökést adtak a hadsereg átszervezéséhez, a korábban megkezdett reformokhoz. Egyre inkább a reguláris forma került előtérbe, megnőtt a tüzéreg szerepe és megindult az úgynevezett külföldi csapatok szervezése. Ezek reguláris orosz egységek voltak külföldi parancsnokok vezetése alatt. Az első lovassági ezred 1632-ben még az el-

⁴⁶ *Веселовский, С. Азартные игры, как источник дохода Московского государства в XVII. веке. Сб. статей посвященных... В. О. Ключевскому М. 1909. 291—297.*

⁴⁷ U. ott 308—311. A szerző példák sorát hozza a vajdák által haszonbérbe adott korcsmákról, hazárdjátékokról. Így pl. a jenísejszki vajda 1666-ban „saját hasznára hónapra kiadja a kockajátékot, korcsmát és a férj nélküli asszonyokat erkölcs telenségre, és húz ezekből magának haszonbért száz rubelen felül” idézi a korabeli forrást.

látmány kiegészítésére földeket is kapott. Béke idején a katonák otthon éltek (sokan a tönkrement szolgálónemesek közül nyertek itt besorozást), és csak ősszel kellett bevonulniok egyhónapos gyakorlatra. A határvidék parasztjait is besorozták a drago-nyos csapatok sorába, és felszabadították őket a katonai adók alól. A felemás rendelkezés azt mutatja, hogy a kormányzat nem bírt még elég anyagi alappal a teljes át-állásra.

Az orosz—lengyel—svéd háború idején (1654—67) a hadsereget kiegészítették a katonaaállításal, minden 100 udvartól egy besorozott katonát vittek a seregbe. Nagyobb jelentősége volt a hagyományos szolgálók átszervezésének. Ezek önállóságát a század végén felszámolták és területi egységek szerint alakították ki a katonai kör-zeteket. A hadsereg így egységes irányítás alá került, a szolgálati föld (pomesztye) és a szolgálat régi formája elvesztette jelentőségét. 1682-ben fel is számolták ezt a bir-tokformát.⁴⁸

A hadsereg átalakulásának és fejlődésének méreteit mutatja az alábbi táblázat, a nagyobb egységek megjelölésével.⁴⁹

	1632	1668—69	1681
<i>Gárdaezredek</i>			
Nemesi ezredek	11 187	19 332	16 097
Lovasság, dragonok	2 700	20 428	29 844
Kozákság	1 892	6 497	14 991
<i>Gyalogság</i>	15 443	24 391	81 263
<i>Vegyes ezredek</i>	1 784	41 001	21 830
A hadsereg létszáma	32 970	111 649	164 025

Az új alakulatok ellátására kezdetben rendkívüli adót vezettek be. Az adó össze-gét betervezték és az eke-adóegységek szerint felosztva került behajtásra.⁵⁰

A katonai reformokkal párhuzamosan az adó- és vámrendszer tervszerűbbé té-tele is napirendre kerül. Számba kellett venni a lakosság teherbírásának korlátait. Az első kísérlet a kereskedelmet terhelő adók revíziójára az 1639-es rendelet volt, amely a város-poszad lakosságot sújtó kismonopóliumokat felszabadította, hogy az ipari termelést ne nyomorgassa, és a visszaszorított árucserének szabadabb teret adjon.⁵¹ További tervszerű törekvések láthatók a külkereskedelmi kapcsolatok erősí-tésében Perzsiával, Törökországgal, a Balkánnal, de a távoli piacok, Kína, India felé is fokozódik az érdeklődés. (1663, 1676 Indiába követség és karaván indul, 1689-ben Kínával kereskedelmi szerződést kötöttek.)

A század közepéről valók a pénzügyi tervek és javaslatok, amelyekben nyugati utazók a merkantilista módszerek felhasználását ajánlották a cárnak. Az orosz társa-dalmi viszonyok nagyobb ismeretében foglalkozott a gazdaságpolitikával Jurij Krizsanics horvát származású szerzetes, akit az orosz merkantilista elmélet megal-a-pozójaként emlegetnek. A szerzetes a római Szt. Athanasius kollégium tagjaként sok-

⁴⁸ Сахаров, А. М. Образование и развитие Российского государства в XIV—XVII. вв. М. 1969. 174—177.

⁴⁹ Милоков I. т. 38.

⁵⁰ Сташевский Экон. политика 353.

⁵¹ Смирнов, П. Экон. политика 373.

oldalú képzettséggel és érdeklődéssel érkezett Moszkvába. Nevéhez fűződnek az első gazdaságpolitikai tanulmányok is.⁵²

A gyakorlatban mégsem a Krizsanics által ajánlott elvek, a szabadabb kereskedelmi tevékenység és mesterségek fellendítése érvényesültek, mivel az adókkal terhelt kereskedők a piac monopolizálására törekedtek. A kereskedők és általában a városi lakosság képviselőit a nagyobb központokból meghívták az országgyűlésekre. A harmincas évektől tapasztalható, hogy a városi küldöttek, ezek között elsősorban a gazdag kereskedők (goszti) felhasználták az országos összefogott panaszok előterjesztésére. Az országgyűlések a kereskedelem és adókiivetés ügyeivel nem foglalkoztak, de a panaszok jelezték az orosz kereskedők sérelmeit.

Az 1642. évi országgyűlés a doni kozákok által elfoglalt Azov megtartásáért indítandó háború kérdését vitatta meg. A gyűlésen a kereskedőket 12 fő képviselte, akik nem foglaltak állást a háború megindításának ügyében, a doni kozákok által kért segítség mellett — vagy ellene sem. A fórumot viszont felhasználták panaszok előterjesztésére. Ezek a panaszok egyrészt a növekvő adóterheket és a városi lakosság elszegényedését érintették, másrészt sérelmezték, hogy a Moszkvában megszorodott külföldi kereskedőkkel szemben a helybeliek nem kapnak védelmet. Felidéztek, hogy régen a közösség választott elöljárói döntöttek ilyen ügyekben — most pedig a városok vajdái a külföldieknek kedveznek — holott régen ezeknek a közösség ügyeibe nem is volt beleszólása, hanem a szolgálónemesek felett parancsnokoltak.⁵³

1646-ban az orosz kereskedők beadvánnyal fordultak a cárhoz, amelyben a kincstár hátrányos helyzetét ecsetelték, amely a külföldi kereskedők tevékenysége nyomán reá háramlik. Panaszolták az orosz termelvények csökkenését és vele szemben a külföldiek aránytalan megnövekedését.⁵⁴ A beadvány valószínűleg az angol kereskedőkkel kötött szerződést akarta ellensúlyozni. Nem is eredménytelenül, mert 1649-ben az angoloktól megvonták a kedvezményeket azzal az ürüggyel, hogy az angol forradalomban a nép a király ellen fordult.⁵⁵ Voltak esetek ugyanakkor, hogy a lakosság a „királygyilkos” angolok ellen lépett fel. Az események mozgatói valószínűleg a konkurrenciától szabadulni akaró orosz kereskedők voltak.

A kormányzat sokszor változó engedményei és tiltásai mögött egyrészt a hazai kereskedők nyomása, másrészt a kincstár érdeke hullámozott, mivel a nemesfém behozatal a külföldi áruforgalomtól függött. 1653-ban kiadtak egy vámszabályzatot, amely a kereskedelem fellendítését volt hivatva szolgálni. Ebben történt először kísérlet a sokféle vám egyszerűsítésére. Egységes kereskedelmi adót vezettek be, amelyet az orosz kereskedők áruforgalmának 5%-ában, a külföldieknél 8%-ban határozták meg. A szabályzat megtiltotta az élelmiszerek és több kisebb áru haszonbérletét.⁵⁶ Ez azt jelentette, hogy a városi-poszad kézművesek és kiskereskedők áruforgalmát monopóliumok nem korlátozták.

Az italmérés és az italok felvásárlása továbbra is állami monopólium maradt. 1652-ben rendelet reformálta az italmérést, amelynek során csökkentették az elárusító helyeket és ünnepek idején tilos volt ezeket nyitva tartani. A korlátozást morális indítékkal Nikon patriarka sugallta, de az eredmények a kincstárt érzékenyen érintették, mert az italmérés haszna mintegy 30%-ra csökkent a következő évben.⁵⁷ A későbbi években a reform helyett a régi formát állították vissza.

⁵² U. ott 374—376. *Ключевский Сочинение* III. 245—255.

⁵³ *Акты, относящиеся к истории Земских соборов* под. ред. Ю. В. Готье М. 1909. 56—57.

⁵⁴ *Костомаров*, i. т. 68—69.

⁵⁵ *Лобажинский*, i. т. 25—26.

⁵⁶ *Веселовский*, С. *Азартные игры* 298.

⁵⁷ *Базилевич*, К. В. *Денежная реформа Алексея Михайловича и восстание в Москве* в 1662 г. М. Л. 1936. 6—7.

A politikai események, a háború közeli megindítása a lengyelek ellen, a kincstár kiadásait már 1653-ban megnövelték. Gondoskodni kellett a felvonuló hadsereg ellátásáról és első lépésként rendkívüli adót vetettek ki. Ennek begyűjtése vontatottan haladt, ezért más eszközökhöz is folyamodtak.

A XVII. században közismert volt a pénzrontás a kincstár hiányainak áthidalására. A rézpénzek szerepét is ismerték az illetékes hivatali vezetők ezen a téren. Megoldásként mindkét módszert alkalmazták, amikor a kincstár ennek szükségét látta 1654-ben. Előbb a felhígításhoz folyamodtak úgy, hogy az 50 kopekért beváltott Joachimstalerből „rubeles jefimkát” nyomtak — az addig szokásos 64 kopek helyett. A rubel nyomása nem volt szokásban, de az értékrendben szerepelt. Az új rubelt névértéke alapján dobták forgalomba és így a kincstár 100% haszonra tett szert az átnyomással.

Az első rézpénzek kiadására szintén 1654-ben került sor, az ezüstpénzekkel azonos névértékben. Ezeket 1654-től 1662-ig verték, és nagymennyiségű rézpénz került forgalomba. A mennyiség megítélésében nagy eltérések vannak. A Moszkvában járt korabeli utazó, Meyerberg 20 000 000 rubelre becsülte a kiadott rézpénzeket. A téma kutatója, Brazilevics idézett munkájában 4 000 000 rubelre teszi ezt az összeget.

A rézpénzek hatása a vásárlóérték gyors csökkenésében volt leghamarább mérhető. Az sem elhanyagolható tényező, hogy a frontokon rézben fizetett járadékok nagy elégedetlenséget szültek a katonák között. Mindkét eset gyökere a kincstár manipulációiban található. A kényszerárfolyamon kiadott rézpénzek hitelrontásában a kincstár volt a kezdeményező. 1656-ban a bezsecki vámhivatal vezetőjét utasították, hogy a vámokat 2/3 ezüst- és 1/3 rézpénzben szedje. A fogolypénz-adókat szintén ezüstben követelték. A kereskedelemben is zavarokat okozott a rézpénz, és már 1658-ban megindult az élelmiszerek áremelkedése.⁵⁸

Az áremelkedések mértékének bemutatása meghaladja témánk kereteit. A témával foglalkozó munkákból az derül ki, hogy bár az áremelkedés nem egyformán alakult az egyes regionális központokban, de mindenütt érezhető, és tempója a rézpénz értéktelenedése nyomán érezhetően felgyorsult. A felmérések a rozs, zab, só — élelem árváltozásait követik. Egyes értékelések a folyamatot az árforradalom kései megnyilvánulásának tekintik.⁵⁹

A lakosság elégedetlensége és a kincstár nehézségei a kormányzatot arra ösztönözték, hogy újra nemesfémalapra helyezték a pénzverést. Ehhez úgy teremtettek anyagi bázist, hogy 6 áru felvásárlását és árusítását állami monopóliummá alakították. A határozat alapján 1662-ben monopólium lett a kender, a hamuzsír, szurok, faggyú, a páros bőrök (jufta) és a cobolyprém. Ez kiegészítése volt a meglévő és kevésbé jelentős monopolizált áruknak, mint a selyem, rebarbara, halzsír, kaviár, gabona, rozmárcsont, csillám, hajórönk, amelyek nem jelentettek nagy tételeket az árukivitelben. A monopolizált áruk felvásárlása nem volt zavartalan. Elégedetlenséget keltett mind a kereskedők, mind a kivitelben érdekelt nagybirtokosok körében. A rendelet rövidesen visszavonták azzal a megszorítással, hogy a korábbi határozattal monopolizált áruk állami felvásárlása továbbra is érvényben marad.⁶⁰

Az ezüstalapra 1663-ban tértek vissza, és megindult a rézpénzek beváltása — 1 rubel: 14 rézrubel arányban. Mivel a monopóliumok nem biztosítottak elég jövedelmet — emelésük pedig ellenállásba ütközött — más eszközökhöz is folyamodni

⁵⁸ U. ott 26—40. *Очерки* 430—435.

⁵⁹ *Суворов, Н. О финансовом кризисе в России в 1659—1663. годах Архив Калачева*, кн. 5. СПб. 1863. 53—64.

⁶⁰ *Базилевич, и. т.* 52—54.

kellett a kincstári bevételek növelése érdekében. Még 1662 szeptemberében elrendelték a külföldi kereskedők vámjának emelését, 10%-ra. Ugyanakkor rendelkeztek az állami adók emeléséről. A lakosságot legérzékenyebben az összevont *sztrelec-kenyér-adó* kétszeresére emelése érintette. Az utasítás szerint ezt az adót mindenütt természetben kellett behajtani. Ezzel párhuzamosan *vagyontödöt* szedtek a városiaktól, majd a rendeletet az egész lakosságra kiterjesztve megismételték. Ezzel a városiakra egy éven belül kétszer vetettek ki rendkívüli adókat. A vagyontöd általános behajtásakor csak a katonai szolgálatot teljesítő sztrelecek és puskások kaptak mentesítést.⁶¹

A lakosság elégedetlenségét egy Moszkvában kirobbant zavargás jelezte 1662-ben, de az elszigetelt maradt, és a kormányzat szigorú megtorlással elfojtott minden további kezdeményezést.⁶²

A hadvezetés centralizálásával párhuzamosan az adminisztráció központosítása az átfogó intézkedések megjelenésében jut kifejezésre. A szervezet felépítése a század folyamán nem változott, sőt a prikáz-hivatalok száma végig növekvőben volt. A centralizáció inkább abban nyilvánult meg, hogy egy-egy nagybirtokos bojár több hivatal vezetője volt egyszerre, amelyeket így az adminisztráció felső szintjén összefogott. Az önálló hivatalkok maguk alakították ki átfogó rendeleteket a szakterület igazgatására. Így került sor a kereskedelmi forgalom szabályozására a Külügyi Hivatalban 1667-ben. A rendelet kidolgozását olyan hivatalnokok vezették, mint Ordin-Nascsokin, aki már a pénzreform kialakításában is vezető szerepet töltött be.

A rendelet kiadásának körülményeire jellemző, ahogy az érdekelt kereskedőknek tudomására hozták. A rendelet megjelenésének ideje ápr. 22. A szöveget fordításban átadták a holland és hamburgi kereskedők képviselőinek ápr. 24-én; és máj. 7-én a moszkvai és városi kereskedők igazolták aláírásukkal, hogy a szabályzatot tudomásul vették.

Az új kereskedelmi szabályzat azért érdekes dokumentum, mert tükrözi az állam és a városi polgárság kapcsolatát, a külkereskedelemben való érdekeltységüket, és képet ad a korabeli kereskedelem méreteiről.

Az 1667. évi Új kereskedelmi szabályzat

A szabályzat kidolgozásakor figyelmet fordítottak a korábbi tapasztalatokra. A megformálásban legnagyobb szerepet *A. L. Ordin-Nascsokin* személyének tulajdonítanak, aki a Külügyi Hivatal embereként a hivatali élet minden területén tapasztalatokkal rendelkezett. Mint tapasztalt vezető, került Pszkovba vajdának, ahol megerősítette a város önkormányzatát és új alapokra helyezte a kereskedelmet. Megkönnyítette az orosz és külföldi kereskedők kapcsolatát, a valuták átváltását, és a helyi adminisztráció vezetőjét (vajdát) igyekezett távoltartani a kereskedelemtől. Őt tartják az orosz merkantilizmus gyakorlati megalapozójának.⁶³

Novgorodban 1666-ban adtak ki kereskedelmi szabályzatot, amelynek kidolgozásánál mind Ordin-Nascsokin, mind a hamburgi P. Marselis kereskedő javaslatait figyelembe vették.⁶⁴ A novgorodi szabályzatot a központi szabályzat kidolgozásánál

⁶¹ U. ott 73—74.

⁶² *Смирнов, П.* Экон. политика 407—410.

⁶³ U. ott 377—380. *Чистякова, Е. В.* Новоторговый устав 1667 года Археографический Ежегодник за 1957 год М. 1958. 114.

⁶⁴ *Чистякова* i. m. 115.

felhasználták. Az Új kereskedelmi szabályzat egy bevezetőben és 94 paragrafusban foglalta össze a hivatalos szervek tennivalóit a bel- és külkereskedelemben.⁶⁵

Mivel a figyelmet érdemlő okmánytól arra keressük a választ, hogy miben változott az orosz vámrendszer, mennyiben sikerült kiküszöbölni az egységes belső forgalmat akadályozó vámokat, az új szabályzat rendelkezéseit az alábbi szempontok alapján elemezzük: I. A vámszolgálat szervezete. II. Vámszabályok a belkereskedelemben. III. A külkereskedelmet érintő rendelkezések.

I. *A vámszolgálat szervezete* a régi gyakorlathoz viszonyítva inkább szigorában erősödött. A vámszolgálat ellátását továbbra is a moszkvai nagykereskedőkre és a kereskedő-szervezetek tagjaira bízták, akik kiegészítésül segítséget kaptak a városi önkormányzatoktól. A vámszolgálat bázisát a kikötők és a határvárosok jelentik, ahol a bel- és külföldi áruk cseréje lebonyolódott. Már a bevezető hangsúlyozta, hogy szigorúan ügyelni kell, hogy a külföldiek a hazai kereskedőkkel ne kerüljenek kapcsolatba, és arra is, hogy a gyengébb cikkek a jobb árát ne rontsák. Az állami megbízottak feladata a kereskedelem adóinak behajtása és azok beszolgáltatása a kincstárnak, a szabályzat következő cikkelyei szerint:

A vámot az orosz és külföldi kereskedőktől érkezésük alkalmával Arhangelszkben szedjék be. A Moszkvából érkező kereskedők áruit Vologdában a vámhivatalban jegyzékbe kell venni és ez lesz az adózás alapja Arhangelszkben (1—4. cikk).

A vámfizetésnél mindenkinek fel kell mutatnia ezt az árujegyzéket — aláírásával igazolva. Ennek alapján történik a beérkező áruk ellenőrzése és bevezetése a vámkönyvekbe. Ha valakinél a jegyzéken kívül árut találnak az ellenőrzés során, azt az uralkodó számára ki kell sajátítani (5—11). A jegyzéken kívül talált és gazdátlanok nevezett áruk kisajátítását több cikkben előírják (9, 15, 16, 65, 67.). Akik aruikat hajóval az ország belsejébe akarják vinni, a vámvizsgálat és bejegyzések után engedélyt kapnak a szállításra, és az orosz kereskedők áruit ilyen esetben nem kell adóztatni (14, 16).

Az áruszállítás szigorú ellenőrzése mind az orosz, mind a külföldi kereskedőkre vonatkozott. Az intézkedés célja az volt, hogy a vámhelyek megkerülését, az adózás kijátszását megakadályozzák. A szabályzat többször visszatér az ellenőrzésre. A kifelé irányuló forgalomnál a külföldi kereskedők áruit a vétel helyén kell összeírni, a vámhivatal könyveibe bevezetni, jegyzékben igazolni és Arhangelszkben újra ellenőrizni a szállítmányt. (32, 36.) A szabályzat előírja, hogy a Dvinán megfigyelőhelyeket kell kiépíteni, amelyek az Arhangelszkbe menő — és onnan jövő hajókat ellenőrzik, érkezésükről és szállítmányukról az árujegyzék alapján a következő vámhivatalt értesítik (43.). A külföldi kereskedők vásárolt áruinak behajózása alkalmával szigorú ellenőrzést írnak elő, amelynek alapja szintén a kereskedő árujegyzéke. A kivitelre kerülő árukat tételesen, az ár megjelölésével kellett bevezetni a vámkönyvekbe, és az egyzetetésnél gazdátlanok bizonyult áruk visszavonhatatlanul az uralkodó tulajdonát képezték (57, 58, 66—67.).

Az áruforgalom megkönnyítését szolgálta a szabályzat a vajdák hatáskörének korlátozásával. Már az első cikk kimondja, hogy a kereskedőket a vajdák emberei ne zaklassák „...hogy ebből az uralkodói kincstárnak az adózáskor kára ne származzon”. A kereskedőket útjukban sem akadályozzák, a városokból haladéktalanul engedjék továbbutazni és az embereket a saját hasznukra ne adóztassák. (18.) Ugyanúgy tiltja a szabályzat a vajdák törvénytelen eljárását az ország belsejében és Szibériában (35.).

⁶⁵ Памятники русского права вып. 7. М. 1963. 1667 г. апреля 22 Новоторговый устав 303—321. A tárgyalt paragrafusok számát a szövegben zárójelben feltüntettem.

II. *Vámszabályok a belkereskedelemben:* Az orosz emberek mindenféle pénzért, vagy cserében eladott árujuk után adót fizetnek rubel érték szerint. Az anyagi természetűekért 10 gyengi rubelenként, a nem anyagiak után 8 gyengi, ami 5%, illetve 4% kereskedelmi adót jelent. (12.) Aki Arhangelszkba vásárolni pénzt visz magával és ezt mutatja be a vámnál, a pénze után 4%-ot fizessen és erről adjanak pecsétes írást (13.). Más hasonló rendelkezés a kereskedők bemutatott pénzét 2,5%-kal adóztatta, amiről írást kaptak. Ha ezen a pénzen vásárolt árut eladták, az írás felmutatásával árujukat csak 2,5%-kal vámolták, mivel már előbb is fizettek (30.). Orosz kereskedők csak az eladott áruk után fizetnek vámot, a raktáron maradt árut a következő időnyre át kell írni, vagy elvihetik azt más városba és ott fizetnek érte az eladáskor (17.). Az idegen városban eladott áru vámjának igazolását az eredeti nyilvántartási helyen be kell mutatni. Ugyanígy kell bemutatni az árut leírásra az eredeti nyilvántartási helyen, ha 6 hónapon belül nem sikerült eladni (24—25.). Aki áruját az idegen város vámhivatalánál nem mutatja be és írást nem hozott magával, azt a régi módon kell elvámolni (28.).

A Moszkvában és más városokban élő lakosok a saját városukban a kereskedésért nem adóznak, mivel ők a kereskedelemmel az uralkodót szolgálják és minden adójukat fizetik. Csak az idegen városból érkezők fizetik a forgalmi adókat (27.). A moszkvai kereskedők a határmenti városokban és vásárokon a külföldiekkel mindenféle áruval szabadon kereskedhetnek (61.) Kedvezményt élveznek még a Szibériából cobolyt hozó kereskedők 2,5%-os vámmal Moszkvában, „mivel ezekért a cobolyokért a szibériai városokban tizedet és más sokféle átviteli vámot szedtek.” Akinek viszont nincs szibériai szállítási engedélye, prémjeit a szokásos 5%-kal kell elvámolni (39, 90.).

A sót, ha az Asztrahányból, Permből, vagy más sófőzőből Nyizsnij-Novgorodba érkezik, a vámhivatalban le kell mérni, a vámkönyvbe bevezetni és írást adni róla, hogy hová vitték. Az eladott só vámjá rubelenként 1 grivna (=20 gyengi)=10%. Aki igazolja, hogy a sót más városban 5 gyengi adóval vette, az fizessen még áruja után rubelenként 15 gyengit (26.). A rendelkezés a cári sófőzők vámkedvezményét a központi piacokon elvonja.

A szabályzat továbbra is fenntartja a magánkézben levő mérőeszközök tilalmát. Az oroszok otthon használhatnak kismérleget 10 pudig, rúdmérleget pedig 2—3 pudig. Ezeket senkinek sem mérhetnek sem eladásra, sem vételre. A sófőzőkben és hajókon a só és a hal elvámolására legyen mérleg, de ezzel eladásra ne mérjenek (21—22.). Ugyanezt kategorikusan megtiltják a külföldieknek, akik sem városi házukban, sem árusítóhelyükön mérleget nem tarthatnak. Az árukat az oroszoknak és külföldieknek a vámhivatalban kell megmérniük (68). Ha külföldinél nagymérleget találnak, pénz-bírságot kell rá kiróni (71.).

Az ügyintézés egyszerűsítését szolgálta egy sor forgalmi vám eltörlése. Nem kérhettek vámot a városok mellett elhaladó kereskedőktől, sem átutazó vámot a városokban (18, 20.). El kell hagyni a kisvámok sorát, a mütát, a század-, harmincad-, tized-, hídvámot, a hely-, raktár-, kiviteli- és fejpénzt a többi hasonlóval, és kerüljenek a pénzvámokhoz — írja a szabályzat (90.), de nem értelmezi, hogy ezeket már az 5%-os forgalmi adóba beszámolták-e.

III. *A külkereskedelmet érintő* rendelkezések egyértelműen az árut hozó és belöldi árut vásárló külföldi kereskedőket korlátozták. A szabályzat pontjainak közel fele a külföldi kereskedőkre vonatkozó rendelkezésekből áll. Nem soroljuk itt újra az adminisztratív rendelkezéseket, az ellenőrzés nélkül folyó rakodás tilalmát, vagy a Dvinán szervezendő kilátókat, amelyeken a külföldiek szállítmányaira szinte minden rendelkezés felhívta a figyelmet.

A szabályzat kimondja, hogy a külföldiek nem adhatják el áruikat kicsiben. Ha ez megtörténik, az érintett árut vegyék el az uralkodó számára. (42.) A külfölditől vásárolt vagy cserélt áruk után a vám a szokásos 5% és 4%, amit Arhangelszkben a vámhivatal aranyban, vagy ezüstben (jefimka) szedjen be. Ha a külföldi áruit hamisan jegyzi be a vámhivatalnál, az árut el kell venni az uralkodónak. Az aranypénzek darabjáért átváltáskor 1 rubelt, az ezüst jefimkáért fél rubelt kell számolni (47—50.). A külföldi kereskedők Moszkvában, vagy más városokban áruik után még 6% vámot fizetnek eladáskor (64.).

A külföldi kereskedő, ha megérkezvén, helyben nem adja el áruját, hanem Moszkvába és más városokba szállítja, fizessen érte Arhangelszkben átutazó-vámot rubelenként 1 grivnát (=10%) aranyban, vagy jefimkában (ezüstpénzben). Tegye ezt azért, mert az orosz és Moszkvába települt külföldi kereskedők ötöd-, tized- és mindenféle adókat fizetnek, ezenkívül szolgálnak a hivatalokban és ezek a külföldieket nem terhelik (56.).

Nyilvántartásba kell venni az orosz és német kereskedők árucseréje, vagy vásárlása esetén a külföldi szöveteiket, arannyal és ezüsttel átszőtt kelméket, azt is, hol vásárolta. Ha hamis árut találnak, azt közszemlére kell tenni, hogy lelepleződjön és a hamis a jónak árát meg ne rontsa (45.). Szigorúan ügyelni kell, hogy külföldi külföldivel ne kereskedjen, áruikat ne cseréljék, mert ezzel a kincstárat megrövidítik és az orosz kereskedőket is. Akit ilyenben lelepleznek, áruját ki kell sajátítani az uralkodónak. Hasonlóan kell eljárni, ha a külföldi kereskedő a városi elárúsítóhelyeken az orosz kereskedőkkel egy sorban akarja áruit eladni (62—63). A rendelkezésekkel azt akarják elérni, hogy a külföldi áruk még a kikötőben az orosz kereskedők kezére jussanak.

A kincstár hasznára a külföldi arany és ezüstpénzek beváltásáról külön rendelkeztek. Az ilyen beváltott pénzért vámot nem fizettettek, és ha a kereskedő a kincstári áruért arannyal, ezüsttel fizetett, vámmentesen vihette azt külföldre. (72.) A rendelkezés összefügg a kincstárnak az exportcikkekben kialakított monopóliumával. A további rendelkezések előírják a külföldi arany- és ezüstpénzek beváltását, olyan árfolyamon, ahogy ezt a vámfizetésnél kötelezővé tették. Azt is rögzítik, hogy ilyen pénzeket a külföldi kereskedők az ország belsejébe magukkal nem vihetnek, ott nem válthatják, fizetési eszközül nem használhatják (73—74). Ugyanaz a kedvezmény és beváltási kötelezettség illette meg a görög kereskedőket, akik Putyivban válthatták be aranyaikat (81.). Az arany- és ezüstpénzek felvásárlását, perzsa kereskedőknek fizetésül felhasználását külön tiltja a szabályzat. Ha a perzsáknál aranyat és jefimkát találnak, el kell kobozni, „mert ők úgyis sok aranyat és ezüstöt kivisznek a Moszkvai államból” (79.).

Külön rendelkeznek a külföldi bor- szesz- és cukorbehozatalról. Mivel a bor kincstári monopólium, érthető a szigorú korlátozások sora, a konkurrenciát kizárása érdekében. A külföldi borok vámja hordónként 66 jefimka, a burgundié 40 jefimka ugyanúgy. Csak az egyház szükségleteire hozhatnak be a régi vámmal, ami 6 jefimka hordónként. A süvegucukor vámja pudonként 1 rubel, a sárga kandiscukor 1 rubel 20 kopek, a fehér pedig 1,5 rubel vámmal volt terhelve pudonként. Az országba bevitt borokat a kereskedő kicsiben ki nem mérheti, hogy ne rontsa ezzel a kincstári ital-mérések hozamait (51—54.).

Ha az új kereskedelmi szabályzatot az orosz állam adópolitikájának szempontjából vizsgáljuk, legszembetűnőbb vonása az, hogy a bel- és külkereskedelemben egyaránt a kincstár érdekeit helyezte előtérbe. A kincstári érdekek már a vámszolgálatot meghatározó rendelkezésekben is kifejezésre jutottak. A kulcs helyeken kialakított vámhivatalok az egész kereskedelmi forgalmat ellenőrzés alatt tartották, és az üzlet

lebonyolításakor adóztatni tudták. A gyorsan fejlődő pénzügyi adminisztráció azonban a gyakorlatban összeütközésbe került a területi igazgatás érdekeivel, amely hasznot akart húzni a kereskedelmi forgalomból. A vajdák ellen hozott rendelkezések között ellenőrző szervezet nélkül nem lehettek hatásosak. Az egységes igazgatás óhaját fejezi ki a szabályzat 88. cikke: „A prikárokban levő sok huzavona miatt a kereskedőket illendőbb vezetni egy megfelelő hivatalban, ahol a nagy uralkodó utasítja az ő bojár vezetőjét, aki rendelkezne a határmenti városok és más országok átutazóban levő kereskedőivel, és az összes városokban vezetné és megvédené a kereskedőket a vajdák által kivetett adóktól.”

Az átalakulóban levő hivatalszervezet a XVII. század folyamán még nem tudta magából kitermelni az egységes igazgatást ezen a vonalon. Ezért van óhajként a szabályzatban a kereskedők érdekeit és a reformokra törekvő hivatalnokok elképzeléseit megfogalmazó 88. cikkely.

Az orosz kereskedők érdekei és lehetőségei a szabályzat alapján nem estek egybe. Az ország területére deklarálták a kereskedők szabad tevékenységét, egyszerűsítették a vámokat — bár ez utóbbinál nem egyértelműek a rendelkezések. A szabályzat gyakorlatilag az észak—déli átmenő és helyi kereskedelemről rendelkezett, a kincstár árubázisát képező Szibériát alig érintette.

A legnagyobb kedvezményt a külföldi áruforgalom korlátozásával kapták az orosz kereskedők. Arra nem vet fényt a szabályzat, hogy az állami monopóliumok szervezésén túl milyen szerepe volt a magánkereskedelemnek az exportárúk felvásárlásában. Az állami kereskedelem mellett valószínűleg már ezen a területen is a nagybojások voltak az áruszállítók.⁶⁶

A szabályzat alapján a belső piac is korlátozott volt, hiszen a forgalmi adó biztosítása érdekében egy sor adminisztratív intézkedéssel terhelték az árucserét. Az új rendelkezések nem könnyítették a tőkefelhalmozás lehetőségeit. Ezért van az, hogy a XVII. században a manufaktúrák vagy udvari műhelyekből alakulnak ki, vagy kincstári létesítményként hozzák létre.⁶⁷ A magánkezdeményezéseket a kisajátítás veszélye fenyegette.⁶⁸

Szabad mozgás és vámkedvezmény lényegében a városon belül volt biztosítva a kézművesek és kereskedők áru számára. Ebben a falusi árutermelés korlátozásával is segítették a városi polgárokat. A szabályzat a falusi és magánföldesúri árusokat a városi piacon a helyi kereskedők ellenőrzése alá helyezte. Ezzel együtt korlátozta a városba költözés lehetőségét azzal, hogy mesterséget űzni és kereskedni csak annak szabad, akit a városi hivatal az adózók megfelelő kategóriájába (csin) besorolt (91, 93.).

A nemesfém belső felhalmozására törekvés régi hagyományokon nyugodott a feudális orosz államban. Az új szabályzat rendelkezései ezt csak megerősítették, és sokféle tilalommal meg akarták akadályozni, hogy a külföldi pénzek — és az arra váltható áruk cseréje a kincstárt megkerülje. A kincstár adójövedelmei között a szá-

⁶⁶ *Базилевич* i. m. 68. Az 1662-ben monopolizált kiviteli árukat a kincstár esetenként csak rekvirálással tudta megszerezni. Így gyűjtöttek össze 213 077 pud hamuzsirt, amelynek 59,3 %-át három bojár, Morozov, Miloszlavszkij és Cserkasszkij udvaraiból rekvirálták 1662-ben.

⁶⁷ *Сахаров, А. М.* *Образование и развитие Российского государства в XIV—XVII. вв.* M. 142—145.

⁶⁸ *Костомаров* i. m. 124—126. Szamara a 17. sz. első felében indult fejlődésnek a halfeldolgozás egyik központjaként. 1639-ben Gurjev kereskedő itt alakított halfeldolgozót, de a kincstár rövidesen kisajátította. КОТОСНИН is erre utal a bányászat hiányával kapcsolatban; mivel ehhez pénzbefektetés és szakértelem kell, idegen vállalkozók nem kezdeményeznek, mert félnek a kisajátítástól. 99—105.

zad második felében egyre nagyobb szerepet töltöttek be a közvetett adók és ezen belül a vámjövodelmek és a borkimérés haszna.

Az arhangelszki vámjövodelmek a kincstárnak szinte a XVII. század végéig állandó pénzforrást biztosítottak. A század közepétől egyre emelkedett a vámbevétel és az 1658-as 91 742 rubeles csúcs után évi 70 000 rubel körül mozgott. Visszaesés csak a kereskedelmi szabályzatot követő évben tapasztalható (57 790 rubel), de utána újra a régi színvonalon mozgott. Ezenkívül volt az orosz árukivitel, amely az 1653. évi adatok szerint mintegy 1 000 000 rubel értéket képviselt.⁶⁹ A kiviteli áruk szerint (gabona, prémek, bőrök, só, selyem, kaviár) a kincstári kereskedelem erősen érdekelt volt az exportált cikkekben.

Ha a kincstár jövodelmeinek egészét szemléljük, nem szabad figyelmen kívül hagyni a monopolizált áruk forgalmát, továbbá az állami tulajdonban levő üzemek (sófőzők, halfeldolgozók, manufaktúrák) termékeit, amelyek jövodelme egészében növelte a kincstári hozadékok tömegét. Az alábbi táblázat az adónemek és állami hozadékok összehasonlításával mutatja be a kincstár 1680. évi jövodelmeit.⁷⁰

Állami bevételek 1680-ban

I. Adójövodelmek	Rubelben	% arányuk
1. Egyenesadók	536 409	44,0%
2. Közvetett adók	605 223	53,3%
3. Illetékek	33 735	2,7%
	1 175 367	100,0%
II. Hozadékok	1 137 729	
Összes évi bevétel	2 313 096 rubel	

Az állami egyenesadók arányát ha tovább bontjuk, kiderül, hogy a hagyományos adójövodelmek 24,6%-kal szerepelnek, aminek egyharmadát (101 468 rubelt) a sztrelec-pénzek adták. A rendkívüli adók ebben a sorban 19,4%-kal szerepeltek és megduplázták a sztrelec-pénzeket (235 338 rubellel). Ez azt mutatja, hogy az állam jövodelmforrását nem a parasztok, hanem a városi lakosság körében találjuk elsősorban. Ez magyarázható azzal is, hogy megindult a parasztok tömeges eladományozása, és elvándorlással is megfogyatkoztak a falusi adózók.

A közvetett adók alapját a vámok képezték, így elsősorban a kézműves-kereskedő lakosságot terhelték — de a rendkívüli adók is inkább rájuk hárultak a XVII. század gyakorlatában. A számok önmagukban még nem jelentenének rendkívüli terheket, ha a tőkefelhalmozás, iparfejlődés nyomait látnánk a városi lakosság körében. Így az elfogadhatóbb válasz az, hogy az orosz városok azért nem tudtak kitörni a feudális keretek közül, mert az állam az adóterhekkel folyamatosan elvonta tartalékaikat.

Az állami intézmények hozadékai közel annyi jövodelmet biztosítottak, mint az adók összege. Ez a tevékenység merkantilista jellegű, de sajátos módon nem a fejlődő polgárság anyagi erejének, hanem szakértelmének felhasználásával az állam szolgálatában ment végbe. A központosított állam hagyományait felhasználva a fejlődő áruforgalmat jobban tudták centralizálni, mint ahogy a feudális jellegű termelési vi-

⁶⁹ Лобаженский i. m. 44—46.

⁷⁰ Сташевский, Бюджет 416—417.

szonyokból következnek. Ezért nem kapta meg, vagy ezért nem tudta megszerezni az orosz polgárság a megillető helyet később sem, az abszolutizmus kialakulása idején. A kialakuló kereskedő-kézműves polgárságot a poszad-város keretei közé szorították és a külkereskedelem forgalmából csak annyi jutott számunkra, amit az állami szolgálat mellett felhalmozhattak.

A cári hatalom elsősorban a reformok során átalakuló, egységesülő hadseregre tudott támaszkodni, amely a lengyelekkel folyó harcok nyomán létszámában mintegy négyszeresére emelkedett. A cári hatalom, majd a kialakuló abszolutizmus másik bázisát az állami és gazdasági igazgatást átfogó hivatalnokok serege alkotta. Az önálló igazgatási szervek a cári egyeduralkodó megtestesítői voltak, a cár nevében gyakorolták a hatalmat. A cár nimbusza saját mindenhatóságuk kifejezésére kellett.⁷¹

A nagybirtokos bojárság ebben a rendszerben megtalálta a helyét a katonai szervezet és adminisztráció vezető posztjain. Már a XVII. században részese volt az árutermelésnek és később versenyképes partnere lett az államnak a manufaktúrák szervezésében. Velük szemben a polgárság hátrányos helyzetben maradt, mert nem tudott kitörni a ránehezülő adminisztráció nyomása alól. A polgárság ilyen alárendelése más kelet-európai országokban is megtalálható.

A XVII. századi orosz állam pénzügyi politikáját összegezve arra a megállapításra juthatunk, hogy a század elejének politikai-gazdasági válságát különféle reformok sorával sikerült áthidalni. A politikai életben, a katonai és adminisztratív vezető posztokon a bojár arisztokrácia megtalálta helyét, és a nagyfokú fejlődés a nemesség alsóbb rétegeinek is lehetőséget adott az érvényesülésre.

A fejlődés anyagi alapját a belső gazdaság, az átmenő kereskedelem és az állami életbe bekapcsolt új területek jövedelmei alkották, amelyekből a két utóbbi szinte kizárólag a kincstár bevételi forrását képezte a XVII. században. A polgárság eszköz volt a bevételek realizálásában. Ez szolgálhatta a kincstár érdekeit, de nem segítette elő egy erős polgári réteg kialakulását. A fejlődő adminisztráció nem szövetségest keresett a polgárságban, hanem a hatalom eszközeként használta fel nélkülözhetetlen szakértelmét.

⁷¹ A Titkos hivatal megalakítása és felszámolása sajátosan fejezi ki az adminisztratív hatalmát. Megalakulását 1654-re teszik, a reformok idejére, amikor a cári hatalmat a hivatalnokok egy csoportja önállóbbá akarta tenni (a Duma és az 1649-es törvények rendelete szerint a cárhoz csak a hivatalokon keresztül lehetett fordulni). Alekszej cár halála után azonnal megindult a Titkos hivatal felszámolása Odoevszkij és Dolgorukij herceg vezetésével. L. erre: *Гурлянд, И. Я. Приказ великого государя Тайных дел. Ярославль, 1902, 254. Дела Тайного Приказа* кн. I. Русская Историческая Библиотека т. XXI. СПб. 1907.

THE NEW FEATURES OF BUDGET IN RUSSIA IN THE 17TH CENTURY

After the fights within the country at the turn of the century the new Romanov government tried to stabilize the treasury incomes as well. As homogenous government taxation had not been earlier established, as a first attempt regionally collected „strelec” and post taxes were made general. It is also a new characteristic feature that the taxes were extended over the villeins of private estates who had not had any kind of state obligations. After some regional initiatives the census became nation-wide at the end of the 16th century. Its most important aim was to register the treasury taxpayers. The population of towns and villages alike were forced to stay on the same place in order to stabilize taxes. People who had fled were made to return to their original residence by the orders issued in 1818—19.

The lower classes of serving nobility were ruined in the fights of the „troulous” years, but the army had to be reorganised because of the revived Polish wars as well. Parallel with the renewed fights townspeople’s emergency tax, the so-called oneffth of property was collected. During the fights in 1653 the treasury tried to cover war expenses not only by raising the taxes but by making money worse and putting copper coins in circulation.

In the second half of the century trade taxes and the income of the state properties had ever growing importance in the treasury finances. At the same time a lot of goods became the possession of state monopoly, which had a good market in the trade from Arhangelsk and Astrahan to Europe. The ever growing treasury trade was managed by town merchant’s men and officers in state service. Foreign merchants appeared to be great competitors in the exchange of goods both abroad and within the country and trade regulations were issued in 1653 and 1667 to restrict them. The latter trade regulations are analysed by the study in details, proving that its mercantilist features protected first of all the interests of the treasury.

In the second half the century the treasury played a very important part in transporting export goods. The proceeds of state estates in foreign and home trade ensured nearly as high income as the direct and indirect taxes together. These incomes together constituted the basis of the development in the army and the state organisation but they delayed the development of town craftsmen and merchants.

Ilova Varga

НОВЫЕ ЧЕРТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО БИДЖЕТА В РОССИИ 17-ОГО ВЕКА

После окончания внутренней борьбы на рубеже двух веков, новая династия Романовых пыталась стабилизировать доходы казны. Ввиду того, что единая государственная система налогов в предшествующий период не была сформирована, в качестве первой попытки такого рода были введены как всеобщие взимающиеся регионально стрелецкий и почтовый налоги. Новым стало и распространение налогов на прекостных в частных имениях, ранее не имеющих никаких обязательств перед государством.

В конце 16 века после нескольких местных начинаний перепись населения превратилась во всеобщую. Она проводилась в первую очередь в целях регистрации налогоплательщиков. Чтобы налоги были постоянными, как за городским, так и за деревенским населением было закреплено постоянное место жительства. На этом основании, согласно указам 1618—1619 гг., переселенцев возвращали на прежние места.

Поскольку широкие слои служилых людей были разорены «смутными временами», нужно было реорганизовать армию, необходимость чего диктовалась и возобновившимися войнами с Польшей. Одновременно с возобновлением военных операций проводился сбор внеочередного налога с городского населения, составившего пятую часть имущества. В период военных действий, начавшихся в 1653 году, казна пыталась покрыть военные расходы не только за счёт повышения налогов, но и за счёт девальвации, введения медных денег.

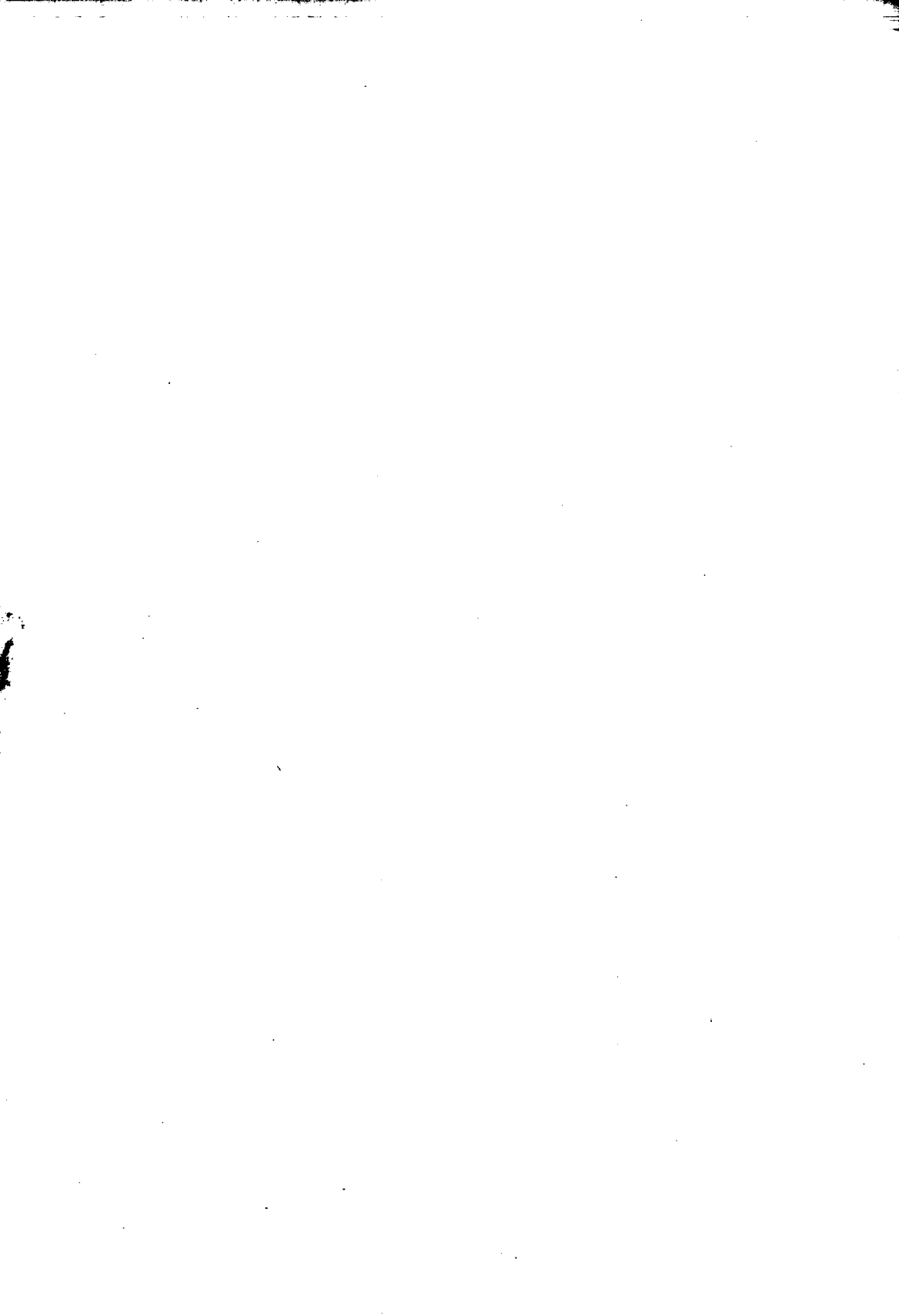
Во второй половине века в доходах казны всё большую роль играют торговые налоги. Продукция царских поместий и мастерских, а также сибирский ясак продавались как товар, принадлежащий казне, но при этом предпринимались попытки сделать ряд товаров, пользующихся спросом на пути Архангелск—Астрахань в ориентированной на Европу торговле, государственной монополией. Всё растущий товароборот казни осуществлялся городскими торговцами через людей и чиновников, состоящих на государственной службе. Как в этом, так и во внутреннем товарообмене имела место сильная конкуренция со стороны иностранных торговцев, для органичения которой в 1653 и в 1667 годах были изданы торговые уставы. Последний из этих уставов подробно исследуется в данной работе, автор которой ставит целью доказать, что присущие уставу черты меркантилизма обусловлены тем, что этот указ был направлен в первую очередь на защиту торговых интересов казны.

Во второй половине века казна ведущее место не только в качестве поставщика экспортных товаров, но и потому, что во внешней и внутренней торговле государственные владения обеспечивали приблизительно такой же доход, какой обеспечивали прямые и косвенные налоги вместе взятые. Эти доходы составляли базу для развития армии и государственного аппарата, но служили преградой для роста и развития ремесленного и торгового населения, т. к. препятствовали укреплению материального базиса.

TARTALOM

<i>José-Gentil Da Silva: Pénz és ember. A pénz XVII. századi története apropóján</i>	3
<i>Varga Ilona: Az államháztartás új vonásai a XVII. századi Oroszországban</i>	33

Felelős kiadó: CSUKÁS ISTVÁN, a Bölcsészettudományi Kar dékánja
Műszaki szerkesztő: GAÁL ENDRE
A kézirat nyomdába érkezett 1978-ban, megjelent 1978-ban
425 példányban, 4 A/5 ív terjedelemben
Készült monószedéssel, íves magasnyomással a MSZ 5601-59 és az 5602-55
szabvány szerint

78-2135—Szegedi Nyomda — Felelős vezető: DOBÓ JÓZSEF igazgató